

T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILAP TARİHİ ENSTİTÜSÜ

1929 DÜNYA EKONOMİK BUNALIMININ İZMİR'DE GÖRÜLEN ETKİLERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan
NURİ POYRAZOĞLU

Danışman
Dr. LEYLA KIRKPINAR

İZMİR, 2008

Yüksek Lisans “1929 Dünya Ekonomik Bunalımı’nın İzmir’de Görülen Etkileri”, adlı çalışmanın, tarafımdan, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin bibliyografyada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

Nuri POYRAZOĞLU

06/10/2008

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	1
GİRİŞ.....	2
I- 1929 DÜNYA EKONOMİK BUNALIMI.....	6
A- 1918 SONRASI DÜNYA EKONOMİSİ.....	6
B- BÜYÜK DEPRESYON.....	11
C- BUNALIMIN SONUÇLARI.....	16
II- 1929 EKONOMİK BUNALIMI'NIN TÜRKİYE'YE ETKİLERİ.....	20
A- MİLLİ İKTİSAT VE TASARRUF CEMİYETİ.....	22
B- ŞAKİR KESEBİR PLANI.....	23
C- K. MÜLLER VE H. SCHACHT RAPORLARI.....	24
D- PARASAL DÜZENLEMELER.....	25
E- 1930 1. SANAYİ KONGRESİ.....	25
F- MERKEZ BANKASININ KURULUŞU	27
G- CHARLES RİST RAPORU.....	28
H- TARIMSAL ÖNLEMLER VE 1. ZİRAAT KONGRESİ.....	28
I- ÇALIŞMA İLİŞKİLERİ	30
III- İZMİR VE 1929 DÜNYA EKONOMİK BUNALIMI.....	33
A- BİR TİCARET ŞEHRİ OLARAK İZMİR.....	33
B- İZMİR'DE EKONOMİK BUNALIMIN NEDENLERİ.....	34
C- TASARRUF ÖNLEMLERİ.....	37
D- TİCARİ FAALİYETLER.....	38
E- İZMİR BASININDA BUNALIM HABERLERİ.....	45
F- YOKSULLUK VE HAYAT PAHALILIĞI.....	47

G- İŞSİZLİK.....	51
H- YÜKSEK VERGİLER.....	52
I- EĞİTİM-SAĞLIK.....	53
J- GÖÇMENLER VE İSKÂN SORUNU.....	54
K- EĞLENCE HAYATI.....	55
L- SİYASAL YAŞAM.....	57
1. Serbest Fırka Deneyimi	57
2. Menemen Olayı	60
SONUÇ	63
KAYNAKÇA	67
EKLER	70

KISALTMALAR

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
A.g.e.	: Adı geçen eser
AÜSBF	: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi
Bkz.	: Bakınız
CHF	: Cumhuriyet Halk Fırkası
Çev.	: Çeviren
DEÜ	: Dokuz Eylül Üniversitesi
Ens.	: Enstitüsü
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
ODTÜ	: Orta Doğu Teknik Üniversitesi
s.	: Sayfa
SCF	: Serbest Cumhuriyet Fırkası
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
Üni.	: Üniversitesi
Yay.	: Yayınları
ZC.	: Zabıt Ceridesi

ÖNSÖZ

Bu mütevazî çalışmada 1929 Dünya Ekonomik Bunalımının İzmir’de görülen etkilerini ortaya koymaya çalıştım. Bütün dünyayı etkileyen böylesine büyük bir bunalımın Türkiye’yi ve de tarih boyunca önemli bir liman kenti olmuş olan İzmir’i etkilememesi düşünülemezdi. Balkan Savaşları, 1. Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı’ndan sonra Türkiye ekonomisi son darbeyi de “Büyük Buhran” olarak nitelendirilen 1929 Ekonomik Bunalımı’ndan aldı. Fakat dönemin devletçilik politikaları ve alınan önlemler sayesinde İzmir halkı bunalımın üstesinden gelmeyi bildi. Bütün bunları gerçekleştirirken Balkanlar’dan şehirlerine akan binlerce mübadil akrabasına da kucak açtı.

1929 Bunalımı’nın nedenleri, gelişimi ve sonuçlarını birinci bölümde inceledim. İkinci bölümde bunalımın Türkiye’ye etkilerine yer verdim. Bunalımı aşmak üzere yapılan çalışmaları ve ilgili gelişmeleri ele aldım. Bunalım yıllarında İzmir’i anlamak için önce Türkiye’yi anlamak gerekiyordu. Üçüncü bölümde İzmir’deki ticari faaliyetler, bunalımla ilgili alınan önlemler, basında çıkan haberler ve halkın günlük yaşamına ilişkin örnekler üzerinde durdum. Yine bu bölümde ekonomik bunalımdan bezmiş İzmir halkının siyasi tercihlerindeki değişimi, Serbest Cumhuriyet Fırkası’nın İzmir’deki yükselişini inceledim. Devrimleri henüz içselleştiremeyen, ekonomideki kötü gidişattan Cumhuriyet Halk Fırkasını sorumlu tutan bir kısım insanların kötü niyetli bazı çevrelerce içine çekildikleri Menemen Olayı’nı tahlil etmeye çalıştım.

Akademik hayata atılmam konusundaki tavsiyeleri ile bana yol gösteren değerli Hocam Doç.Dr. Kemal ARI’ya, tez çalışmam sırasındaki pozitif yaklaşımı ve desteği için danışmanım Dr. Leyla KIRKPINAR’a, çalışmalarımnda her zaman yanımda olan eşim Selma POYRAZOĞLU’na katkılarından dolayı teşekkür ederim.

GİRİŞ

Birinci Dünya Savaşı sonunda asker ve sivil olmak üzere sadece Almanya'nın toplam kaybı yaklaşık 2.75 milyondur. 4.2 milyon da yaralı olduğu hesaplanmıştır. Savaşa katılan bütün devletlerin kaybının ise 10 milyonu bulduğu tahmin ediliyordu. Savaş gideri olarak hesaplanan 260 milyar dolarla savaşa dâhil olan milletlere mensup her aileye yeni ve mobilyalı birer bahçeli ev sağlanabilirdi.¹ Savaşın sonunda Avrupa yüzyıllarca süren ekonomik ve politik dünya liderliği rolünden çok şeyler kaybetmiş durumdaydı.

Birinci Dünya Savaşı sonrasında mağlup devletlerde olduğu gibi kazanan devletlerde de ekonomik ve politik bir takım sorunlar ortaya çıktı. ABD dışında bütün devletler savaşın maliyetini almış oldukları borçlarla karşılamaya çalıştılar. Yenilen devletlerin barış antlaşmalarında ödemeyi kabul ettikleri tazminatlara güveniyorlardı. Fransa, ABD ve İngiltere'ye olan borçlarını ödeyebilmek için Almanya ve Rusya'dan alacaklarına güveniyordu. İngiltere de ABD'ye olan borçlarını ödemek için alacaklarına güvenmekteydi. Almanya'nın ödeme konusundaki isteksizliği doğal olarak en çok ABD'yi rahatsız etti. Almanların insan ve kan kaybederek aslında savaşın en ağır yükünü kendilerinin çektikleri iddiası hem ABD'yi hem de borçlu devletleri zor duruma düşürdü.²

1. Dünya Savaşı yıllarında dünya üretim kapasitesi giderek arttı ve bu artış tüketimdeki büyük azalmaya rağmen savaş sonrasında da sürdü. Savaşın yol açtığı zararlar ekonomileri büyük oranda sarstı. Yeniden yapılanmanın devletlere getirdiği büyük maliyet ve savaş sırasında kaynakların büyük kısmının harcanmış olması enflasyonu körükledi.³ İlk ciddi bunalım 1921'de yaşandı. Avrupa'nın büyük bir bölümünü etkisi altına alan bu bunalım özellikle İngiltere'yi derinden etkiledi. İhracat düştü ve büyük bir işsizlik ortaya çıktı. İngiltere bu durumdan ancak "Dawes Planı" ile Amerikan sermayesinin Almanya'ya borç olarak girmesinden sonra

¹ Gerhard Köhnen, *Dünya Ekonomi Tarihi (Başlangıcından Bugüne)*, s.230, (Çev.: Dr.Tunay Akoğlu), Varlık Yay., İstanbul, 1965.

² Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1990*, C.1, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., Ankara, 1993, S. 216.

³ Nazif Kuyucuklu, *İktisadi Olaylar Tarihi*, Sermet Matbaası, Kırklareli, 1982, s. 243.

kurtulabildi. İngilizler alacaklarını tahsil etmeye başladılar ve Almanya'nın yeniden imarı için İngiliz sermayesi önemli bir fırsat yakalamış oldu.

1923 yılı sonuna doğru Alman Merkez Bankası başkanlığına getirilen Hjalmar Schacht sayesinde Alman ekonomisi bunalımı atlattı. 1925 yılına gelindiğinde Dünya ekonomisi artık kendini toparlamaya başlamıştı. İngiltere bu durumdan yararlanarak Londra'yı yeniden dünyanın malî merkezi yapmak üzere Sterlin'i altın standardına bağladı.⁴ Paralarının anahtar para olarak kullanılmasını isteyen, böylece nüfuz ve şereflerinin artacağını düşünen Fransa başta olmak üzere diğer büyük devletler de aynı yola başvurdu. Böylece uluslar arası alanda üstünlük kuracaklarını düşünmekteydiler. Sıklıkla gerçekleştirilen para ayarlamaları, devalüasyonlar dövizin güvenilirliği konusunda soru işaretlerine yol açtığından, birçok ülke ellerindeki dövizleri altına dönüştürmeye başladı. Bütün bu gelişmelerin bir sonucu olarak 1927'den itibaren dünyanın birçok yerinde para krizleri ortaya çıktı. 1921 ve 1927 bunalımları büyük dünya bunalımının adeta ayak sesleri ve ilk işaretleriydiler.

Birinci Dünya Savaşını izleyen 10 yıl içinde gerçekleşen ekonomik gelişmeler Amerika'da aşırı bir iyimserlik havasına neden oldu. Kişi başına düşen milli gelir ABD'nin savaşın dışında kalması ve savaşan ülkelerle olan ticari faaliyetleri nedeni ile giderek arttı. Stoklardaki büyük artış, teknolojiye önemli gelişmeler Amerikalıların geleceğe yönelik beklentilerini inanılmaz ölçüde değiştirdi. Bir ay sonra Amerika Birleşik Devletleri başkanlık koltuğuna oturacak olan Herbert C. Hoover'ın Kasım 1928'de ifade ettiği "... bugün biz Amerika'da fakirliği yenmeğe şimdiye kadar hiçbir ülkenin tarihinde olmadığı kadar yakınız..."⁵ sözleri her şeyi özetliyordu.

Amerikalıların gerek beklentileri gerek artık bir tutku halini alan kısa sürede zengin olma hayalleri büyük spekülasyonları da beraberinde getirdi. İşletmeler düşük faiz nedeniyle 1928'den sonra borsaya yöneldiler. New York Borsasında kısa sürede

⁴ Erden Öney, *Uluslar arası Para Sistemi*, AÜSBF Yay., No:48, Ankara, 1980, s.121.

⁵ Robert L. Heilbroner, *İktisadi Sorun*. (Çev. Demir Demirgil), Çağlayan Yayınevi Yay., İstanbul, 1970, s. 144.

büyük boyutlarda spekülâtif faaliyetler ortaya çıktı. 1926'da 100 iken, 1928 Eylül ayında kur endeksindeki yükseliş 216'ya kadar çıktı. Her gün yaklaşık 5 milyon hisse senedinin alınıp satıldığı New York Borsasındaki bu yükseliş yeni spekülâtörlerin de dahil olmasıyla artarak devam etti ve yavaş yavaş patlama noktasına ulaştı.⁶

1929 Dünya Ekonomik Bunalımı, 24 Ekim 1929 tarihinde New York Borsasında hisse senetlerinin hızlı bir şekilde değer kaybetmesi ile başladı. Bir gün içinde yaklaşık 16 milyon hisse senedi %50 ile % 90 arasında değişen oranlarda değer kaybetti. Borsadaki bu ani düşüşü önlemek amacıyla bankalar büyük miktarlarda hisse senedi alımına gittiyse de bu yeterli olmadı. Birçok banka iflas etti ve bunalım giderek derinleşti.⁷ Bir ay içinde New York Borsası'nda işlem gören sanayi hisse senetlerinin değerinde üçte bir azalma oldu. 1932 yılının ortalarına doğru ise 1929 Ekimindeki değerlerinin yaklaşık altıda birine inmiş bulunuyorlardı.⁸

Ekonomik bunalım sadece Amerika ile sınırlı kalmadı. Kısa sürede bütün dünyaya yayıldı. Bunalımdan etkilenmeyen tek ülke Sovyetler Birliği oldu. Sosyalist bir ekonomi kurma çabasında olan bu ülke bunalım döneminde gelişmesini sürdürdü.⁹ Bunalım başlangıçta bir borsa bunalımı ve buradan da finans kesimine sıçramış gibi görünse bile bununla sınırlı kalmayarak büyük bir durgunluk şeklinde hızla reel kesime yayıldı. Fabrikalar kapandı ve işsizlik çıkış gibi büyüdü.¹⁰

Özellikle üretim malları sanayi olmak üzere ekonomik bunalımdan en çok etkilenen sanayi kesimi oldu. Amerika'da 1929 yılından 1932 yılına kadar bu sanayinin üretimi %75 oranında azaldı. Tüketim malları üretiminde ise bu süre içinde yarı yarıya bir azalma görüldü. Ekonominin başka sektörlerindeki üretim azalmaları nedeniyle milli gelir yine bu süre zarfında 1929'dakine oranla ancak 2/3'sine

⁶ Beşir Hamitoğulları, *Çağdaş İktisadi Sistemler (Strüktürel ve Doktrinal Bir Yaklaşım)*, AÜSBF Yay., No:380, Ankara, 1975, s. 202.

⁷ Gencay Şaylan, *Değişim, Küreselleşme ve Devletin Yeni İşlevi*, İmge Kitabevi Yay., No: 109, Ankara, 1995, s.55.

⁸ Michael Stewart, Keynes Devrimi, (Çev. A. Baltacıgil), Minnetoğlu yay., İstanbul, 1980, s.56-57.

⁹ İlhan Tekeli-Selim İlkin, *1929 Dünya Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları*, 2. baskı, ODTÜ İdari İlimler Fakültesi Yay., No: 30, s.30.

¹⁰ Şaylan, a.g.e., s.55.

ulaşabildi. Üretimdeki bu düşüşe paralel olarak işsizlik büyük bir hızla arttı, 1929'da 1,5 milyon olan işsiz sayısı 1932'de 12 milyona ulaştı.¹¹

Ekonomik bunalımın tüm dünyaya yayılmasında Amerikan sermayesinin 1928 yılında genişleyerek borsaya kayması ve böylece Almanya'ya akan sermayenin azalması da son derece etkili oldu. Ülkede yatırımlar düştü ve tüm ekonomik faaliyetler durma noktasına geldi. Almanlar 1. Dünya Savaşı sonrasında ödemek zorunda oldukları tamirat borçlarını (tazminatlar) ödeyemez hale geldiler. Verilen sözler tutulmadığı için alacaklılar borçluların iflasından önce paralarını isteme yoluna gitti. Bu durum ödemeleri daha da aksattı ve büyük bir kısır döngü yaşanmasına neden oldu. Her ülke başka ülkeye verdiği ödünç fonlarını geri çekmeye başladı. İngiltere, Fransa ve Almanya Merkez Bankalarının altın stokları giderek azaldı. Bütün bu gelişmeler uluslar arası ticaretin yıkılması, yatırımların ve üretimin azalması ile kârlardaki düşme 1929 bunalımının bir dünya bunalımına dönüşmesinde başlıca etkenlerden biri oldu.

ABD ve İngiltere uluslararası ticarete dönemin en büyük ithalatçıları durumundayken, 1929- 1933 yılları arasında ithalatları %70 oranında azaldı. Dünyanın bütün ihracat sanayilerinde bu durum büyük iflas ve çökuşlere neden oldu. ABD, İngiltere, Almanya ve diğer sanayileşmiş ülkelerdeki talep azalınca hammadde fiyatları düştü. Hammadde ihracıyla gelir elde eden az gelişmiş ülkelerin gelirleri önemli oranda düşünce onlar da mamul ürün ithalatlarını büyük ölçüde kısıtlamak durumunda kaldılar. Böylece bütün dünya topyekun bir talep düşmesiyle¹² karşı karşıya kaldı. Aynı yıllarda spekülative kazançların yaygın hale gelmesi gelir dağılımını bozarak toplumdaki eşitsizlikleri giderek arttırdı. Spekülative gelirlerin yarattığı tüketimi birden alıp götüren bunalım, eksik tüketim ile giderek daha da derinleşti.¹³

¹¹ Stewart, a.g.e., s.57.

¹² Stewart, a.g.e., s.137.

¹³ Tekeli-İlkin, a.g.e., s.13.

I- 1929 DÜNYA EKONOMİK BUNALIMI

A- 1918 SONRASI DÜNYA EKONOMİSİ

19. yüzyıl boyunca ekonomik bunalımların başlıca nedenleri arasında üç ana madde; “kömür, demir ve çelik” gösterilmektedir. Yüzyılın sonunda ise petrol, elektrik vb. yeni enerji kaynaklarının bunalıma yol açtığı anlaşılmaktadır. Dünya 1929 yılına kadar 13 ana bunalım görmüştür. Bu ana bunalımlar birçok ekonomist tarafından uzunca bir süre “dalgalanma” olarak tanımlanmıştır¹⁴. 1929 Bunalımı'nın aynı sınıflama içerisine alınması doğru olmaz. Klasik ekonomi kuramları ile bunalımı açıklamak yetersiz kalmaktadır. Çünkü 1929 Bunalımı adeta büyük bir global “kırılma”nın adıdır.

1929 bunalımı Berlin geçici İngiliz elçisi Vikont dö Abermon tarafından tarihin en budalaca ve illeti mevcudiyetten mahrum bir buhranı¹⁵ olarak değerlendirilir. Eric Hobsbawm'a göre Bunalım'ın Avrupa ve Batı dünyasının dışında kalan yerlerde yarattığı sonuçlar, herkesin görebileceği kadar dramatiktir. İki dünya savaşı arasında ekonomilerin çöktüğü görülmüştür. Kitlese işsizlik, devletlerin kendi ulusal piyasalarını ve paralarını dünya ekonomisindeki hareketlenmelere karşı korumacı bir politikaya zorlamıştır.¹⁶

Birinci Dünya Savaşı, aynı zamanda üretimin hızı ve yapısını da değiştirmiştir. Metalurji dalındaki üretim artarken, silah altına alınan geniş köylü-çiftçi kitlesi dolayısıyla tarımsal üretim düşmüştür. Bunun sonucunda savaşa giren ülkeler, kendi içsel kaynaklarını harekete geçirebilmek için dış yardıma ihtiyaç duymuşlardır. Bu alandaki hareketler, uluslararası değişimin seyrini farklı bir hale getirmiştir¹⁷.

¹⁴ Komisyon, Ekonomi Ansiklopedisi, “Büyük Depresyon”, C. 1, Paymaş Yayınları İstanbul, 1983, s. 210-211.

¹⁵ *Anadolu*, 24 Kanunuevvel 1930.

¹⁶ Eric, Hobsbawm, *Kısa 20. Yüzyıl 1914 -1991 (Aşırılıklar Çağı)*, İstanbul, 1996, s. 106-113.

¹⁷ Hamitoğulları, Beşir, *Çağdaş İktisadi Sistemler (Strüktürel ve Doktrinal Bir Yaklaşım)*, AÜSBF Yay., No:380, Ankara, 1975, s. 196.

Sanayileşme sürecine giren kapitalist ekonomilerde bunalımın anlamı arz-talep dengesinin bozularak tüm ekonomik faaliyetlerin düzeyinde hızlı bir düşüşe neden olması ve aşırı üretim kapasitesiyle karşılaşılmasıdır. Dolayısıyla sanayisi gelişmiş emperyalist ülkelerin, dünyanın geri kalan kısmına -özellikle sömürgelere- daha fazla mal satabilmek için, öncelikle onları sanayileştirmesi gerekiyordu.¹⁸

Birinci Dünya Savaşı, savaşan devletlere büyük masraflar yüklemiştir. Ülkelerin sanayisinin önemli bir bölümü özellikle askeri ihtiyaçlara tahsis edilmiştir. Savaşın yarattığı enflasyon, savaş sonrasında ülkelere göre farklı ölçüde yine enflasyonla finanse edilmiştir.¹⁹

Savaş sonrası yaşanan 1921 Krizi, özellikle işsizliğe ve sanayide yavaşlamaya yol açmıştır. İngiltere'nin etkisiyle Almanya'nın imzaladığı Versay Anlaşması, merkezi Avrupa'yı bölmüş, gümrük duvarlarının yükseltilmesi ise uluslararası ticaretin düzelmesini engellemiştir.²⁰

1921 krizini engelleme çabaları sonucunda Mayıs 1922'de toplanan Cenova Konferansı, ilk defa ekonomi ile politikanın iç içe geçişine neden olmuştur. Avusturya, Almanya, İngiltere ve Fransa arasında kurulmaya çalışılan istikrar, İngiltere'nin sterlin-altın dengesini kurma isteği yüzünden sağlanamamıştır.²¹

Birinci Dünya Savaşı, öncelikle verimli olmayan harcamaları çoğaltmıştır. İthalatın artması ve ihracatın azalması, mali organizasyonu büyük ölçüde sarsmıştır. Avrupa'nın sanayi ülkeleri, 1920-1929 arasındaki dönemde, savaşın yarattığı yıkımı onarmaya yönelmişlerdir. A.B.D. ise giderek kapitalist dünyanın sanayi ve mali merkezi haline gelmeye başlayacaktır.²²

¹⁸ Albertini, J. M. , (1990), *Ekonomik Sistemler (Uygulamada Kapitalizm ve Sosyalizm)*, (Çev.: Cafer Unay), Uludağ Üniversitesi Basımevi, Bursa.s. 94.

¹⁹ Jacques Néré, *1929 Krizi*, (Çev.: Vamık Toprak), Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayınları, Ankara,1980, s. 1-2.

²⁰ Néré, a.g.e., s. 10.

²¹ Néré, a.g.e., s. 21.

²² Hamitoğulları, a.g.e., s. 197.

Birinci Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkan yeni ülkeler, siyasal ve ekonomik bağımsızlıklarını korumak için gümrük himayeciliği yolunu seçmişlerdir. Savaşın nedenleri arasında yer alan dış Pazar bulma ihtiyacı, savaş sonrası dönemde de önemini korumuştur.²³ Birinci Dünya Savaşı'nın bitmesi ile birlikte Avrupa dışındaki birçok ülke özellikle tekstil ve metalurji alanında üretimini arttırma yoluna gitmiştir. Nüfus artışı ve muhtemel zenginleşme düşünüldüğünde bile üretimdeki artış, pazar sıkıntısını açıkça hissedilir hale getirmiştir. 1925 yılına gelindiğinde üretimdeki artış, 1913 yılına göre %18'dir. Motor, elektrikli aletler ve uçak üretimi ekonomide yeni alanlar haline gelmiştir. Bu yeni endüstrinin merkezi ise A.B.D ve İngiltere olmuştur.²⁴

A.B.D.'nin Avrupa'dan gelen gücü sınırlandırması, Avrupa kapitalizmindeki duraklamanın başlıca nedenini oluşturmuştur. Bununla birlikte, Avrupa ekonomisinin duraklaması şu nedenlerle açıklanabilir:²⁵

1. Avrupa nüfusu ihtiyarlaması ve savaşın, yetişkin erkek kuşağının ölümüne neden olmasından dolayı dinamizmin kaybolması.
2. Otomobil, elektrikli aletler ve uçak teknolojisindeki yeni buluşlar ve geliştirmeler.
3. Özellikle Japonya başta olmak üzere birçok ülkenin Avrupa pazarları üzerinde rekabete başlaması.
4. A.B.D.'nin sadece dünyadaki egemenliğini güçlendirmeye çalışması.
5. A.B.D. sanayi üretiminin 1914-1928 yılı arasında iki katına çıkarak, Amerikan sermayesinin, başta Latin Amerika olmak üzere birçok yerde İngiliz sermayesinin yerini alması.

Birinci Dünya Savaşı ile birlikte dünya ekonomisinin yeni ve egemen gücü haline gelen A.B.D., artık uluslararası politikaların belirlenmesinde de söz sahibi olmaya başlamıştır. A.B.D., bir bağımsızlık savaşı ve iç savaştan sonraki yıllarda, İngiltere ve Avrupa'ya olan borçlarını ödeyebilir duruma gelmişti. 1873 ile 1914

²³ Hamitoğulları, a.g.e., s. 198.

²⁴ Néré, a.g.e., s. 45-49.

²⁵ Albertini, a.g.e., s. 96.

arasında sadece borç verdiği kadar borçlanmaktaydı. Birinci Dünya Savaşı'nda ihracatını arttırmış hatta A.B.D. vatandaşları müttefik ülkelere borç vermiştir. A.B.D., Birinci Dünya Savaşı'na girmekle kalmamış İngiltere ve Fransa'ya savaş malzemesi ve savaş sonunda yardım için borç vermişti. Ancak A.B.D., dünyanın en büyük alacaklı devleti haline geldiği bu yeni durumunu benimseyemedi.²⁶

A.B.D., Birinci Dünya Savaşı sırasında 20 kadar devlete borç para vermişti. Borçlular arasında 4.2 milyar dolar ile İngiltere, 3.4. milyar dolar ile Fransa ve 1.6 milyar dolar ile İtalya yer almaktaydı. A.B.D.'nin toplam alacağı miktar ise 10.3 milyar dolardı.

Yüksek gümrük tarifeleri koyduğu ve ithalattan vazgeçtiği için; ana para bir yana yabancılar, borçlarının faiz ve kar payını bile ödemek için dolar bulmakta güçlük çektiler. A.B.D. bu üçüncü safhada kaldıkça, yani 1920'den sonraki yıllarda özel Amerikan sermayesi dışarıya borç vermeye devam ettikçe, sathi olarak her şeyin çok iyi gittiği zannedildi.

Borçlu devletler ödemelerini Almanya'dan gelecek tamirat alacakları ile ödemeyi planlamışlardı. Almanya'nın ödeme yapmadaki isteksizliği, bu aşamada A.B.D.'yi oldukça rahatsız etmişti. Almanya'nın insan ve kan kaybederek aslında savaşın en ağır yükünü kendilerinin çektikleri iddiası, hem A.B.D.'yi hem de borçlu devletleri zor durumda bıraktı.²⁷

Dünya ticareti hacim olarak üçte bir, değer olarak üçte iki oranında azaldı.²⁸ 1927-1929 döneminde tarımsal fiyatlar yarı yarıya hatta bazı ürünlerde 2/3 oranında düşüş gösterdi. Ancak fiyatlardaki bu düşüşe rağmen, 1929'u izleyen ilk birkaç yıl içinde üretimde azalma görülmemiştir.²⁹

²⁶ Paul. A. Samuelson, İktisat, İstanbul, 1966, s. 722.

²⁷ Fahir Armaoğlu, 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1990, C. 1, Ankara, 1993, s. 216; Néré, a.g.e., s. 78-86.

²⁸ Hobsbawm, a.g.e., s. 115-123.

²⁹ Néré, a.g.e., s. 50.

Nihayetinde 1929 Dünya Ekonomik Bunalımı, Birinci Dünya Savaşı'nın getirdiği siyasal dengesizliklerin içinden çıkan bir sonuçtu. 1929'da neredeyse tüm dünya sanayi ve tarımsal üretimde doyum noktasına geldi. Liberalizm'in çöküşü, A.B.D.'nin ithalatını askıya almasıyla iyice açığa çıktı. Zira A.B.D., ticareti en çok gelişmiş 15 ülkenin ihracatının %40'ını karşılıyordu. Tarımsal mallar ve hammadde fiyatları üretimdeki artışla birlikte düştü ve stoklar büyümeye başladı. Wall Street'in spekülasyon ekonomisi, reel alandaki krizle birleştiğinde büyük çöküş önce Avrupa'yı ve giderek tüm dünyayı sardı.

1929 Bunalımı temel nedenlerinden biri, hisse senedi fiyatlarının yükselmesi ile ekonomik faaliyetlerdeki gelişmenin paralel gitmemesi ve bu farkın giderek açılması olmuştur. Gerçek neden bu üretim ve gelişmenin sağlıksız ve yüzeysel niteliğinde aranmalıdır. Buhran, çok geçmeden panik yatırımlarını da durdurarak tüm işletmeleri etkisi altına almıştır. 24 Ekim 1929 yılında New York Borsası'nda, Chirre senetleri değerinde büyük bir düşme başladı. Amerika'da "Kara Perşembe" adıyla anılan bu günde; New York Borsası'nda 16 milyon hisse senedi, değerinden %50-90 kaybederek satıldı. Bir felaket haline gelen bu olaya, büyük bankalar yüksek değerler ödeyip hisse senedi alarak müdahale etmeye çalıştı. Borsadaki düşüşü durdurmayı amaçlayan bu bankalar, birer birer iflasa yaklaştı.³⁰ 24 Ekim-1 Kasım 1929 tarihleri arasında geçen sürede New York Borsası'nda 32 milyar dolar kaybedilmiştir. Borsa krizi, birçok banka ticari ve sanayi işletmelerini de yanında sürükleyerek iflasları üst düzeylere çıkarmıştır.³¹ Üretim yavaşladı. Uluslar arası ticaret hacmi % 25 daraldı. İşsizlik, ABD'de çalışan nüfusun %25'i düzeyine çıktı. Amerikan endüstrisindeki üretim fazlalığından doğan bunalımı, ciddi bir tarımsal bunalım ve mali bir çöküntü izledi.³² Öte yandan dünyada tarım ve öteki hammadde stoklarında görülen anormal artış, tarım ve hammadde fiyatlarında büyük bir düşüşe neden oldu.³³

³⁰ İlhan Tekeli- Selim İlkin, *1929 Dünya Bunalımında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları*; ODTÜ, Ankara, 1977, s. 12.

³¹ Albertini, a.g.e., s. 98.

³² Ali Çimen, *1929 Dünya Ekonomik Bunalımının Dünyaya, Türkiye'ye ve İzmir'deki Üzüm Fiyatlarına Etkisi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, İzmir, 2007, s. 7.

³³ Hüseyin Karakayalı, *Türkiye'nin Ekonomik Yapısı ve Değişimi*, Emir Ofset, İzmir, 1998, s. 52.

Bu krizden dünyanın hemen her ülkesi ve ekonominin tüm kesimleri etkilendi. Üretim, ticaret ve fiyatlar düştü. 1931 yılında gelindiğinde mali sistem, banka ve kredi düzeni yıkılmıştı. Bunalım, birçok ülkede intiharlara yol açtı. İşsizlik sorunu uzun yıllar devam etti. Dünya Ekonomik Bunalımı ile ilgili hazırlanan bir tabloda; dünya ülkelerinin 1928-1929-1930 yıllarındaki ekonomik durumu ortaya konuldu. Buna göre; 1930 yılına gelindiğinde dünya bunalımından etkilenmeyen üç ülke vardı: Bu ülkeler; Danimarka, İrlanda ve Norveç'ti. Bu üç ülke de tarım ve sanayiye fazla sarılmayan ülkelerdi.³⁴

Yapılan bir araştırma ise; 1929 Dünya Ekonomik Bunalımı'nın, en çok İspanya, Macaristan, Yugoslavya, Amerika ve Brezilya'yı etkilediğini beyan etti. Çünkü İhracat değerleri; İspanya'nın % 71, Macaristan'ın % 70, Yugoslavya'nın %65, Amerika'nın %64, Brezilya'nın % 21 azaldı. Bu durum dünya ekonomisinin küçülmesi demektir.³⁵ 1929 Ekonomik Bunalımı, Avrupa'da ziraata dayalı bir sanayi buhranı olarak kendini hissettirerek; yaklaşık 10 milyon kadar insanı işsizlik sorunu ile karşı karşıya bıraktı.³⁶

Sonuç olarak 1929 Dünya Bunalımı, Birinci Dünya Savaşı'nın sonuçlarından biri ve kapitalist sistemin yarattığı uluslararası eşitsizlikler içinden çıkan, küresel bir kriz olarak değerlendirilebilir. Bunalım, tüm dünyada etkisini göstermeye başladığında, kapitalist sistemin krizi engelleyecek tecrübeye sahip olmaması sonraki yıllarda yaşanan bunalımı derinleştirmiştir.

B- BÜYÜK DEPRESYON

Bunalımı'nın yaygınlaşmasının en büyük etkenlerinden biri, sosyo-ekonomik anlayış nedeniyle aile tüketimlerinin hızla azalmasıdır. Tüketimdeki azalış hızı, üretim düşüş hızından daha büyük oranlara ulaşmıştır. Firmaların stoklarını eriterek,

³⁴ *Cumhuriyet*, 13 Teşrinievvel 1931.

³⁵ *Hizmet*, 29 Teşrinisani 1932.

³⁶ *Cumhuriyet*, 29 Haziran 1932.

faaliyet düzeylerini düşürmelerine bağlı olarak gelirler, dolayısıyla talep düşmüştür.³⁷

1929 Bunalımının etkilerinin büyük olması fazla üretimin yarattığı krizin kredi ve borsa bunalımı ile birleşmesinden kaynaklanmaktadır. 1920'lerin sonunda A.B.D. dünyanın Bankası haline gelmişti.³⁸ Örneğin, Londra'dan kaçan kısa vadeli kazanç arayan sermaye, New York Borsası'nda özellikle demiryolu ve kamu hizmeti senetleri haline gelmiştir. Bu durum, dünyanın en büyük ekonomilerinden biri İngiltere'nin dahi mali dengesini bozmuştur.³⁹

Ancak A.B.D.'nin diğer kıtadan dünyayı seyri ve bu refah dönemi çok uzun sürmedi. A.B.D. dış ticaretini dengelemek için yaptığı ithalata rağmen ekonomisindeki ihracat fazlasının önüne geçemedi.⁴⁰ Dış dünya, A.B.D.'nin bu ihracat fazlasını karşılayabilmek için A.B.D.'ye altın ve borç senetleri gönderiyordu. Wall Street'deki bankacılar yabancı borç senetlerini Amerikalılar'a sattığı müddetçe işler yürümeye devam etti. Fakat 1929'da ve sonraki yıllarda Amerikalılar borç veremeyecek duruma düştüler, bunalım başladı, milletlerarası ticaret felce uğradı. Bu durumdan diğer memleketler kadar A.B.D de sorumlu idi. Bunalım'ın etkisiyle New York Borsası'nda 24-28 Ekim 1929 tarihleri arasında 29.5 milyon senet satıldı.⁴¹ 1929'dan sonra ise A.B.D 'de hisse senetleri piyasası çöktü. Dışa verilmiş borçların değeri sıfıra indi ve borç verme tamamen durdu. Parlamento'ya yazılı müracaatta bulunan ve ekonomistlerin yüzde yüze yakın bir kısmını kapsayan büyük bir grubun muhalefetine rağmen, yüksek gümrük tarifeleri getiren Hawley Smoot Kanunu (1930) parlamentodan çıktı. Dışa vermiş olduğu borçları tahsil etmeye çalışan bir ülkenin, bu borçların ödenmesine olanak verecek mal ithalatına engel olmaya çalışması, ciddiyetsizlik ve komedi olarak değerlendirildi.⁴² İngiltere Bankası'nın

³⁷ Enver Özcan, Ekonomik Bunalımlar, Ankara, 1981, s. 195.

³⁸ Hamitoğulları, a.g.e., s. 203.

³⁹ Néré, a.g.e., s. 55.

⁴⁰ Samuelson, a.g.e., s. 722.

⁴¹ Néré, a.g.e., s. 58.

⁴² Samuelson, a.g.e., s. 776.

sterlini korumak için iskonto haddini %4.5'ten %6.5'e çıkarması ve New York'daki parayı çekmesi Wall Street'i etkileyen krizin doğrudan bir sonucuydu.⁴³

1929 Dünya Ekonomik Bunalımı'nın hızla yayılmasındaki nedenler şu şekilde gösterilebilir.⁴⁴

Bunalım'ın konjonktürel nedenleri:

- Avrupa'nın kapitalist ülkeleri arasında süren savaşın yarattığı elverişli ortamdan azami ölçüde yararlanmaya kalkışan A.B.D.'nin spekülatif davranışının artışı.
- Sınırlı bir sermaye ile anonim ortaklıklarının, mali çevrelerce denetlenmesi çabaları.
- A.B.D.'nin adeta dünyanın kredi bankası haline gelmesi.

Bunalım'ın yapısal nedenleri:

- A.B.D.'nin banka sisteminin zayıflığı.
- Uluslararası mali yapının bozukluğu.
- Kapitalist ülkelerde gelir dağılımının; tüketicilerin alış gücünün, talep hacmini daraltan ve üretimin gelişim hızını izleyemeyen bozuk ve adil olmayan yapısı.
- A.B.D.'nin ekonomide egemen ülke oluşu.
- Kapitalist ülkelerde, büyük boyuttaki bunalımları engelleyen etkin, müdahaleci politikaların bulunmaması.

Borsa krizinin ekonomik krize dönüşmesi uzun sürmedi. 1929'da 1.5 milyon müşterinin 600.000'i kredi ile iş görmekteydi. Bu yaklaşık 40 milyon aile anlamına gelmektedir. 1929'da 642 banka, 1930'da 1345 banka iflas etmiştir. 1931'de iflas eden banka sayısı 2298'i bulmuştur. Üç yıl içinde toplam 4285 banka iflas etmiştir. Bir bankanın iflası bile birçok mevduat sahibinin faaliyetini tam anlamıyla felce

⁴³ Néré, a.g.e., s. 59.

⁴⁴ Hamitoğulları, a.g.e., s. 199.

uğratmış oluyordu Dünya ekonomisinin nereye gideceğini kimse kestiremiyordu. Kapitalizmin sonunun geldiği düşünölmeye başlandı.⁴⁵

A.B.D.'nin dünya ticaretine konu olan birçok malın ihracatçısı konumunda olması nedeni ile birçok öлке Amerikan fiyatlarına uymak zorunda kalmıştır. Bu nedenle kriz dünyanın her yanına hızla yayılabölmüştür. Bu ilişki içinde en çok zarar görenler: Latin Amerika, Orta ve Doğu Avrupa ölkeleri olmuştur.⁴⁶

1929 Bunalımı, önce dünya ekonomilerinde daha önce yaşanan krizler gibi algılandı. Liberal iktisatçılara göre, bunalımın nedeni karlardaki azalmaydı. Bu çöküntü karşısında çoğu liberal iktisatçı, karları arttırmak gerektiği fikrine uygun olarak hükümetlere; fiyatlardaki düşmeye eşit olarak ücretlerin düşürölmesini ve faiz oranlarının indirilmesini önermiştir. Ayrıca sağlam bir para olmaksızın canlanmanın olmayacağını düşündüklerinden, bütçelerde tasarruf yapılması gerektiğini vurgulamışlardır. Böylelikle Almanya'da Brüning, A.B.D.'de Hoover, Fransa'da Laval, bu öneriler üzerine felaketle sonuçlanan deneylere girdiler. Gerçekte ise bu önlemler, talebin azalmasına neden olarak bunalımın şiddetini arttırmıştır.⁴⁷

1929 Dünya Ekonomik Bunalımı, A.B.D.'de Başkan Hoover'ın, 1931'de kendi adını alan moratoryumu ilan etmesi ile dünya bambaşka bir hal aldı 34.⁴⁸ A.B.D.'nin milli geliri 1929'da 87.4 milyar dolar iken 1932'de 41.7 milyar dolara düşmüştür.⁴⁹

A.B.D. Başkanı Hoover'a yöneltilen eleştirilerin başında, işsizlere yardım alanında müdahalelerde bulunmayı reddetmesi geliyordu. 1929 yılı sonunda Federal Farm Board piyasadan satın almalar yoluyla tarım ürünleri fiyatlarını desteklemeye çalıştı. Ancak çiftçinin bu desteğe dayanarak üretimi daha da arttırdığı göröldü. Federal Farm Board, 1931 ortasında asıl işini bırakıp satın almalar yoluyla

⁴⁵ Néré, a.g.e., s. 60-63.

⁴⁶ Néré, a.g.e., s. 75.

⁴⁷ Albertini, a.g.e., s. 98.

⁴⁸ Armaoğlu, a.g.e., s. 324.

⁴⁹ Néré, a.g.e., s. 66.

biriktirdiği stoklardan kurtulmaya çalıştı. Fiyatların düşmesini çabuklaştıran asıl etkenlerden biri de bu oldu.⁵⁰

Tarımsal fiyatlardaki yarıdan fazla, sanayi fiyatlarındaki 1/3'lük düşüş, üretilen malların satılmamasına neden oldu. Fiyatlardaki bu büyük düşüş, işletmelerin giderleri azaltmasına, çalışma süresinin kısaltılmasına ve birçok alanda çalışan işçinin işten çıkarılmasına yol açtı.⁵¹

1930 yılından sonra iflas ve yatırım azalmalarının yarattığı işsizlik, tüketim düzeyini düşürmüştür. Bu durum, iflasların artmasına ve yatırımların daha da azalmasına yol açmıştır. A.B.D.'deki işsiz sayısı, 1933 yılında 14 milyona ulaştı. Sanayileşmiş ülkelerin tamamında ise 30 milyona yakın çalışan işsiz kalmıştır.⁵²

1931 yılında İngiltere'nin altın standardını terkeddiği; İngiltere'nin dünya ekonomisinden çekilmesi olarak yorumlandı. 1933'deki Londra Konferansı bu çöküşü engellemek ve altın standardına dönüşü hedefliyordu.⁵³ Konferans'ın temel amacı; fiyatlar ile üretim maliyetleri arasında dengenin kurulması, hükümetler arası borçların ödenmesi, ticari serbestliği ve bütçe dengelerinin sağlanması yolunda politikalar üretilmesiydi.

1933 Londra Konferansı'ndaki bütün çabalar ne yazık ki, dünya ticaretindeki dengeyi sağlayacak sonuçlar vermedi. İngiltere Başbakanı Ramsey, A.B.D. Başkanı Roosevelt'i dünya ticaretinin yeni ekonomik yapısına uyması konusunda ikna edemedi.⁵⁴ Altın standardına ağırlığını açıklayan ilk ülkeler ise Fransa, Belçika, Hollanda, Lüksemburg, İtalya ve İsviçre oldu (3 Temmuz 1933).⁵⁵ Bunalımın sorumluları olan İngiltere ve özellikle A.B.D. ekonomilerinin, dünyadan bir süre geri çekilmesinin, bunalımın yayılmasında etkili olduğu söylenebilir.

⁵⁰ Néré, a.g.e., s. 71-72.

⁵¹ Néré, a.g.e., s. 75.

⁵² Albertini, a.g.e., s. 98.

⁵³ Néré, a.g.e., s. 78-86.

⁵⁴ Néré, a.g.e., s. 100-104.

⁵⁵ Néré, a.g.e., s. 139.

C- BUNALIMIN SONUÇLARI

Dünya Ekonomik Bunalımı'nın öncelikle “müdahaleci kapitalizmin” ülke ekonomilerine egemen olmasına neden olduğu söylenilebilir. Dünya ticaret değerindeki %60'ı geçen düşüş ve ekonomideki bu çöküşün etkisi ile liberal sistem ve onun değerlerine olan güven sarsılmıştır. 1929 Bunalımı, o zamana kadar geçerliğine inanılan; serbest piyasa güçlerinin kendiliğinden en akılcı seçmeyi yapacağı, altın esasına dayanan para rejimi, devletin ekonomik işlere karışmaması gibi birçok temel ekonomik politikanın da geçersizliğini göstermiştir.⁵⁶ Bunalım aynı zamanda, gelişmekte olan ülkelere ulusal ekonomisini kurma fırsatı vermiştir.⁵⁷

1929 Dünya Ekonomik Bunalımı, 20. yüzyılın ve kapitalist sistemin yaşadığı en büyük ekonomik krizdir. İki dünya savaşı arasında gelişmiş ülkeler başta olmak üzere bütün dünyayı derinden etkilemiştir. Bunalımın etkisiyle Dünya ticareti hacim olarak üçte bir, değer olarak üçte iki oranında azalmıştır. Ülke ekonomilerinde, korumacı politikalar ve içe dönük uygulamalar egemen olmuştur.

A.B.D. için bir başka yıkım, bunalımın yarattığı ekonomik şartlarda alacaklarını tahsil etmede büyük güçlükler yaşaması olmuştur. Fransa, Belçika, Polonya ve Litvanya. A.B.D.'ye olan borçlarını hiç ödemedi. İngiltere, İtalya, Çekoslovakya, Romanya ve Letonya ise sembolik ödemelerde bulundular. Sadece Finlandiya borcunun tamamını ödedi. A.B.D., bu alacaklarında uzun süre diretmesine rağmen, 1934'de hepsine sünger çekmek zorunda kalmıştır. İngiltere ve Fransa'nın Avrupa ile ilgili konulara dalması; A.B.D.'yi Latin Amerika ve Uzakdoğu ile ilişki kurmaya itmiştir.⁵⁸

Birinci Dünya Savaşı sonrasında üretimdeki büyük artış, 1920'lerin sonunda başlayan bunalımla birleşmesi, fiyatların da hızla düşmesine yol açmıştır. Dünyanın en büyük alacaklısı durumuna gelen ABD'nin alacaklarını tahsil edememesi; New York Borsası'nın çökmesine ve ülkede moratoryum ilan edilmesine neden olmuştur.

⁵⁶ Hamitoğulları, a.g.e., s. 208.

⁵⁷ İlhan Tekeli, Selim İlkin, a.g.e., s. 216.

⁵⁸ Armaoğlu, a.g.e., s. 324.

Dünya fiyatlarının düşmesinden başka ticarete işlem gören mal miktarındaki azalmalar dünyayı derinden etkilemiştir. Bu durumdan en çok zarar gören ülkeler ise Almanya başta olmak üzere Balkan ülkeleridir.⁵⁹

Bunalım nedeni ile dünya ekonomisini yönlendiren devletlerin başında yer alan İngiltere (1931), A.B.D. (1934), Fransa (1936) paralarını devalüe etmişlerdir.⁶⁰ Fransa ve İngiltere, 1931 devalüasyonları ve sağlam pazar oluşturan sömürgeleri sayesinde bunalımdan en az etkilenen ülkeler arasında yer almaktadır.⁶¹

Amerika'ya borcu olan İtilaf Devletleri, bu borçlarını kapatabilmek için Almanya'dan savaş sonrası ödemesi gereken borçlarını vermesini istedi. "Tamirat Meselesi"nin aslı buydu.⁶² Fakat Almanya'nın borç ödemeye artık gücü yoktu. Zaten 1932 yılının Nisan aylarında Almanya Maliye Bakanı'ndan bunalımın en sıcak zamanlarının ortalarında ilginç bir açıklama geldi. Maliye Bakanı M. Dietrich, Almanya'nın bundan sonra tamirat borcu vermeyeceğini keskin bir üslupla bildirdi.⁶³

Yaşanan bu keşmekeş, Versay Antlaşması'nın bir getirisiydi. I. Dünya Savaşı'ndan mağlup ayrılan Almanlar, galip devletlere her yıl milyarlar öderken, milli servetleri erimekteydi. On altı kadar ülkeye haraç veren Almanya, bir yerde tikanacaktı. Çünkü hiçbir ülke sonsuza kadar haraç ödeyemezdi.⁶⁴ Çünkü borç batağı, Almanya'nın her tarafını sardı.

Almanya şüphesiz 1929 Büyük Ekonomik Bunalımı'nı ensesinde en çok hisseden ülkelerin başında geliyordu. Bunalım sonucunda yaşanan iflaslar, insanları intiharlara sürükledi. Özellikle Berlin'de intihar olayları korkunç derecede arttı.⁶⁵

⁵⁹ Néré, a.g.e., s. 97-99.

⁶⁰ Hamitoğulları, a.g.e., s. 213.

⁶¹ Albertini, a.g.e., s. 98.

⁶² *Ahenk*, 13 Temmuz 1929.

⁶³ *Cumhuriyet*, 24 Nisan 1932.

⁶⁴ *Cumhuriyet*, 16 Ağustos 1931.

⁶⁵ *Anadolu*, 29 Temmuz 1931.

Sanayi krizi, işsizlik ve dış borç yükü Alman ekonomisinin dünya ile sağlıklı bir ticari ilişki kurmasına imkan vermemiştir. Bu nedenle, Almanya ticaretini, takas ve ikili anlaşmalara dayandırmıştır.⁶⁶

1929 Dünya Ekonomik Bunalımı'nın Alman ekonomisi üzerindeki etkisi, Nazi Partisi'ne ve Hitler'e iktidar yolunu açmıştır. 1929 yılında Almanya'nın endüstri üretimi yarı yarıya düşmüştür. Almanya'da 15.000 kadar ticaret firması iflas ettiğinde ülkede, 2 milyon işsiz vardı.⁶⁷ Bu aşamada, Almanya'nın askeri üretimini arttırması, ordunun yeni bir istihdam alanı ortaya çıkmasını sağlamıştır. Almanya'nın bu yolla, işsiz sayısını 1935'de 2.1 milyona, 1938'de 400.000'e düşürmesi dikkat çekicidir.⁶⁸

Dünya ekonomisinin çöküşü, Hitler, Mussolini ve Roosevelt'i iktidar yapmıştır. ABD'de Roosevelt yönetimi, Almanya ve İtalya'da Faşizm'in iktidara gelişi, ekonomik çöküşün siyasal alanda görülen etkileri olarak değerlendirilebilir.⁶⁹

Tarımsal fiyatlardaki düşmeler İngiltere ve Almanya gibi sanayi ülkelerinin ekonomisinde canlanmaya yol açmıştır. Bu canlanmanın ana unsuru, dünyadaki silahlanma yarışıdır.⁷⁰

1929 Bunalımı ile birlikte ekonomi uygulamalarında, plancılık ve kalkınmacılık öne çıkmıştır. Sosyalizm ise, tamamen yeni görünen bu duruma yanıt veremeyecek kadar eski olarak değerlendirilmiştir. Ayrıca krize karşı acele ve yeterince ikna edici çareler teklif etmeyi bilememiştir. Ancak, Kapitalizm'in 1929 Bunalımı'na karşı Sosyalist tepkilere direnişi de oldukça zor olmuştur.⁷¹

Dünya Ekonomik Bunalımı nedeniyle 1930'lu yıllarda birçok ülkede kalkınma programları uygulanmaya başlamıştır. Krizin baş sorumlusu ABD'de ise

⁶⁶ Néré, a.g.e., s. 128.

⁶⁷ Armaoğlu, a.g.e., s. 238.

⁶⁸ Néré, a.g.e., s. 130-131.

⁶⁹ Selçuk Durak, *1929 Dünya Ekonomik Bunalımı'nın Mersin Limanı Üzerine Etkileri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mersin, 2006, s. 15.

⁷⁰ Néré, a.g.e., s. 137.

⁷¹ Néré, a.g.e., s. 161.

1932 yılında hükümetin geniş kamu harcamalarına giriştiği ‘New Deal’ adı verilen ekonomik programı devreye almıştır. Başkan Roosevelt, bu program çerçevesinde ihracatı özendirici, korumacı önlemler almıştır. Diğer yandan Ekim Devrimi (1917) ile Bolşevik iktidarının uyguladığı Sovyet kalkınması, A.B.D.’ye karşı ciddi bir rakip ve dünya kapitalizmine alternatif olarak görülmeye başladı. 1913’lere dönüşü bile imkansız kılan çöküş, A.B.D.’nin dünyanın geri kalanına görece desteğine ve aktif uluslararası politikaya geçişine neden oldu.⁷²

Bunalım, devletlerin ekonomideki etkinliğini arttırmasına ve Keynesci iktisat görüşünün giderek ekonomi bilimine ağırlığını koymasını sağlamıştır. 1930’lu yıllar ile dış ticarete kotalar, takas, kliring vb. birçok korumacı önlemler uygulanmaya başlandı. İktisadi alandaki bu yapı, çok geçmeden siyasi alanda da etkisini gösterdi. Kapitalist sistemin çöktüğü düşünölmeye başladı ve faşizm, güç kazandı.⁷³

Almanya’da “Kapitalizm’in Sonu (1931)” kitabın yazarı olan Ferdinand Fried gibi birçok faşist yazar, 1929 Bunalımı’ndan Kapitalizm’i sorumlu tutmuştur. Ancak bu yazarların kapitalizm düşmanlığı, üretim araçlarının, mülkiyet tarzında köklü bir değişiklik istemeye yönelmemiştir.⁷⁴

İngiltere Hazine Genel Müdürlüğü, Hükümet Danışmanlığı ve İngiltere Merkez Bankası Yöneticiliği yapan John Maynard Keynes’in, kamu harcamaları, devlet müdahalesi gibi kavramlar ve işsizliğe getirdiği çözümler; gelişmiş kapitalist ülke ekonomilerinin sorunlarını çözmeye yöneliktir.⁷⁵ Örneğin “Keynesci Liberalizm”, fiyatlarda yükselme sağlamak için doların değerinin düşürölmelerini önermiştir.⁷⁶

⁷² Hobsbawm, a.g.e., s. 115-131. Néré, a.g.e., s. 107.

⁷³ Hobsbawm, a.g.e., s. 123-131.

⁷⁴ Henri Denis, *Ekonomik Doktrinler Tarihi 2*, (Çev.: Attila Tokatlı), Sosyal Yayınlar, İstanbul, 1973, s. 656.

⁷⁵ Özcan, a.g.e., s. 83-97.

⁷⁶ Denis, a.g.e., s. 710-725.

1929 bunalımı her alanda kitlesel bir etki yaratmıştır.⁷⁷ 1929 Bunalımı karşısında dünyanın büyük bir bölümü, Keynes'i bir kurtarıcı gibi algılamıştır. Oysa Keynesci kuram, 1929 Bunalımı'na ve Marksist eğilimlere tepki olarak, yalnızca, işsizlik ve ekonomik durgunluk sorunlarına çözüm getirmektedir.⁷⁸

1929 Dünya Buhra'nın yarattığı ekonomik dengesizlikler, siyasal alanda etkisini çabuk göstermiştir. Almanya ve İtalya'nın dünya pazarlarına saldırması, yeni bir dünya savaşının çıkmasına neden olmuştur. Dolayısıyla 1929 Dünya Ekonomik Bunalımı, Birinci Dünya Savaşı'nın sonuçları, İkinci Dünya Savaşı'nın ise nedenleri arasında gösterilebilir.

⁷⁷ Néré, a.g.e., s. 163.

⁷⁸ Selçuk Durak, a.g.e., s.16.

II- 1929 EKONOMİK BUNALIMI'NİN TÜRKİYE'YE ETKİLERİ

1929 Bunalımı öncesinde Türkiye'de iyimser bir hava söz konusuydu. Lozan Antlaşması ile bir takım sınırlamalar 1929 yılında kalkacak ve Türkiye o yıl ekonomik bağımsızlığına kavuşacaktı. Cumhuriyet artık kendi gümrük ve dış ticaret rejimini kendisi düzenleyebilecekti. Bu şekilde gümrük vergileri 1929 yılından itibaren devlet için yeni ve önemli bir gelir kaynağı olacaktı.⁷⁹ Fakat beklenen olmadı ve yeni gümrük ve ticaret rejimine girileceğinin belli olmasından sonra sermaye yurt dışına kaçtı. Ülkede mal ve döviz spekülasyonu başladı. Döviz azaldı ve pahalılaştı, Türk Lirası'nın değeri kısa süre içinde ve sürekli düştü. Böylece iğneden ipliğe her şeyini yurt dışından alan Türkiye'de ithalat giderek pahalılaştı. Bu nedenle serbest ticaretin yerini, ılımlı oranlarda da olsa korumacılık almaya başladı.⁸⁰

1930'dan itibaren kendini iyi hissettirmeye başlayan ekonomik bunalım nedeniyle fiyatların düşmesi halkın gelir düzeyini de düşürdü. Halkın çoğunluğunun köylü olması talebin azalmasına bu da ekonomik durgunluğun uzun süreli olmasına yol açtı. Artan vergiler bu durumu daha da pekiştirdi. "Denk bütçe ve sağlam para" politikası ile devlet zenginleşmeye çalışırken, satın alma gücü düşen halk giderek yoksullaştı. Bunalım başladıktan sonra fabrika ve imalathanelerden bazılarının işlememesi nedeniyle bir kısım işçiler işsiz kaldı. Yaygınlaşan işsizlik, ücret ve çalışma süreleri üzerinde işçiler aleyhine olumsuz sonuçlara neden oldu.

Bunalım Türkiye'de kendisini iyice hissettirmeye başladığı andan itibaren 1923 yılından bu yana uygulanmakta olan liberal ekonomik politika şiddetle eleştirilmeye ve hatta "...bir aralık liberalizm, suç ve vatana ihanet sayılacak kadar..."⁸¹ her türlü felaketin sebebi olarak görülmeye başlandı. Acaba, 1929 bunalımı, Türkiye'yi bir buhrana mı itmişti? Yoksa Türkiye ekonomisinin kendine özgü yapısı, darboğazlar ve sıkıntılar, Dünya bunalımı ile birleşince mi ekonomi iflas noktasına geldi? Yaşanılan bunalımın sebebi hakkında bir başka görüş de, Türkiye'deki bunalımın Dünya bunalımı ile hiçbir ilgisi bulunmadığı, yaşanan

⁷⁹ Bilsay Kuruç, *Mustafa Kemal Döneminde Ekonomi*, Bilgi Yay., Ankara, 1987, s. 34.

⁸⁰ Kuruç, a.g.e., s. 34-35.

⁸¹ Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam*, Cilt 3, 7. baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul 1981, s. 370.

sıkıntının Türkiye'nin ekonomik şartlarından kaynaklandığı yönündedir.⁸² Bu tartışmalar daha sonra iki kutup etrafında şekillenecektir; liberalizmi savunanlar ve devletin ekonomiye müdahale etmesi gerektiği görüşünde olanlar. Devletin, ülke ekonomisine her alanda yardımcı olması, ekonomik hayata müdahale etmesi düşüncesinde olan İsmet İnönü, devletçilik deyimini ilk kez 30 Ağustos 1930'da Sivas demiryolunu açış konuşmasında kullandı.⁸³ Bu ilke hükümet programının bir unsuru olarak 1931 yılında toplanan parti kongresinde kabul edilerek Cumhuriyet Halk Fırkası'nın temel ilkeleri arasındaki yerini aldı.

A- MİLLİ İKTİSAT VE TASARRUF CEMİYETİ

1929 yılının sonlarına doğru ödemeler dengesindeki açık ve büyük ölçüde bu açığa bağlanan Türk parasının kıymetinin değer kaybını önlemek amacıyla ve daha çok kısa vadeli tedbirleri T.B.M.M. kürsüsünden açıklayan Başvekil İsmet İnönü⁸⁴ sözlerine şöyle devam etti:

“... Şimdi iktisadi açığın girift olan, güç olan asıl milli kısmına geliyorum. Devlet hayatında olduğu gibi millet hayatında da kendi membama, yani istihsaline kifayet etmek endişesi, işte asıl büyük tedbir budur. Millet kendi istihsalinden fazla sarf etmeyerek kanaatkâr bir hayata girmek mecburiyetindedir... Bin belaya karşı koyan, bin musibeti ezip yenmek ile meydana çıkan milli mevcudiyet, mahza milli maişeti tanzim edememek yüzünden tehlikeye düşürülmeyecektir... Aklı eren bütün vatandaşlarımın şuurunun uyandırmak ve bu uğurda devletin bütün kuvvetlerini harekete getirmek kati kararımızdır...”

Başbakanın bu konuşmasından hareketle hemen “Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti” adında bir oluşuma gidildi. Cemiyetin amaçları tüzüğünde şu şekilde yer alıyordu:

⁸² İlhan Tekeli-Selim İlkin, *1929 Dünya Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları*, 2. baskı, ODTÜ İdari İlimler Fakültesi Yay., No: 30, Ankara, 1983, s.29-30.

⁸³ *Cumhuriyet*, 31 Ağustos 1930.

⁸⁴ İsmet İnönü, *Söylev ve Demeçler*, MEB Yayını, Cilt 1, İstanbul, 1946.

- a) Halkı israfla mücadeleye, hesaplı, tutumlu yaşamaya ve tasarrufa alıştırmak,
- b) Yerli malları tanıtmak, sevdirmek ve kullandırmak.
- c) Yerli malların miktarını yükseltmeye, metanet ve zarafet itibariyle hariçteki mümasili mallar derecesine getirmeye ve fiyatlarını ucuzlatmaya çalışmak.
- d) Yerli malların sürümünü arttırmak.⁸⁵

İthalat kısıldığı ölçüde, ticaret açığı kapatılacak ve buna bağlı olarak Türk parasının değerinde görülen düşüş durdurulmuş olacaktı. Cemiyet bu amaçları gerçekleştirmek amacıyla çok yoğun bir çalışmaya girdi ve bununla ilgili olarak bir de kampanya başlattı. Tasarrufu teşvik etmeye yönelik “Tasarruf ve Yerli Mallar Haftası”, sergiler, toplantılar ve eğitim kampanyaları düzenlendi. Bu şekilde halkın mevcut tüketim alışkanlıkları değiştirilmeye çalışıldı. Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti tarafından ekonomik sorunlar geniş halk yığınlarına aktarılarak yurttaşların bilinçlendirilmesi hedeflendi. Bunu yaparken milli duygulara hitap eden sloganlar kullanıldı.

B- ŞAKİR KESEBİR PLANI

1929 yılı haziran ayında ülkenin çeşitli yerlerinde incelemeler yapmak, üretim olanaklarını yerinde görmek üzere, İktisat Vekili Şakir Bey (Kesebir) başkanlığında bir komisyon kuruldu. Ticaret açığının devam ettiği, Türk Lirasının değerinin hızla düştüğü, her alanda köklü düzenlemelere, ekonomik ve malî seferberliğe ihtiyaç duyulan bir ortamda kurulan komisyonun ekonomik duruma ilişkin bir program üzerinde çalışması büyük ilgiyle karşılandı. İktisat Vekâleti'nin öncülüğünde hazırlanan bu programda alınabilecek en büyük önlem “ülke içinde yetişen veya yetiştirilebilecek olan ürünlere karşı gümrükleri kapatmak” olarak ifade ediliyordu. İhtiyaç duyduğumuz maddeler ülke içinde yetiştirilmeli, dışarıdan almak zorunda olduğumuz mallara karşı da dışarıya mutlaka mal satılmalıydı.⁸⁶ Planda dış ticaret dengesinin sektörler ya da ekonomi düzeyinde değil, her bir mal (ürün) düzeyinde teker teker geliştirilmesine çalışılması vurgulanmaktaydı. Her ürün

⁸⁵ “Tarihte Yerli Malı”, *Hâkimiyeti Milliye*, 3 Ocak 1930.

⁸⁶ “Günün Parolası: İktisat Programı.”, *Cumhuriyet*, 12 Ocak 1930.

düzeyinde sağlanacak geliştirmeler teker teker başarılırsa ekonominin, dış ödemeler dengesinin bir bütün olarak iyileşeceği varsayıyordu.⁸⁷ Ödemeler dengesindeki açığın hangi metotla kapatılacağı ise Planda şu şekilde belirtilmekteydi:

“Muvazenenin ıslahı şedit ve mengene tazyiki ile ithalatın büyük bir nispette tenkisi suretinde de düşünülebilir. Fakat iktisadi faaliyet ve ticari münasebatta normal şerait ve mütekebil menafın muhafazası esas olduğuna göre, en muvafık usulü tevziin, muamele yekûnu azaltmadan istihsali çoğaltmadır. Bunun için de, memlekette sermaye, faiz, kredi, para meselesi, şeral ve istihsal imkânları, ihracat maddelerimizin evsaf-ı ticariyesi, mahreçlerdeki vaziyetleri, dâhili-harici nakliyat mesaili velhasıl maliyet ve satış fiyatlarının tespitinde amil olan bu bilumum unsurların tetkiki lazım gelir.”⁸⁸

Plan incelendiğinde genel olarak özel sektöre dayanan bir sanayi gelişmesini öngördüğü ortaya çıkar. Oysa bunalım içinde ekonomik politikaların gelişimi tamamen aksi yönde olacak ve devletçiliğe geçilecektir. Kısacası planın ekonomik bunalımın aşılması doğrultusunda önerdiği politika tercihlerinin uygulanmadığını söyleyebiliriz. Bunun yanında bazı önerileri 1934 birinci sanayi planında uygulamaya girmiştir. Kesibir planında yer alan selüloz, kâğıt ve suni ipek fabrikası, Kütahya çini fabrikası, demir-çelik fabrikası, İzmir Pamuk İmalatı Türk Anonim Şirketi, Ergani- Kuvarsan- Murgul’da bakır fabrikaları, sünger ve gül yağı fabrikaları gibi önerileri 1934 planında yer aldı.

C- K. MÜLLER VE H. SCHACHT RAPORLARI

Türk Hükümeti 1929 yılı başında bir merkez bankası kurulması imkânını araştırmak üzere Reichsbank’ın Başkanı H. Schacht’ı Türkiye’ye davet etti. Schacht Almanya’da savaş borç ve tazminatları yüzünden batılı ülkelerle mücadele halinde bulunan bir komisyonun başındaydı. O yüzden gelemedi. Yerine çalışma arkadaşı Karl Müller’i tavsiye etti. Amaç Türk parasının istikrarını sağlamaktı. Kendisinden Türkiye’de bir merkez bankası kurulması için gerekli koşulların var olup olmadığını,

⁸⁷ Şakir Kesibir, *İktisadi Vaziyetimize Dair Rapor*, T.B.M.M. Matbaası, Ankara, 1930, s. 3-4.

⁸⁸ Kesibir, a.g.e., s.4.

eğer bu koşullar yoksa nasıl oluşturulabileceğini içeren bir rapor hazırlaması istendi. Müller 15 Ekim 1929'da raporunu tamamladı. Schacht'ın görüşleri de eklenerek rapor Ocak 1930'da Maliye Bakanı Şükrü Saraçoğlu'na sunuldu.

Müller, hazırladığı raporda, sağlam bir devlet maliyesinin ve aktif bir ticaret bilançosunun ülkede var olmadığını savunuyor, Merkez Bankasının kuruluşuna karşı çıkarken konuya biraz daha esnek yaklaşan Schacht, yapılması gereken ilk işin istikrarı sağlamak olduğunu belirtiyordu. Müller ve Schacht raporları hükümeti memnun etmedi.⁸⁹

D- PARASAL DÜZENLEMELER

Türk parasının kıymetini korumak amacıyla yapılan düzenlemelerin başında 30 Mayıs 1929 tarih ve 1477 sayılı Menkul Kıymetler ve Kambiyo Borsaları Kanunu gelmektedir. Bu kanunla spekülasyon yasaklanırken, kişi ve kurumların ihtiyaçları olmadıkça gerek dolaylı gerek dolaysız bir şekilde döviz alıp satamamalarını ve döviz ihtiyaçlarının bir liste şeklinde önceden tespitini öngörüyordu. Ayrıca bu kanun bankalarla bankerlerin yabancı paraları karşılık tutarak Türk Lirası üzerinden avans vermeleri ile yine bunların Türk parasıyla yapılan ödemeyi kendi hesaplarına, ihtiyaç listeleri haricinde yabancı paralarla değiştirmelerini yasaklıyordu.⁹⁰ Buna ilave olarak 20 Şubat 1930 tarihinde 1567 sayılı "Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkında Kanun" çıkarıldı. Bu kanunla paranın kıymetini düşürmeye çalışanların ağır bir biçimde cezalandırılması hükme bağlandı.

E- 1930 1. SANAYİ KONGRESİ

Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti 22 Nisan 1930'da ortak bir sanayileşme programı üzerinde anlaşmak, sanayiye modernleştirmek üzere 1. Sanayi Kongresini topladı. Ülkenin mevcut sanayi kapasitesi hakkında ilgilileri bilinçlendirmek ve gerekli kredilerin nasıl temin edileceği konusunda uzmanların görüşlerini ortaya çıkarmak hedefleniyordu. Kongreye iş adamları ve teknisyenler katıldı. Katılanlar,

⁸⁹ TBMM, Zabıt Ceridesi, Cilt 14, s. 31-34.

⁹⁰ *Hâkimiyet-i Milliye*, 21 Şubat 1930.

kongreye mensucat, gıda, deri, orman, taş ve toprak, maden ve kimya ürünleri konusunda 60'ın üzerinde bildiri sundular.⁹¹ Kongrenin açılışında konuşan İktisat Vekili Şakir (Kesebir) Bey “Kongrenin başlıca gayesi millî sermayemizin kurulması ve gelişmesi çarelerini aramak ve göstermek olacaktır. Malumunuzdur ki bu mevzu son zamanlarda hükümeti de en ziyade meşgul etmekteydi... Nihayet bir iktisadi program hazırlama aşamasına gelmiş bulunuyoruz. Böyle bir sırada her biri kendi şubesinde uzman ve tecrübe sahibi kongre üyelerinin bilgilerinden pek ziyade istifade edilecektir” diyerek hükümetin ekonomik program için kongrenin kararlarından yararlanacağını ifade etti.

Kongrede özel sektörün devletten olan beklentilerini şu şekilde sıralayabiliriz:

- a) Sanayicilere daha geniş imkânlar tanınması
- b) Muamele ve oktruva vergisinin (şehre giren mallardan alınır) kaldırılması
- c) Sanayicilere daha fazla kredi imkânları tanınması
- d) Nakliye tarifelerinin sanayicinin lehine değiştirilmesi
- e) Sanayiciler için eğitim imkânlarının genişletilmesi⁹²

1. Sanayi Kongresi, Türk Sanayinin mevcut durumunu bilimsel verilere dayanarak açıklığa kavuşturdu. Türk Sanayisini her yönüyle tanıttı ve bazı sanayi dallarındaki başarısızlıkların nedenlerini ortaya koydu. Sermaye yoktu ve makineleşme önemli bir sorundu. Bu nedenlerle Avrupa ile rekabet edilemiyordu. Kalite düşüktü ve üretim ihtiyacı karşılamıyordu. Bütün bu veriler hazırlanmakta olan sanayi planı için son derece iyi bir malzeme oluşturdu. 1. Sanayi Kongresi 30 Nisan 1930'da sona erdi.

İktisat Vekili Şakir Kesebir'in hazırladığı çalışmanın istenilen şekilde olmaması nedeniyle bu görevi bizzat Başvekil İsmet İnönü üzerine aldı. 12 Nisan'da tamamlanan 1930 İktisat Programı 21 Mayıs'ta meclise yollandı. Doğuda çıkan ayaklanmalar nedeniyle mecliste müzakeresi Ağustos ayına bırakılan program aslında bir ekonomik politika niteliğindedir. Ekonomik politikaya ilişkin strateji ve

⁹¹ *Cumhuriyet*, 29 Nisan 1930.

⁹² *Hâkimiyet-i Milliye*, 30 Nisan 1930.

öneriler getiriyordu. Devlet özel sektörü teşvik ve kontrol etmekle sorumlu olmalıydı. Yaptığı girişimler demiryolları gibi alanlarla sınırlı kalmalıydı. Buna rağmen milli ekonomiyi düzenleme görevi programda devlete veriliyordu.

F- MERKEZ BANKASININ KURULUŞU

1930 yılı başlarında, ekonomik program ve devlet bankası çalışmaları, hükümetin üzerinde önemle durduğu iki konuydu. Ekonomik programın uygulanması ve Türk Lirasının istikrarının sağlanmasında rol alması beklenen Merkez Bankası ile ilgili çalışmalar öncelik taşıyordu. Bankanın kuruluşunda göz önüne alınacak kriterleri birkaç defa belirtmiş olan hükümet konuyu inceleyerek ayrıntılı bir tasarı hazırladı.⁹³ Hazırlanan tasarının amacı her şeyden önce istikrarı sağlamaktı.⁹⁴ Buna ulaşmak için ülke içindeki bankalar üzerinde etkili bir kontrol mekanizmasının kurulması kararlaştırıldı.

11 Haziran 1930'da son şeklini alarak kanunlaşan bu tasarı bankanın kurulması için gereken kaynağın nereden temin edileceği sorununu beraberinde getirdi. Bu sorun bir Amerikan Şirketi'nden kendilerine bir kibrit tekeli kurma izni verilmesi karşılığında 10 milyon dolar alınarak çözüldü.⁹⁵ Aynı yıl faaliyete geçen ve ülkenin ekonomik kalkınmasında önemli bir rol üstleneceği düşünülen T.C. Merkez Bankası, yıllardır devam eden ve bunalımla bir kat daha ağırlaşan para bunalımını gidermek konusunda, istikrarlı para sloganı ve bu uğurdaki çalışmaları ile kısa sürede halkın güvenini kazanmayı başardı.⁹⁶

Merkez Bankası'nın kurulmasını müteakip, hükümet kararnamelerle para yönetimini tekeline almaya çalıştı. Döviz kurunu kendisi saptayarak döviz kimin kullanacağını kendisi belirledi. Bütün döviz yönetimin elinde toplandı ve belge ile dağıtıldı. 1932 yılından itibaren ise bu görev Merkez Bankası'na verildi.⁹⁷ Bunu "Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı" takip etti.

⁹³ *Cumhuriyet*, 22 Şubat 1930.

⁹⁴ *Hâkimiyet-i Milliye*, 26 Mart 1930.

⁹⁵ Tekeli-İlkin, a.g.e., s.139.

⁹⁶ *Milliyet*, 4 Aralık 1930.

⁹⁷ Kuruç, a.g.e., s. 36.

G- CHARLES RİST RAPORU

Osmanlı döneminden Cumhuriyete akseden borçlarla ilgili olarak alacaklı devletlerle çeşitli temaslar yapıldıktan sonra 13 Haziran 1928 tarihinde bir anlaşma imzalandı. Anlaşmayla Türkiye 107,5 milyon T.L. borcu taksitler halinde ödemeyi kabul ediyordu. Ancak, kısa bir süre sonra uygulanamayacağı görülen anlaşma kâğıt üzerinde kaldı. Türkiye'nin gerçekten dış borçlarını ödeyemeyecek durumda olup olmadığını araştırmak üzere ünlü Fransız ekonomist Profesör Charles Rist'e bir araştırma yaptırılması konusunda Borçlar Meclisi temsilcileriyle görüş birliğine varıldı.⁹⁸ Charles Rist kısa sürede çalışmalarını tamamlayarak "Mali Durum ve Ödemeler Dengesi Üzerine Türk Cumhuriyeti Hükümeti'ne Rapor"⁹⁹ başlığıyla 15 Eylül 1930'da Türkiye Cumhuriyeti Maliye Bakanlığı'na sundu. Raporda, Türkiye'nin acilen yabancı sermaye girişine ve yabancı krediye gereksinim duyduğu ve buna ulaşmak için tüm gücüyle içte ve dışta itibar kazanmaya çalışması gerektiği belirtiliyordu. Rist'e göre devlet gelir ve giderleri dengede tutulmalı, kamu sorumlulukları azaltılmalıdır. İç borçlanmadan çok dış borçlanma-yatırım en uygun seçimdir. Rist'in yabancı ülkelere olan bağımlılığı daha da arttıracak bu önerileri yeniden Düyun-u Umumiye'ye doğru bir gidişi akla getirmektedir. Dünya ekonomik bunalımı devam ederken Türk Lirası'nın değerini yükseltmek için alınacak önlemlerden ise hiç bahsetmemektedir.

H- TARIMSAL ÖNLEMLER VE 1. ZİRAAT KONGRESİ

1929 Ekonomik bunalımının Türkiye'ye en önemli etkisi tarım üzerinde oldu. Hükümet tarım kesimini koruma amaçlı bir takım önlemler almak zorunda kaldı. Gümrükte kısıtlama ve koruma tedbirlerinin alınması, ithalatın azaltılması, ihracatın artırılması, Türk Lirasının değerinin korunması, yerli malı kullanılması gibi önlemlerin yanı sıra ekonomik bunalım yıllarında Cumhuriyet sonrası uygulamaya konulan makineleşme ve tarımsal maliyetlerin düşürülmesi politikasına aynen devam edildi. 2 Haziran 1929 tarihinde çıkarılan 1527 Sayılı Kanun, tarımsal ürünlerin nakliyesinde kullanılan kamyon yakıtlarını; bunların ekonomik olmamaları ve de

⁹⁸ *Cumhuriyet*, 8 Mayıs 1930.

⁹⁹ Tekeli-İlkin, a.g.e., s.631-680.

kontrolün uygulamada yol açtığı güçlükler nedeniyle muafiyetler dışında bıraktı. Buna karşılık, sulamada kullanılan tulumbaların yakıtları, kanun kapsamına alındı. Böylece o yıllarda yaşanan kuraklığa karşı sulamanın yaygınlaştırılması ile bir çözüm bulunmaya çalışıldı. Aynı zamanda İktisat Vekâletine, pulluk ve ziraat aletleri teminine yönelik Ziraat Bankası'nda 2 milyon liralık bir sermaye tesisi için 2 Haziran 1930 tarih ve 1691 Sayılı Kanun ile yetki verildi.¹⁰⁰ Benzin yakan traktörlerden ağır yağ yakan traktörlere geçilmesi için de bir takım düzenlemelere gidildi.¹⁰¹ Bütün bunlar bir bakıma hayvan gücü ve sapanla gerçekleştirilen Anadolu tarım teknolojisine dönüşü ifade ediyordu. Buradan hareketle 1929 Ekonomik Bunalımının Türkiye'de kullanılan tarımsal teknolojide bir geriye gidişi beraberinde getirdiğini söyleyebiliriz.

Tarımsal kredi maliyetlerinin düşürülmesi de alınan zirai önlemler arasındaydı. Fakat bu faiz oranlarının düşürülmesi ile değil mevcut fonların miktarının artırılmasıyla yapılmaya çalışıldı. Ayrıca 1 Haziran 1929 tarih ve 1470 sayılı Zirai Kredi Kooperatif Kanunu ile tefeci tüccarın hareket alanı daraltılmaya çalışıldı. Kanunla kooperatif olarak idare edilen kredi kuruluşlarının kurulması kabul edildi. Fakat bunlardan verdikleri kredi oranında faiz ve bir defaya mahsus olarak komisyon alındı.¹⁰²

Tarım kesimi için kredi imkânlarının arttırılmasına yönelik ikinci adım ise 1930 tarih ve 1697 sayılı kanunla Ziraat Bankası Kanunu'nda yapılan değişikliklerdir.¹⁰³ Bu kanunla Ziraat Bankası'nın sermayesi 20 milyondan 100 Milyon YTL'ye çıkarılıyordu. En ücra köylere dahi seyyar temsilcilikler açılması hedeflendi. Köylünün borçlanırken yapması gereken işlemler basitleştirilerek kooperatiflere tanınan ayrıcalıklardan Ziraat Bankası'nın da yararlanmasına imkân tanındı.

¹⁰⁰ TBMM ZC., C. 20, 2 Haziran 1929.

¹⁰¹ TBMM ZC., C. 20, 10 Haziran 1930.

¹⁰² Bkz.: Yusuf Saim Atasagun, *Türkiye'de Zirai Kredi Kooperatifleri (1929-1939)*, Kenan Matbaası, İstanbul, 1940.

¹⁰³ TBMM ZC., C. 20, 6 Haziran 1930.

Ekonomik bunalım yıllarında Türk tarımının iyileştirilmesine yönelik atılan adımlardan biri de Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti tarafından bir Ziraat Kongresi'nin toplanması oldu. 1930 yılındaki Sanayi Kongresi sonrası faaliyetlerinin bir tamamlayıcısı olarak 14 Ocak 1931'de toplanan Birinci Ziraat Kongresi'nde daha çok tarım tekniği hakkındaki konular tartışıldı. O yüzden kamuoyunda yeteri kadar yankı uyandıramayan kongrede¹⁰⁴ üzerinde durulan konuların başında Sovyetler Birliği'nin dünya pazarlarında tarımsal ürün ihracında yaptığı dumping geliyordu.¹⁰⁵ Ekonomik bunalım içinde hem iç hem de dış fiyatlar köylü kesimi aleyhine gelişmiş ve bu kesimin ekonomik durumu çok bozulmuştu. Buna rağmen bu meseleler ilk sırada görüşülmedi. Bunlar daha çok tarımsal vergi ve kurumlar tartışılırken ele alındı. Birinci Ziraat Kongresinde üzerinde en çok durulan konu ise ihracat sorunları oldu.

I- ÇALIŞMA İLİŞKİLERİ

1929 Bunalımından çalışanlar ve çalışma ilişkileri de etkilendi. 1929 yılından itibaren devlet gelirleri azaldı. Ticaretin daralmasıyla gümrük vergilerinden beklenen katkı sağlanamayınca denk devlet bütçesi hedefindeki hükümet çareyi vergide buldu. “Buhran Vergileri” çalışanların gelirlerini etkileyen en önemli faktörlerden biri oldu. 1930'lu yıllarda devlet bu tür vergilere yönelerek tüm çalışanları bunlardan mükellef tuttu. 1931/1932 ve 1934/1935 yıllarında uygulamaya konulan bu vergiler buhran, kazanç, muamele, dâhili istihlak vs. isimler altında birkaç kez ve değiştirilerek halktan toplandı.¹⁰⁶

Hükümet bu dönemde ortaya çıkan sorunlar nedeniyle bir takım düzenlemelere gitti. İşsizlik sorununa önlem olarak 4 Haziran 1932'de “Türkiye’de Türk Vatandaşlarına Tahsis Edilen Sanat ve Hizmetler Hakkında Kanun” çıkarıldı. Yasada, Türk vatandaşlarınca yapılabilecek sanat ve hizmetler geniş bir biçimde sayıldı. Gerekliğinde bu sanat ve hizmetlerin yabancılar tarafından yapılmasının

¹⁰⁴ *Cumhuriyet*, 25 Ocak 1931.

¹⁰⁵ Mirza Hacı Zade, “Buğday Fiyatlarının Tanzimi”, İhtisas Raporları, 1931 1. Ziraat Kongresi, Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti, Ankara, 1931.

¹⁰⁶ Kuruç, a.g.e., s. 37-40.

hükümet tarafından yasaklanabileceği hükme bağlandı. Ayrıca yabancıların yasanın yayımlanmasından başlayarak altı ay içinde Türk vatandaşlarına ayrılan sanat ve hizmetleri terk etmesi, yoksa o yerdeki en büyük mülkiye memurunun kendilerini o işleri yapmaktan alıkoyması, ağır para cezası ile yaptırıma bağlandı.¹⁰⁷

Böyle bir ekonomik tabloda ekonominin rayına oturması ancak devlet eliyle gerçekleşebilirdi. Nitekim öyle de oldu. Eğitim, sağlık, ulaşım gibi alanlardaki uygulamalar özellikle 1930'ların ikinci yarısında ekonomik canlanmayı beraberinde getirdi. Şüphesiz bunda “denk bütçe ve sağlam para” politikası da önemli bir etken oldu.¹⁰⁸ 1935 ve 1936 yıllarında ekonomide canlanma başladı, gelirler ve tasarruflarda artış gözlemlendi. Bankacılık yavaş yavaş taban bulmaya başladı, yerli sermaye için, birikimin kaynağı devletin “iştirak” (kendi birikiminden özel kesime pay verme) politikası oldu. Bu politika, sanayi-bankacılık ilişkisini birikimin eksenini yaptı. İşte bu dönemde çıkarılan İş Kanunu ya da çalışma düzeni, bu birikime disiplin kazandırıcı, motor yağlayıcı etkiye sahip oldu.¹⁰⁹

Dönemin devletçi ekonomi politikalarının gereklerine uygun olarak hazırlanan 1934 tasarısının 1936 yılında kanunlaşması ile 3008 sayılı İş Kanunu, Türkiye Cumhuriyeti'nin en önemli ilk sosyal politika belgesidir. Bu yasa ile devlet, bir yandan devletçilik politikasının uygulanmasında çalışma yaşamından gelebilecek olumsuzlukları ortadan kaldırmak istemekte, diğer yandan da uzun bunalım yıllarında ortaya çıkan veya çıkabilecek gerilimleri ve sınıfsal eylemleri önlemek istemektedir. Ancak yasa, otoriter niteliği, sendikacılık ve toplu pazarlıktan hiç bahsetmeme, grev ve lokavtı açıkça yasaklama, iş uyuşmazlıklarının çözümünde zorunlu tahkimi kabul etme, fikir işçilerini kapsam dışı bırakma, belirli işletme büyüklüğü ön görme gibi olumsuzluklarına karşın; çalışanları bu arada kadın ve çocuk işçileri koruyucu hükümleri ile çağının modern ve sistematik düzenlemelerinden biri olarak kabul edilmektedir.¹¹⁰

¹⁰⁷ Mesut Gülmez, *Türkiye’de Çalışma İlişkileri(1936 öncesi)*, 2. Baskı, Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1991, s. 405–406.

¹⁰⁸ Kuruç, a.g.e., s. 42-44.

¹⁰⁹ Kuruç, a.g.e., s. 86.

¹¹⁰ Cahit Talas, *Türkiye’nin Açıklamalı Sosyal Politika Tarihi*, Bilgi Yay., Ankara, 1992, s.105; Nusret Ekin, *Endüstri İlişkileri*, 6. Baskı, Beta Yayınları, İstanbul, 1994, s. 221.

1929 Bunalımını izleyen bunalım yıllarında devletçi ekonomi politikası ve otoriter bir takım sosyal politika düzenlemelerini uygulamaya çalışan devlet bunu İkinci Dünya Savaşı yıllarında da sürdürdü. 1930'lardan 1940'lara geçerken artık ekonomik bunalım aşılmış, ekonomi politikası yerleşmiş bulunuyordu. Fakat daha ekonomik bunalım tümüyle ortadan kalkmadan yeni bir bunalım kapıdaydı. İkinci Dünya Savaşı başlayacaktı. Bütün dünya akıl almaz bir şekilde silahlanıyordu. Artık bütçe denklığı bir yana, en önemli sorun nereye ne kadar kaynak ayrılacağıydı¹¹¹.

¹¹¹ Kuruç, a.g.e., s. 45.

III- İZMİR VE 1929 DÜNYA EKONOMİK BUNALIMI

A- BİR TİCARET ŞEHİRİ OLARAK İZMİR

Osmanlı döneminin İzmir'i, Anadolu'da Doğu'nun Batı'ya açılan bir kapısıydı. Özellikle XVI. yüzyıldan itibaren Ege Bölgesi'nin son derece canlı ve işlek bir liman kenti oldu. Anadolu'ya gelen ve Anadolu'da üretilen değerler İzmir limanı üzerinden Avrupa'ya taşınıyordu. XIX. Yüzyıla girilirken şehrin önemi daha da arttı. Başta İngiltere olmak üzere Avrupa'nın büyük devletleri artan hammadde ve Pazar arayışları doğrultusunda Osmanlı Devletini gözlerine kestirdiler. Kapitülasyonlar ve düşük gümrük tarifesi nedeniyle Türkiye ideal bir Pazar görünümündeydi.¹¹² Öyle ki İngilizler pamuk ihtiyaçlarını giderebilmek için Ege Bölgesini kendileri için üretim alanı olarak belirlediler. Bu amaçla bölgede yaşayan gayrimüslim tüccarları kullandılar.¹¹³

Avrupalıların ilgisi nedeniyle 1850'lerden sonra İzmir'in ticaret hacmi giderek genişledi. Zaman içinde İzmir'de çoğu yabancı olan birçok banka ve sigorta şirketi kuruldu. Şehrin nüfusu kısa sürede artarak 200 binlere ulaştı. Değişik dillerde 5 gazete, on yedi matbaa, on kütüphane binası ve şehirde kurulan bir tiyatro binası ile İzmir'in görünümü önemli oranda değişti. 1866'da İzmir- Aydın arasına 133 kilometrelik bir demir yolu yapıldı. 1877 yılında yeni rıhtım inşa edilerek İzmir Limanı daha kullanışlı hale getirildi. İç bölgelerden elde edilen ürünleri kısa zamanda İzmir Limanına ulaştırmak amaçlanıyordu. Bütün bunlar elbette yabancı şirketlere verilen imtiyazlarla gerçekleştirildi. Bu şirketler hem bu faaliyetlerden rant elde ettiler hem de daha fazla ürünü daha kısa zamanda pazarlayabilmeleri nedeniyle karlarını arttırdılar. Bunu limana giren gemilerin tonajından daha rahat anlamak mümkündür. 1852'de limana giren gemilerin tonajı 246.000 iken, 1872'de 639.000, 1892'de ise 1.598.000 tondur.¹¹⁴

¹¹² Orhan Kurmuş, *Emperyalizmin Türkiye'ye Girişi*, Bilim yay., İstanbul, 1977, s.42.

¹¹³ Reşat Kasaba, *Osmanlı İmparatorluğu ve Dünya Ekonomisi*, XIX. Yüzyıl, Belge yay., İstanbul, 1993, s.65-74.

¹¹⁴ Besim Darkot, "İzmir", *İslam Ansiklopedisi*, C.5, İstanbul, 1950, s. 1241.

B- İZMİR'DE EKONOMİK BUNALIMIN NEDENLERİ

1929 Ekonomik Bunalımı kendisini en çok Ege, İç Anadolu ve Karadeniz bölgesinde hissettirdi. Fakat en yoğun olarak yaşandığı yer Ege Bölgesi oldu. Bunun nedeni de Avrupa'nın alım gücünün azalmasıydı. Çünkü Ege'de tarım daha çok Avrupa'ya ihraç edilen ürünlere özellikle, endüstriyel bir takım bitkilere dayanıyordu. Yeni Asır gazetesi yazarı İsmail Hakkı Bey ekonomik bunalımın sebeplerini şu şekilde açıklamaktadır:

“Dünyanın maruz kaldığı buhranın sebebi, istihsal fazlalığı sermayelerin istimal olunmamasıdır. Avrupa'da, Amerika'da zirai istihsalat arttıkça artmaktadır. Buna mukabil istihlak azalmaktadır. Arz ve talep kaidelerine tevfikan fiyatlar düşmekte, stoklar çoğalmakta, kazanç temin edilememektedir. Tabii sermayedarlar paralarını kullanacak menabı bulamamaktadır. Bize gelince bunun tam aksidir. Bir defa sermayemiz yoktur. Mevcut olan iptidai şekildeki müessesasatta muamele vergileri denilen bir afetle ve hükümetin eliyle darbelenmiştir. Zirai istihsalatta nazarı dikkati çeken bir fazlalık yoktur ve memleketimizde çıkan mevadı iptidaiye bazı istisnası ile müşterisiz de kalmış değildir. Ancak, istihsal masraflarının fazlalığı istihsalatımızı yeni bir şekilde piyasalara arz edilmesine neden olmaktadır.

Bizim buhranımızın başlıca sebepleri mevzii ve kendi kararlarımızın, tedbirlerimizin neticesidir. Bunları kısmen telhis edebiliriz.

- 1. Vergiler ağırdır. Memleketimiz tediye kudretinin kat kat fevkindedir.*
- 2. Hayat pahalılığı ile mücadele edilememiş, istihsal masrafları indirilememiştir.*
- 3. Memleketimizin nakliye işleri tanzim edilememiştir. Nakliye fiyatları çok yüksektir.*
- 4. Liman inhisarları ithalat ve ihracatımızı hurpalamakta, limanlarımızı köreltmekte ve manasız yere şu veya bu zatın kudreti ile mütenasip bulunmayan hareketler ve israflar vardır.*

5. *Kredi faizleri çok yüksek, kredilere mazhar olmalarına rağmen köylü Ziraat Bankasının cılız yardımlarından başka bir müzaheret görmemekte murabahacılar elinde ezilmektedir.*
6. *Ecnebi sermayesine itimat verecek tedbirler ihmal edilmiştir. Bilakis itimatsızlığı doğuran hareketler vardır. Ecnebi sermayesini memleketten kaçıran eshap ve avamil mevcuttur.*
7. *İnhisarlar, mesai serbestisini tahdit eylemiş, bir çok vatandaşların kazanç membalarını tıkamıştır.*
8. *Memleketin kudreti ile mütenasip bulunmayan hareketler ve israflar vardır.*¹¹⁵

Türkiye'deki ekonomik bunalımın sebepleri ile dünyadaki bunalımın sebepleri ile benzerdir. Türkiye'deki bunalımın sebeplerini şu şekilde açıklayabiliriz:

1. İş adamlarının sermaye birikimi kısıtlı olması.
2. Vergilerin çok yüksek olması.
3. Üretim fazlalığı
4. Halkın alım gücünün düşük olması
5. Nakliye ve ulaşım imkânlarının kısıtlı olması
6. Avrupa'nın alım gücünün düşmesi nedeniyle ihracatın durması
7. Devlet kredi faizlerinin yüksek olması

Türkiye'de yaşanan bunalım İzmir'i de derinden etkiledi. İzmir'in bir ticaret merkezi ve önemli bir liman kenti olması da bunda etkili oldu. Tütün, incir, zeytin, üzüm gibi ürünlerin yanı sıra Anadolu'dan gelen birçok ürün de İzmir Limanı'ndan ihraç ediliyordu. İzmir'deki bunalımın sebeplerinden bahsedilen Anadolu Gazetesinin bir sayısında şu ifadelerle rastlıyoruz:

“Piyasadaki durgunluk günden güne ehemmiyet kesbetmektedir. İngiliz Lirası da mütemadiyen yükseliyor. Borçlarını ödeyemeyen tüccarlar daha çok sıkıntı içine düşüyorlar.

¹¹⁵ *Yeni Asır*, 3 Kânunuevvel 1930.

Avrupa fabrikalarına borcu olan tüccarlar her geçen gün daha fazla borç ödemek zorunda kalıyorlar. Piyasanın bu hali ilgilileri harekete geçirmiştir.

İzmir piyasasında bugün hüküm süren buhranın sebeplerinden biri ve en önemlisi resmi teşekküllerin mütesanit bir şekilde hareket etmemiş olmalarıdır.

Yunanlılar tarafından yakılan İzmir ve Havalisinin yeniden inşası gerekiyordu ve inşaat malzemeleri Avrupa'dan gelecekti. İşte bu yüzden milyonlarca Liramız memleketimizden çıktı.

Belediyelerin bu işleri yaparken ortak hareket etmeleri gerekirdi. Böylece daha ucuza imar gerçekleşirdi. Her belediye kendi başına hareket etti. Milyonlarca Lira sarf ettiler. Toplu hareket etselerdi daha ucuza mal edilebilirdi.

Halk da bu yolda çok masraf etmiştir. Bu böyle devam ettikçe piyasa buhrana girmiştir. Nitekim bugünkü buhranın sebeplerinden biri resmi birer teşekkül olan belediyelerin müşterek bir program dâhilinde hareket etmemiş olmalarıdır.

Yine gümrük kanununun uygulanmasından evvel tüccarların Avrupa'ya fazla mal siparişinde bulunmalarının da önemi büyüktür. Piyasada üç yıl yetecek mal olmuştur. Bir yıllık para bulunurken üç yıllık ödeme gerekmiştir. Bu da piyasada buhranı doğurmuştur.”¹¹⁶

Ülke genelindeki ekonomik sıkıntı nedeniyle bazı önlemler alındıysa da halktan ve basından gelen tepkiler ve ekonomik sıkıntıların önlenemediği noktada yapılan şikâyetlerden bunların yeterli olmadığını anlıyoruz. Bu şikâyetler üzerine Başbakan İsmet İnönü bir konuşmasında şunları söyler:

“Bir sene evvel bugün T.B.M.M. kürsüsünden millete büyük bir buhrandan resmen haber vermiştik. Düşündüğümüz tedbirler gökten inen tılsımlar gibi derhal

¹¹⁶ *Anadolu*, 3 Kânunuevvel 1929.

şifa veren şeyler değil. İnsanların soğukkanlılığı ile azmi sebat ile tatbik olunabilecek tedbirlerden ibarettir. Evvela milletin kendi yaşamak kabiliyeti ve kudretine itimat etmek istiyorduk. Ehemmiyet verdiğimiz anıl bu idi.

İhraç mallarımızı teşkil eden zirai mevat üzerinde fiyatların dünyada düşüklüğü ile aalemum istihlakatin azlığı elbette menfi tesirata gösterecektir. Mahsulâtımızın çeşitli olması sayesinde mukavemet edebildiğimiz bu fiyat buhranından müteessir olan vatandaşlarımız talihsiz bir nasibe olarak kötü ve küçük ihtiraslarının mütemadiyen ve esası hariçten gelen betbinane ve faalaine telkinatına ayrıca maruz kaldılar.”¹¹⁷

C- TASARRUF ÖNLEMLERİ

Bunalımın derinleşmesi hükümetin tasarruf konusuna eğilmesini gerektirdi. Böylece sıkıntıların bir nebze olsun hafifletilebileceği değerlendiriliyordu. Konuyla ilgili olarak Ahenk gazetesinde şunlar söylenmektedir:

“Yerli mallarımıza karşı son günlerde İzmir ve İstanbul’da izhar edilen harareti hissiyatı takdir ederiz.

Yıllardan beri belki asırlardan beri hariçten gelen emtiaya karşı gösterilen rağbet dolayısıyla paramızın harice akıp gitmesinden hâsıl olan müzayakanın derecesi şiddetini zan ediyoruz, güzelce anlamış bulunuyoruz. Mütemadiyen on veren ve üç-beş alan bir adamın vaziyeti ne ise bizim de vaziyetimiz o idi.

Milli vicdandan istiare ederek artık katiyet ve asabiyetle her türlü ihtiyaçlarımızı mahsulâtımızla tatmine elbirliğiyle çalışmalı ve paramızı son derece kiskanmalıyız.”¹¹⁸

¹¹⁷ *Yeni Asır*, 14 Kânunuevvel 1930.

¹¹⁸ *Ahenk*, 6 Nisan 1929.

D- TİCARİ FAALİYETLER

Ülke içerisindeki ihracatın büyük kısmının gerçekleştiği İzmir, bu özelliği nedeniyle bütün dikkatleri üzerine çekiyordu. Bir liman kenti olan İzmir bunalım sırasında ihracatta önemli sorunlar yaşadı.¹¹⁹ Buna rağmen 1929 ve 1930 yıllarında ihracatın önceki yıllara oranla arttığını görüyoruz. Bazı ulusal ve yerel gazetelerden vereceğimiz örneklerle 1929 ve 1930'lu yıllarda İzmir'in ticari durumu hakkında daha belirgin bir kanaate ulaşılabileceğini değerlendiriyoruz:

“Ticaret odasının tanzim eylediği bir istatistiğe nazaran İzmir limanının bu seneki ilk altı ayı zarfında ecnebi memleketlerine olan ihracatı 28 milyon 741 bin 983 lira kıymetinde 68 milyon 350 bin 55 kilodur. Bu senenin 7 milyon 649 bin 287 Lira fazlalık vardır. Bu fazlalık başlıca şu maddelerdedir. Zeytinyağında geçen seneden 3 milyon 937 bin lira, Üzüm'de 1 milyon 177 bin 400, Afyon'da 1 milyon 82 bin 867, Tütün'de 986 bin, İncir'de 144 bin 880 Lira fazlalık vardır.”¹²⁰

“İzmir'den geçen seneye nazaran ilk altı ayda 7,5 milyon liralık fazla ihracat yapılmıştır. Şehrimiz ticaret odası 1929 senesi ilk altı ayı zarfında limanımızdan yapılan ihracata dair bir yıllık tanzim etmiştir. Bu istatistiğe nazaran senenin ilk altı ayı zarfında limanımızdan hariç limanlara 28.742.983 Lira kıymetinde ve 68.350.55 kilo sıklığında mahsulâtı arziye ve emtia ihraç olunmuştur.

Geçen sene aynı tarihlerde 21.093.696 Lira kıymetinde ve 52.630.114 kilo sıklığında ihracat yapılmıştır.”¹²¹

“İzmir limanlarından 1929 senesi zarfında muhtelif memleketlere 29.851.618 kilo üzüm ihraç edilmiştir. Üzümler 11 milyon liralıktır. Üzümlerimizi en çok ithal edenler Almanya, İngiltere, İtalya, Hollanda ve Belçika'dır.”¹²²

¹¹⁹ *Anadolu*, 22 Temmuz, 1929.

¹²⁰ *Cumhuriyet*, 5 Teşrinievvel 1929.

¹²¹ *Ahenk*, 4 Teşrinievvel, 1929.

¹²² *Anadolu*, 14 Şubat 1929.

17 Ağustos 1929 tarihli Cumhuriyet Gazetesinde hububat üretiminin durumu şu şekilde ifade ediliyor:

“Bu seneki buğday, arpa, yulaf hububat mahsullerimizin bereketli olması dünya piyasasına nazaran da hüsnü tesadüf ve hayırlı addedilmektedir.

Kanada'nın kuraklık yüzünden oldukça müşteki bulunduğu ve Avustralya mahsullerinin de beklendiği derecede mükemmel olmadığı cihan piyasasına gelen raporlardan anlaşılmıştır.

Bu ihtarnamede dünya mahsulünün nakıs netice vermesi kuvvetle muhtemel olduğu ve bu sebepten mahsullerin piyasaya dökülmekte isticai edebilmesi tavsiye olunmakta ve şimendifer istasyon ambarlarının ve elavatörlerinin yeni mahsul ile dolmuş olduğu zikrolunmuştur. Bu neticelere ve ileride maruz kalınması muhtemel pahalılığa göre memleketimizin çok kazanmış olacağı beyan edilmektedir.”¹²³

“Şehrimiz ticaret odasının üzümlerine dair tanzim ettiği 4 Teşrinisani 1929 tarihli rapor:

Mevsim iptidasından şimdiye kadar İzmir borsasına 43. 600.000 kilo üzüm gelmiş ve bundan 36.362.827 kilosu satılmıştır.

Geçen sene aynı müddet zarfında borsaya 30.800.000 kilo üzüm gelmiş, 27.274.228 kilosu satılmıştır. Borsa fiyatları; Alâ 55, birinci 41–50, ikinci 32–41, Üçüncü 24–32, karaböce, 20–27, yağmur yemiş 10–20 kuruştur.

Mevsim iptidasından şimdiye kadar memleketlere vaki ihracat şu suretle tespit edilmiştir;

¹²³ Cumhuriyet, 17 Ağustos 1929.

<i>Almanya ve Şimali Avrupa Limanlarına</i>	<i>178.625.81</i>	<i>kilo</i>
<i>İngiltere</i>	<i>69.900.75</i>	<i>kilo</i>
<i>Fransa</i>	<i>500.657</i>	<i>kilo</i>
<i>İtalya</i>	<i>43.139.83</i>	<i>kilo</i>
<i>Mısır</i>	<i>148.479</i>	<i>kilo</i>
<i>Muhtelif</i>	<i>485.317</i>	<i>kilo</i>

İnhisar piyasayı idare, fena üzümleri alacak.

Dün şehrimize gelen müskirat inhisarı umum müdürü Zekayi Bey'in derhal piyasaya girerek üzüm mubayaası memnuniyetle karşılanmıştır.

İnhisar idaresi, bundan sonra alkolü hariçten mubayaa etmeyerek kendi üzüm ve incirlerimizden istihsale karar vermiş ve tertibat almaya başlamıştır”¹²⁴

Üzüm üretimini olumsuz yönde etkileyen bir takım doğal felaketler de söz konusudur. Bunların başında yağmurlar ve bunların yol açtığı seller gelmekteydi.

“Kemalpaşa, Kasaba, Menemen ve Manisa havalisinde yağın şiddetli yağmurlardan sergilerde bulunan üzümler ıslanmıştır. Sergilerde ıslanan üzümlerin çabucak kurutulması için üzerlerine potaslı su atmak lazımdır.”¹²⁵

“İzmir’e giden müskirat Umum Müdürü Zekayi Bey'in iştiraki ile son yağmurdan zarar gören bağcılarının durumunu tetkik için bir komisyon kurulmuştur.

Ziraat Bankası'nın kredilerini ödeyemeyen bağcılara koyduğu haciz kaldırılmıştır. Müskirat idaresi, Buca, Bornova'daki bağların da yaş bir halde olacaktır.

İzmir mebusları, ayrıca Ankara'da bağcılara yardım için hükümet nezdinde teşebbüsatta bulunacaklardır.

¹²⁴ *Ahenk*, 5 Eylül 1929.

¹²⁵ *Anadolu*, 4 Eylül 1929.

16 Teşrinievvelde toplanacak Ziraat Bankası Heyeti Umumiyesinde de, Banka'nın 4 taksitte tahsil etmek üzere bağcılara tente mubayaa etmesi temenni edilecektir.”¹²⁶

Anadolu Gazetesi'nde çıkan bir haberde Ticaret Odasının yayınladığı bir rapora değinilmektedir. İncir üretimi ve incir ihracatının durumu gazetede şu şekilde kaleme alınmıştır:

“...18 Teşrinisani tarihli olan bu rapora nazaran mevsim iptidasından şimdiye kadar İzmir'e 22.158.307 kilo kuru incir ile 4.302.150 kilo hurda gelmiştir. Kuru incirlerden 18.146.133 kilo ve hurda incirlerden de 2.084.719 kilo satılmıştır.

Ticaret Odasının raporuna göre mevsim iptidasından 18 Teşrinisani tarihine kadar ecnebi memleketlere 18.724.696 kilo incir gönderilmiştir.

Aydın incir müstahsilleri kooperatifine mevsim iptidasından şimdiye kadar ortakları tarafından gönderilen 2.054.475 ve Reşadiye merkezinden ecnebi memleketlere ihraç edilen 460 kilo incir borsa satışlarından hariçtir.”¹²⁷

“Mevsim iptidasından şimdiye kadar olan İzmir Limanından ecnebi memleketlere vuku bulan incir ihracatı;

<i>Amerika Limanlarına</i>	<i>5481334</i>	<i>Kilo</i>
<i>Avustralya Limanlarına</i>	<i>535000</i>	<i>Kilo</i>
<i>Almanya ve Şimali Avrupa Limanlarına</i>	<i>20041000</i>	<i>Kilo</i>
<i>İngiltere Limanlarına</i>	<i>4404830</i>	<i>Kilo</i>
<i>Fransa Limanlarına</i>	<i>140471</i>	<i>Kilo</i>
<i>İtalya Limanlarına</i>	<i>258340</i>	<i>Kilo</i>
<i>Muhtelif Memleket Limanlarına</i>	<i>168663</i>	<i>Kilo</i> ” ¹²⁸

¹²⁶ *Cumhuriyet*, 14 Eylül 1929.

¹²⁷ *Anadolu*, 21 Teşrinisani 1929.

¹²⁸ *Anadolu*, 10 Teşrinievvel 1929.

1929 yılında Amerika ve İngiltere'nin Türk incirine ağır gümrük vergisi getirmesi incir ihracında büyük sorunlara neden oldu. Yunan ve İtalyan üreticilerle rekabet etme şansı kalmaması sebebiyle de büyük miktarda incir üreticinin elinde kaldı.¹²⁹

Yarın Gazetesi ise tütün üretimi ve ticareti ile ilgili olarak şunları aktarıyordu:

“Son zamanlarda tütünlerimize yeni bir sahip çıkmıştır. Almanya'ya ihraç ettiğimiz tütünlere Rusya'nın tütünleri rekabet etmektedir.

Tütünlerimizin Almanya'da tutunması için ihracat masraflarında tenzilat yapılacaktır.”¹³⁰

“Demirciköy, Yoğurtçular, Karaağaç köylerinde tütünler 150 kuruşla 215 kuruş arasında tamamıyla satılmıştır. İzmir civarında bulunan Karabağlar'da dün sabah piyasa açılmıştır. Tütünler 245 Kuruştan satılmıştır. Alaçatı ve Çeşme civarında tütün satışı tekrar başlamış ve hareketli bir şekil almıştır. Glen Amerikan kumpanyası mubayaa memurları Ödemiş'te faaliyete geçmişlerdir. Gavurköy muntikasında Di Amerikan kumpanyası memurları tarafından şimdiye kadar 700.000 okka tütün satın alınmıştır.”¹³¹

Üzüm üreticilerinin durumu ise pek iç açıcı değildi. Müskirat idaresinin şaraptan aldığı vergiyi düşürmesi, şarap üreticilerine 3 kuruş prim vermesi bile işe yaramadı. Dışarıda şarap 12 Kuruş iken ülkemizdeki fiyatı 22–23 kuruştı. Bu ise ihracatı imkânsız hale getiriyordu.¹³²

İzmir 1. Dünya Savaşı öncesi üzüm ihraç eden bir şehir iken savaş sonrası üzüm ithal eder hale geldi. 1910–1926 yılları arasındaki ihraç rakamlarına baktığımızda durum daha iyi anlaşılacaktır:

¹²⁹ *Ahenk*, 27 Mart 1929.

¹³⁰ *Yarın*, 28 Kânunuevvel 1930.

¹³¹ *Anadolu*, 1 Eylül 1929.

¹³² *Yarın*, 10 Kânunuevvel 1930.

Tablo 1: 1910-1926 Üzüm İhraç Oranları

<u>YIL</u>	<u>KİLO</u>
1910	12.78.895
1912	6.322.396
1913	1.013.887
1914	2.871.884
1926	219.993

Kaynak: *Yarın*, 10 Kanunuevvel 1930

Ticarete konu olan diğer ürünlere baktığımızda ise durum biraz daha farklıdır. Örneğin zeytinyağı ihracı İspanya'daki yıllık ürün miktarındaki düşüklük nedeniyle iyi gitmektedir.¹³³ Cumhuriyet Gazetesinde çıkan bir haberde fındık, keten tohumu ve kuşyemi ihracında işlerin yolunda gittiği belirtilirken 1929 yılında gerçekleştirilen birçok ihracatın bir önceki yıldan iyi olduğu vurgulanmaktadır.¹³⁴ Aynı gazetede 1929 yılı sonlarına doğru yayımlanan bir haberde tiftik ticaretinde sorun yaşanmadığı belirtilirken 1930 yılı Nisanında ise tiftik ve yapağı ticaretinin felç olduğu anlatılmaktadır. Dünyadaki yün üretiminin fazlalığı ve fabrikaların çoğalmasının bunda büyük rolü olduğu ifade edilmektedir. Fiyatların düşmesine rağmen alıcı bulunamaması başlıca şikâyet konuları arasındadır.¹³⁵ Türkiye'nin 1929 yılı ipek ihracatının ise bir önceki yıla oranla %40'ın üzerinde bir düşüş gösterdiği görülmektedir.¹³⁶

1929 ve 1930'daki meyve ihracatının durumuna baktığımızda Türk meyvelerine olan yurt dışı talebin artarak devam ettiğini görmekteyiz. Öyle ki 1930 yılında yapılan meyve ihracatı 1929 yılının beş katından fazla olmuştur. İhracat en çok Almanya, Fransa, Hollanda, İngiltere, Mısır, Amerika, Romanya ve

¹³³ *Milliyet*, 6 Teşrinisani 1930.

¹³⁴ *Cumhuriyet*, 29 Teşrinievvel 1929.

¹³⁵ *Cumhuriyet*, 14 Kânunuevvel 1929.

¹³⁶ *Cumhuriyet*, 14 Kânunuevvel 1929.

Bulgaristan'a yapılmaktadır. Buna paralel olarak meyve ıslah çalışmaları sürdürülmekte ve üretim arttırılmaya çalışılmaktadır.¹³⁷

Türkiye ihracatının %70'ni tek başına yapan İzmir'de bir kambiyo borsasının olmayışı önemli bir sorun olarak görülmektedir.¹³⁸ Konu ile ilgili olarak Anadolu Gazetesinde “ Ülkede bulunan bir kambiyo borsaları kanunu ve bir de nizamnamesi vardır. Fakat ne kanun ne de nizamname İzmir'de yoktur.”¹³⁹ denilerek konudan duyulan rahatsızlık dile getirilmekteydi.

Ziraat Bankasının köylülere olan desteği takdirle karşılanırken, kooperatifçilik alanında da faaliyete başlaması şehirde heyecan uyandırıyordu.¹⁴⁰ 1929 yılından itibaren İzmir'de açılmaya başlayan zirai kredi kooperatifleri ile köylüler tefecilerin elinden kurtarılmaya çalışıldı. Kısa süre zarfında Ziraat Bankası idaresinde İzmir'in hemen her ilçesinde birçok kooperatif açıldı.¹⁴¹ Yine İzmirliiler tarafından 250 bin Lira sermaye ile kurulan Esnaf ve Ahali Bankası daha ilk yıllarında hissedarlarına dağıttığı %8 oranındaki temettü ile İş Bankasıyla birlikte Türklerin bankacılık faaliyetlerinde de başarılı olabileceğini kanıtladı.¹⁴²

İthalat rakamları ise aşağıdaki rakamlarda seyretmiştir:

Tablo 2: İthalat Rakamları

<u>Dönem</u>	<u>Tutar</u>
1928 Kânunusani	18.885.323 Lira
1929 Kânunusani	20.975.717 Lira
1928 Şubat	18.127.144 Lira
1929 Şubat	16.448.755 Lira

Kaynak: *Cumhuriyet*, 23 Kânunuevvel 1929

¹³⁷ *Yarın*, 27 Kânunuevvel 1930.

¹³⁸ *Anadolu*, 25 Eylül 1929.

¹³⁹ *Anadolu*, 12 Kânunuevvel 1929.

¹⁴⁰ *Milliyet*, 7 Nisan 1929.

¹⁴¹ *Cumhuriyet*, 28 Teşrinievvel 1930.

¹⁴² *Anadolu*, 15 Nisan 1929.

1930 Ağustos ayını incelediğimizde ise 11.254.363 liralık ithalat yapıldığını anlaşılmaktadır.¹⁴³

E- İZMİR BASININDA BUNALIM HABERLERİ

1929 ve 1930'lu yıllardaki ticari faaliyetler ve ekonomik ilişkileri irdeledikten sonra bunalımla ilgili görüşleri, bunalımdan çıkma çabalarını ve bu konuların basındaki yansımalarını göreceğiz. Halkın sosyo-ekonomik durumu hakkında en çarpıcı bilgileri yine döneme ait yerel ve ulusal gazetelerden takip edelim.

“İzmir piyasasında zaten kendisini hissettirmekte olan durgunluk, bankaların sene başı münasebetiyle ikrazatı kesmiş olmalarından dolayı biraz daha fazlalaşmıştır.

İzmir'deki bazı ecnebi bankalar sene başı münasebetiyle ikrazatı kesmişlerdir. Bu her sene böyle olur. Milli bankalarımız tüccarı sıkıntıda bırakmamak için sene başıdır diye muamelatı kesmemişlerdir.”¹⁴⁴

İzmir Ticaret Müdürlüğü, İktisat Vekâletine verdiği bir raporda betonarme binaların şehir ekonomisine verdiği zararı belirttikten sonra ekonomik bunalımla ilgili olarak şu değerlendirmeleri yapmaktadır:

“4 sene zarfında piyasada hissedilen durgunlukların amillerinden biri de ithalat tacirlerinin getirdikleri malları ellerinden çıkarmamakta olmalarıdır. Bir defa ihracat tacirleri çok fazla mal celbetmektedirler. Bunları derhal sarf etmek söyle dursun üçten birini bile elden çıkaramamaktadırlar. Bunun sebepleri ise çoktur. Bu sebepleri şöyle izah edebiliriz:

¹⁴³ *Cumhuriyet*, 1 Teşrinievvel 1929.

¹⁴⁴ *Anadolu*, 25 Kânunuevvel 1929.

1. Mahsulünü satan köylü şu dört sene zarfında şehre inerek piyasaya fazla miktarda para bırakamamıştır. Yunanlılar tarafından evi barkı yıkılan köylüler ellerindeki paraları gayri menkul envale vermekte, ev, dam ve saire inşa etmektedir. Bu itibarla ihtiyat akçesi ayırmayan müstahsilin parası piyasaya düşmemekte ve alış veriş yapmamaktadır...

2. Müstahsil ile ihracat tacirleri arasında birçok mutavassıtlar vardı. Bu nedenle köylünün mahsulü istenildiği kadar para etmemektedir. Eğer bu mutavassıtlar alınmamış olsa köylü doğrudan doğruya ihracat tacirleri ile temas edebilecek ve mallarını daha yüksek fiyatla satabileceklerdir. Bu böyle olmadığı içindir ki müstahsil mahsulünü kendisine mal olan fiyattan daha aşağıya satmakta ve ihracat tacirleri de ecnebi piyasalarda rekabet imkânı bulamamaktadırlar.”¹⁴⁵

*“Tüm dünyada 1927 yılında umumi harpten öncesine göre hayat pahalılığı 18 misli artmıştır. Türkiye'nin en pahalı şehirleri İzmir ile Samsun'dur.”*¹⁴⁶

“Her memlekette iktisadi vaziyet, hayat meselesi ile ilgilidir. Türkiye bu noktada bir istisna teşkil edemez.

Şüphe yok ki ortada bir hayat pahalılığı vardır. Piyasada buhran ile ifade ettikleri bazı müşkülât vardır. Umumi harpten evvelki bolluğa nispet edersek derin bir endişeye düşeriz. Fazla telaş edenlerin mantığı budur. Hâlbuki iktisadi müşkülât umumidir. Her memleket derece derece hayat pahalılığından müteessirdir, müştekidir. Yazık ki umumi harpten evvelki altın ve saadet devrine tekrar kavuşmak, beşeriyet için artık bir hayal mahiyetinden ileri geçemez.

*Hülasa, iktisadi vaziyetimiz ne kendimizi ne dostlarımızı telaşa, ne de düşmanlarımızı sevince düşürecek bir manzara arz etmiyor.”*¹⁴⁷

¹⁴⁵ *Anadolu*, 29 Kânunuevvel 1929.

¹⁴⁶ *Milliyet*, 17 Şubat 1929.

¹⁴⁷ *Milliyet*, 3 Mart 1929.

*“Pahalılık her zaman mevzubahis edilebilecek vaziyeti ihtiva ediyor. Hiçbir şeyin fiyatı düşmüyor. Bilakis artıyor. Mesela, vaktiyle 5–6 kuruş olan şarabı bugün 100 kuruşa zor alıyoruz.”*¹⁴⁸

Yukarıda bahsettiğimiz sıkıntıları aşabilmek için İzmirli Ankara ile sık sık temasa geçtiler. Bu kapsamda Başkent’e yapılan çeşitli ziyaretlere İzmir basının ilgisi yoğun oldu. İzmirlielerde ekonomik sorunların giderileceğine yönelik bir heyecan uyandı. İzmir Ticaret Odası’ndan Ankara’ya giden bir heyet İsmet İnönü ile görüştü. Kendisine ekonomik yaşamda İzmir’in karşılaştığı sorunlar hakkında bilgi verildi. Çok faydalı olarak nitelendirilen bu gezide Ticaret Odası heyeti başbakanın İzmir’e bir kambiyo borsası kurulması talebinde bulundu.¹⁴⁹

F- YOKSULLUK VE HAYAT PAHALILIĞI

Ege Bölgesinde üretim ve ticarete ağırlıklı olarak söz sahibi olan Musevi, Ermeni, İngiliz ve Rusların Kurtuluş Savaşı sonrasında birer birer ülkeyi terk etmeye başlamaları İzmir ekonomisini derinden etkiledi. Bu bağlamda yabancı sermayeyi etkisiz bırakmaya yönelik olarak alınan bazı tedbirler de İzmir ticaretinin giderek zayıflamasına neden oldu. İzmir’e gönderilecek olan ticari mallardan İstanbul’a gidecek olanlara göre iki kat daha fazla nakliye bedelinin alınması bunun en çarpıcı örneklerinden biridir. Böylece daha önce ithalat ve ihracat için İzmir’i tercih eden tüccarlar ticaretlerini İstanbul üzerinden yapmaya başladılar. 1929 ekonomik bunalımıyla şirketleşmede çok başarılı olmayan ve belli bir sermayeden yoksun bulunan Batı Anadolu insanını çok daha zor günler bekliyordu.¹⁵⁰

Osmanlı döneminde verilen imtiyazlarla Batı Anadolu’da faaliyet gösteren yabancı şirketleri tasfiye ederek ekonomiyi millileştirmek çok kolay olmadı. Osmanlı’dan kalan borçlar ve 1929 ekonomik krizinin etkileri bu sürecin biraz daha yavaş ilerlemesine neden oldu. Demiryolu- Tramvay taşımacılığı, elektrik, su,

¹⁴⁸ *Ahenk*, 15 Nisan 1929.

¹⁴⁹ *Cumhuriyet*, 12 Nisan 1930.

¹⁵⁰ Emel Göksu, 1929 Dünya Ekonomik Buhran Yıllarında İzmir ve Suç Coğrafyası, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayını, İzmir, 2003, s. 15.

havagazı, telefon gibi şehir için son derece önemli bazı alanlarda tekel durumundaki bu şirketler bundan sonuna kadar yararlanmaya çalışıyor, hizmetleri çok pahalıya satarak, yapmaları gereken alt yapı yatırımlarını gerçekleştirilmeyerek belediye hizmetlerinin aksamasına neden oluyorlardı¹⁵¹.

Türk-Rum nüfus mübadelesiyle İzmir'e gelen göçmenlerin iskanı sorunu Cumhuriyet sonrası dönemde şehrin en önemli sorunlarından biriydi. Kamulaştırma sürecinde yaşanan yolsuzluklar ve kaçak yapılaşma bir türlü önlenemiyordu. Metruk Mallar İdaresince Yunanistan'dan yurda gelen göçmenler için tahsis edilen Rumlardan kalan taşınmazlar üzerinde büyük spekülasyonlar oynanıyordu. Öte yandan kıtlık olacağı varsayımı ile ellerindeki buğdayı satmayan tüccarlar fiyatların yükselmesine sebep oluyor, fırıncılar fahiş fiyatla ekmek satıyor, hatta zaman zaman bu yüzden şehir ekmeksiz kalıyordu¹⁵².

İzmir Ticaret Odası'nın 1914–1932 yılları arasındaki döneme ilişkin olarak açıkladığı istatistikî veriler şehirdeki yaşam koşulları ve halkın geçinme parametrelerindeki değişimleri bakımından büyük önem arz etmektedir. Bu veriler hazırlanırken orta halli bir ailenin geçinmesi için gereken aylık sarf malzemeleri ve miktarları şu şekilde verilmektedir: Ekmek 45 kilo, sadeyağ 3,5 kilo, zeytinyağı 4,5 kilo, kaşar peyniri 1 kilo, beyaz peynir 2 kilo, zeytindanesi 3 kilo, pirinç 6 kilo, bulgur 3 kilo, makarna 1 kilo, patates 7 kilo, kurufasulye 6 kilo, nohut 2 kilo, mercimek 2 kilo, soğan 2 kilo, koyun eti 12 kilo; tavuk 4 adet, kahve yarım okka, kesme şeker 6.5 kilo, yumurta 75 adet, tuz 2 kilo, süt 23 kilo, balık 3 kilo, taze sebze 30 kilo, gaz 13 kilo, sabun 2 kilo, kömür 60 kilo, odun 1 çeki, elbise için 35 lira, ev kirası 20 lira, ayak kabı 60 lira.¹⁵³

1. Dünya Savaşı öncesi ile son 4 seneyi karşılaştıran bir istatistikte, orta halli 5 kişiden oluşan bir ailenin savaştan önce oldukça iyi bir tarzda geçinmek için yıllık olarak 114 lira 72 kuruşa ihtiyacı olduğu belirtilirken, 1930 yılında ise bu rakamın

¹⁵¹ Göksu, a.g.e., s. 19-20.

¹⁵² *Yeni Asır*, 13 Teşrinisani 1932.

¹⁵³ *Yeni Asır*, 20 Mayıs 1932.

1615 lira 8 kuruşa çıktığı belirtilir¹⁵⁴. 1931 yılında Nisan ayının geçinme parametreleri üzerine hazırlanmış bir diğer istatistikte ise, ortalama bir ailenin geçinmesi için 1914 Temmuz ayında aylık 914 kuruş gerektiği vurgulanırken, 1931 yılı Nisan ayında bunun için 125 lira 23 kuruş gerektiği ifade edilmekteydi.¹⁵⁵

İzmir Ticaret Odası'nın konuyla ilgi yayınladığı bazı istatistikler savaş ve sonrasında yaşanan ekonomik bunalımın ardından gelinen durumu özetler mahiyettedir:

Tablo 3: 1914 senesine göre 1931 yılı fiyatlarındaki artış oranları

<u>Giderler</u>	<u>Artış Oranı</u>
Gıda Maddeleri	% 1299
Yakacak Maddeleri	% 1662
Giyecek Eşyaları	% 1270
<u>Ev Kiraları</u>	<u>% 1333</u>

Kaynak: *Yeni Asır*, 20 Mayıs 1931

Tablo 4: 1,5, 7 ve 15 yaşlarında üç çocuğa sahip orta halli bir ailenin 1914 Temmuz ayına göre 1932 Ocak ayında yaptığı harcamalardaki artış oranları:

<u>Giderler</u>	<u>Artış Oranı</u>
Erzak Fiyatları	% 1322
Yakacak Maddeleri	% 1797
Giyecek Eşyaları	% 970
<u>Ev Kiraları</u>	<u>% 1333</u>

Kaynak: *Yeni Asır*, 13 Kânunusani 1932

İzmir'de yaşamı zorlaştıran, hayat pahalılığına yol açan birçok faktör sayabiliriz. Bu faktörlerden biri de şehirde ulaşım, enerji ve alt yatırım faaliyetlerinde bulunan çoğu yabancı birtakım özel şirketlerin uyguladıkları tarifelerdi. Bunlar

¹⁵⁴ *Yeni Asır*, 26 Mayıs 1931.

¹⁵⁵ *Yeni Asır*, 20 Mayıs 1931.

vatandaşın ihtiyaçlarından çok en az masrafla en fazla kârı nasıl elde edebileceklerini düşünmekteydiler. O nedenle Őhrin her yeri aynı oranda hizmetlerden faydalanamıyor, hizmet alanlar da aldıkları hizmetin karşıliğı olarak Körfez Şirketi, İzmir Su Şirketi, Elektrik Şirketi, Kordon Tramvayları, Tahmil ve Tahliye Şirketi gibi kuruluşlara yüksek ücretler ödemek zorunda kalıyorlardı. Konuyla ilgili olarak İzmir Körfez Şirketi ile ilgili gazetelere yansıyan bir olayı aktaralım:

İzmir’de Őhrin deniz ulaşımını gerçekleştiren Körfez Şirketi İzmir’in tek elektrikli tramvay güzergâhı olan Göztepe tramvay hattı ile rekabet edebilmek için Göztepe-Reşadiye vapur ücretlerini d şuk tutar. Buradan uğradığı kaybı telafi etmek üzere ise rakipsiz olduğu Karşıyaka hattında vapur ücretlerini iki katına çıkarır. Karşıyakalılar bu durumdan Őikâyetçi olur. Şirketi protesto etmek için ise uzun süre 2. mevkide seyahat ederler.¹⁵⁶ Diğer hizmetlerin de yetersiz olduğunu savunan Karşıyakalılar aralarında 5000’e yakın imza toplar ve İzmir Belediyesi’nden ayrılmak istediklerini belirtirler. İzleyen süreçte dönemin belediye başkanı Sezai Bey’in istifasına kadar devam eden olaylar, Karşıyaka hattına otobüs konmasıyla kısmen çözülür.¹⁵⁷ Karşıyakalıların sürekli kullana geldikleri 35 buçuk Karşıyaka benzetmesi bu dönemde ortaya çıkmış olsa gerektir.

Bunalım yıllarında İzmir halkının durumunu ortaya koyan diğer bir veri de azalan et tüketimidir. İzmir Vilayeti Baytar müdürlüğünden, İktisat Vekâletine gönderilen istatistiklerde bu durum açıkça görülür. İstatistiklere göre; 1929 yılında il genelinde 1.317.291 kilo koyun, 534.651 kilo kuzu, 462.999 kilo keçi, 74.661 kilo oğlak, 1.149.156 kilo öküz, 1.371.205 kilo inek, 110.447 kilo manda, 64.256 kilo deve, 187.666 kilo dana, 63.040 kilo malak, 2.996 kilo domuz, 41.130 kilo d ve ve 1.176 tosun eti olmak üzere toplam 5.401.186 kilo et sarf edilmiştir. 1930 yılında ise; 1.134.600 kilo koyun, 588.640 kilo kuzu, 376.250 kilo keçi, 84.100 kilo oğlak, 914.064 kilo öküz, 1.563.115 kilo inek, 227.124 kilo dana, 39.351 kilo manda, 17.135 kilo deve, 5.032 kilo domuz ve 91.060 kilo d ve eti olmak üzere toplam et sarfiyatı 5.040.471 kilo olmuştur. Rakamlar incelendiğinde 1930 yılındaki et tüketiminin 1929 yılına oranla yaklaşık %15 azaldığı görülmektedir.

¹⁵⁶ *Yeni Asır*, 29 Eylül 1932.

¹⁵⁷ Göksu, a.g.e., s. 19.

1930'lu yıllardaki koşullar 1914 koşullarına göre oldukça ağırdı. Bu koşulları hafifletmek, hayat pahalılığını önlemek için Dâhiliye Vekâleti tarafından bir tamim yayımlandı. Bu tamimde hayat pahalılığını önlemek üzere alınacak tedbirler arasında özetle şunlar sıralanıyordu:

- Kanuni tedbirler olarak, düşük fiyatlandırma, gereğinde zorunlu giderlerle ilişkili malzemelerin alım ve satımı, stok mal tedariki
- İdari tedbirler olarak, açık pazarların gereksinime uygun olarak yeniden düzenlenmesi, pazar yollarının tamiri, ihtiyaca göre yeni pazaryerlerinin kurulması, gerekirse pazar günlerinin çoğaltılması, üretici ile halk arasına aracılardan girmesinin önlenmesi
- İktisadi tedbir olarak, tüketim kooperatiflerinin kurulması ve bunlara yardım edilmesi, üretici ve tüketicilerin ortak kooperatifler kurmaları, gereken yerlerde bu kooperatiflere belediyelerin ve Vilayete bağlı Özel İdarelerin katılımı¹⁵⁸

G- İŞSİZLİK

Lozan Antlaşması doğrultusunda Cumhuriyet öncesi kurulan ve İzmir ekonomisine hâkim olan yabancı şirketler belli bir süre daha çalışmalarına devam ettiler. Bunlar ege insanının şirketleşmedeki başarısızlığını sonuna kadar kullanmaya çalıştılar. Uzun yıllar işçileri son derece düşük ücretler ve hiçbir sosyal güvence olmadan çalıştırdılar. Öyle ki işçiler, kötü muamele ve düşük ücretler nedeniyle uzun yıllar Türk topraklarında Türk parasıyla büyük paralar kazanan bu fabrikatörlerden insaf dilemenin faydasız olacağını ifade ediyorlardı.¹⁵⁹

İşsizlikle mücadele amacıyla İzmir Belediyesi bir İş Bulma Şubesi açtı. Bu kurumun görevi, müracaat eden kâtip, amele, hizmetçi, sanatkâr vs. gibi işçilerin durumlarını incelemektir. Belediye işletmelere birer yazı gönderip personel ihtiyaçlarını kendilerinden karşılamalarını rica ediyordu. Böylece şehirdeki işsizlerin gerçek sayısını da öğrenme imkânı ortaya çıkıyordu.¹⁶⁰

¹⁵⁸ *Yeni Asır*, 5 Haziran 1932.

¹⁵⁹ Çınar Atay, *Tarih İçinde İzmir*, Yaşar Kültür ve Eğitim Vakfı yay., İzmir, 1978, s.3.

¹⁶⁰ *Yeni Asır*, 24 Nisan 1932.

H- YÜKSEK VERGİLER

1929 Dünya Ekonomik Bunalımıyla nedeniyle Türk halkı maalesef bazı ağır vergilerle karşı karşıya kalmak zorunda bırakıldı. Hem merkezi yönetim hem yerel yönetimler gelir-gider dengesini kurabilmek adına farklı isimler altında vatandaşın önemli miktarlarda paralar talep ettiler. Öyle ki devlet bütçesinin en önemli gelir kaynakları arasında “Buhran Vergileri” olarak isimlendirilen vergiler gelmekteydi. Aşağıda verilen tabloda bu durum oldukça net bir şekilde görülebilmektedir:

Tablo 5: 1932–1933 Yılı Bütçesi Önemli Gelir Kaynakları

<u>Gelir Türü</u>	<u>Lira</u>
Arazi vergisi	4.500.000
Taşınmaz	4.150.000
Sayım	11.750.000
Kazanç	12.200.000
Gümrük	38.500.000
Muamele	12.000.000
Tüketim	2.800.000
Pul	5.250.000
Tütün	20.100.000
Tuz	7.200.000
İspirto	4.500.000
Kibrit	1.800.000
P.T.T.	5.150.000
Buhran	8.000.000
Buhran Taşınmaz	2.000.000
Denge	14.000.000
<u>Muhtelif</u>	<u>15.454.000</u>
Toplam	169.354.000

Kaynak: *Yeni Asır*, 11 Teşrinisani 1932

Tabloda belirtilen ve devletin aldığı vergilerin yanı sıra belediyelerin aldığı vergiler de söz konusuydu. Örneğin, Halkapınar ve Bostanlıdaki batakların

kurutulması için İzmir Belediyesi halktan 5 eşit taksitte ödenmek kaydıyla toplam 125 kuruş istemekteydi.¹⁶¹ İzmir Belediyesi tarafından 1931 yılı sonunda uygulamaya konulan bir diğer vergi de oktruva resmi idi. Belediyenin aldığı bir nevi gümrük vergisi olarak ifade edebileceğimiz oktruva resmi İzmir'e mal girişini büyük ölçüde düşürdü. Tüccarlar başka kentlere yönelmek durumunda kaldı. İzmir'de faaliyetlerini sürdürmeye devam edenler ise oktruva resmi nedeniyle maliyetlerin çoğalmasını bahane ederek fiyatları yükselttiler. Kentteki hayat pahalılığını arttıran bu vergi gazetelerde uzun süre eleştiri konusu yapıldı.¹⁶²

Arazi, sayım, gümrük, tekelle ve tüketim, tuz, muamele vergilerinin gibi vergiler köylü ve memurlar tarafından ödenmekteydi. 1930 yılı itibariyle Türkiye nüfusunun %15'i kentlerde yaşıyordu. Kentte yaşayanların yaklaşık 200.000'i memur ve işçilerden oluşmaktaydı. Bu kesim kişi başına 157 lira vergi verirken, köylü 7.5 lira, kalan esnaf, tüccar, fabrikatör vs. 15 lira vergi vermekteydi.¹⁶³ Bu adaletsizliğe bir örnek de yol vergisiydi. Herkes ya 8 gün boyunca bedenen yol yapımında çalışacak ya da bunun karşılığı olan günlüğü 50 kuruştan toplam 4 lirayı vergi olarak verecekti. Gelir düzeyi ve sosyal statü ayırımı gözetmeksizin köylüden de bankerden de aynı vergi isteniyordu.¹⁶⁴ Yol vergisini ödeyemediği için yaklaşık 5000 kişinin¹⁶⁵ bedenen çalışmak zorunda kalması İzmir halkının gelir seviyesinin durumunu göstermesi bakımından son derece dikkat çekicidir. Ekonomik bunalımdan büyük zarar gören halk hem merkezi yönetimin hem yerel yönetimin getirmiş olduğu bu yükümlülükler nedeniyle giderek fakirleşiyordu.

I- EĞİTİM-SAĞLIK

1935 nüfus sayımına göre İzmir merkez kaza nüfusu toplam 170.959 kişiydi. Erkekler nüfusun % 52'sini oluşturmaktaydı. 6 yaş üzeri erkek nüfusun %48'i okuryazarken, kadınlarda bu oran %22'ye düşüyordu.¹⁶⁶ Halk, devam eden ekonomik bunalım nedeniyle vatandaşın alım gücünün düştüğünü; hükümetin

¹⁶¹ *Yeni Asır*, 14 Teşrinisani 1932.

¹⁶² *Yeni Asır*, 11 Nisan 1932.

¹⁶³ *Yeni Asır*, 15 Teşrinisani 1932.

¹⁶⁴ *Yeni Asır*, 28 Temmuz 1931.

¹⁶⁵ *Yeni Asır*, 1 Teşrinisani 1931.

¹⁶⁶ Göksu, a.g.e., s. 39.

vergilerde yaptığı düzenlemeler ile 40 milyon lira tasarruf etmesine rağmen malların yüksek fiyatlardan satılmaya devam ettiğini, okul ücretlerinin yüksek olması nedeniyle çocuklarını okutamadığını, ilk mektebi bitirip orta mektebe başlayacakları teşvik için okul ücretlerinin yeniden ele alınmasını talep etmekteydi.

Bunalım yıllarında İzmir’de kızamık, kabakulak, sıtma ve verem gibi hastalıklar etkisini sürdürmeye devam ediyordu. İzmir valisi Kazım Paşa dahi 1931 yılı Temmuz ayında sıtmaya yakalanmaktan kendini kurtulamamıştı.¹⁶⁷ Aynı yılın nisan-temmuz döneminde Çocuk Yuvasında çoğunluğunun hasta, sıksa ve bitkin olduğu ifade edilen 60 çocuktan 16’sı kızamık nedeniyle hayatını kaybetti. Gerçekleşen bu kötü olaylara rağmen güzel şeyler de yaşanıyor. Sağlık alanında önemli çalışmaları olan Hilaliahmer Cemiyeti’nin İzmir’e büyük katkıları oldu. Bu cemiyet, İzmir’in değişik yerlerinde açmış olduğu dispanserlerle önemli bir boşluğu doldurmaya çalıştı. 1932 Ekim ayı rakamlarıyla Türkiye Hilaliahmer Cemiyeti’nin İzmir merkezine bağlı İkiçeşmelik Hilaliahmer Dispanseri’ne başvuran kadın ve erkek 1569, Karşıyaka dispanserine 623 olmak üzere toplam 2192 hastanın muayeneleri yapılmış ve tedavileri ücretsiz olarak gerçekleşmişti.¹⁶⁸

J- GÖÇMENLER VE İSKÂN SORUNU

Milli Mücadelenin kazanılmasından sonra İzmir’in önemli sorunlarından biri de göçmenler sorunuydu. 30 Ocak 1923 yılında imzalanan 19 maddelik mübadele sözleşmesine göre Yunanistan’daki Batı Trakya dışında kalan Müslüman azınlık Türkiye’ye, İstanbul dışında kalan Ortodoks Rum azınlık ise Yunanistan’a göç ettirildi. Türkiye’ye göç eden Türk sayısı 1.300.000, Yunanistan’a giden Rum sayısının ise 500.000 civarındaydı.¹⁶⁹

Yunanistan’dan İzmir’e göç eden Türklerin dışında, İzmir’i terk ederken Yunanlıların şehri ateşe vermeleri neticesinde çıkan yangında evleri yananlar (harikzedeler) ve mübadele kapsamında olmayıp ülkeye iltica edenleri de düşünürsek İzmir’in o yıllarda ne gibi bir iskân sorunuyla karşı karşıya olduğu daha kolay

¹⁶⁷ *Yeni Asır*, 26 Temmuz 1931.

¹⁶⁸ *Yeni Asır*, 8 Teşrinisani 1932.

¹⁶⁹ Sina Akşin, *Ana Çizgileriyle Türkiye’nin Yakın Tarihi*, C.2, 1997, Cumhuriyet Kitapları, s. 44.

anlaşılır. Bir sorun da, İzmir'e devlet tarafından atanan ve terk edilen evlere yerleşen çoğunluğu memur ve asker olan devlet görevlilerinin durumuydu. Bunlar fuzuli işgalci¹⁷⁰ olarak görünüyor ve zaman zaman göçmenlerin iskân işleriyle ilgilenen Emvali Metruke Dairesiyle sorunlar yaşıyorlardı. İzmir'de Rum Emvali Metrukesine tabi olan ev sayısı 10.600'dü. Buna karşın mübadeleye tabi göçmen 1000 aile bulunuyordu.¹⁷¹ Sorun çıkması için bir neden yoktu. Fakat harikzedeler ve fuzuli işgalciler nedeniyle sorunlar çıkıyor, Emvali Metruke dairesinde bazı evrakların kaybolması da bir takım suiistimallere neden oluyordu.¹⁷²

Göç edenler doğup büyüdüğü, yıllarca yaşadıkları toprakları terk etmişlerdi. Onlara, daha önce yaşadıkları yerlerdeki yaşam biçimleri ve konumlarına uygun olarak ev ve arazi tahsis edilmesi gerekiyordu. Aksi halde geldikleri yerlerde bocalayabiliyorlardı. Nitekim öyle de oldu. Kendilerini ekonomik bunalımın ortasında bulan bu insanlar hem üretim yaparken hem ürettiklerini satarken büyük zorluklarla karşı karşıya kaldılar. Zaten kendilerine tahsis edilen ev ve arazilerin çoğu Rumlara duyulan kin ve nefret yüzünden yağmalanıp talan edilmiş taşınmazlardı.

K- EĞLENCE HAYATI

İzmir'in belirli bir refah düzeyini yakalamış kesimleri Cumhuriyet öncesindeki kadar olmasa da eğlence konusundaki alışkanlıklarını sürdürmeye devam ettiler. Kordon'daki Otel Naim Palas bu kesim için cazip imkânlar sunan vazgeçilmez mekânlardan biriydi.¹⁷³ Kış mevsiminde İstanbul'dan tanınmış musiki sanatkârlarını getiren İzmir Palas salonları dolup taşmaktaydı.¹⁷⁴ Bunlardan başka Kemeraltı'ndaki Gaffarzade Oteli ve Belediye gazinosu da şehrin önemli eğlence mekânları arasında geliyordu.

Ucuz eğlence aracı olarak İzmir halkının geneli sinemaları tercih etmekteydi. Akhisar, Manisa ve Ödemiş'ten dahi birçok insan sinema izlemek için İzmir'e

¹⁷⁰ Ahenk, 17 Ağustos, 1923.

¹⁷¹ Tülay Alim Baran, *İzmir'in İmar ve İskanı (1923-1938)*, DEÜ, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir, s. 220.

¹⁷² *Yeni Asır*, 15 Haziran 1931.

¹⁷³ *Yeni Asır*, 14 Kânunuevvel 1930.

¹⁷⁴ *Yeni Asır*, 25 Teşrinievvel 1932.

geliyordu. Kemeraltı'ndaki Elhamra, Beyler Sokağı ve Emirler Çarşısı'ndaki sinemalar, Karataş'taki açık hava sineması, Karşıyaka'daki Zafer sinemaları meşhurdu.¹⁷⁵ Daha sonra bunlara İkiçeşmelik Caddesi üzerinde açılan Lale Sineması ilave oldu.

Şehrin eğlence hayatından memnun olmayıp mevcut durumdan yöneticilerin sorumlu olduğunu düşünenler de vardı. Hizmet Gazetesi'nden Zeynel Besim bunların başında geliyordu. Nedenlerini kendisinden dinleyelim:

“... Filhakika bu şerait altında İzmir'e etraftan para girer, memleketin yüzü güler mi? Geceleri saat on ikiden sonra gazino yasak, angaje yasak, randevu yasak, ondan sonra da hayat bekleyiş... Esbabı mucibesi şu: efendim müstahsil malını satmak için İzmir'e gelir, paraları alınca Kordon'a gider, bir kadın angaje eder ve boğulur... Demek ki belediye kuvveti gazinolardaki içki fiyatlarını kontrolden aciz... Polisin esbabı mucizesi de şu: çok rakı içerler, aralarında kadın olursa kavga muhakkaktır, vak'a çıkar. Gene demek ki zabıtamız vazifesini hürriyet takyidinde anlıyor... Vukuat çıkmasın diye, adam soyulmasın diye ve bilhassa (yabancı gemiler mürettebatı dışarıya çıkmazlarsa ne olur sanki) diye ortalığı zifire çevirmek hakikatten mantıksız ve icapsızdır... Fransız bütçesinin dörtte birini Paris'e eğlenmeye gelen ecnebler temin ederlermiş, bunu geçelim, dünyanın her memleketi yeni yeni eğlence vasıtaları bularak para kazanmaya bakıyor, alem gider Mersin'e İzmir gider tersine...”¹⁷⁶

Ekonomik bunalımdan şehrin eğlence hayatının da nasibini aldığını, sosyal yaşamda olduğu gibi eğlencede de kalitenin düştüğü bir gerçektir. Eğlenmek için paranın önemi elbetteki yadsınamaz. Hele hele bunalım zamanlarında eğlenmek biraz daha zordur. Zorunlu giderler için ayrılan para artmış, şarap zamlanmıştır. 14 Mart 1931 tarihinde Yeni Asır Gazetesi'nde yer alan bir yazı gelinen durumu çok güzel özetlemektedir:

¹⁷⁵ *Yeni Asır*, 29 Temmuz 1932.

¹⁷⁶ *Hizmet*, 15 Eylül, 1929.

“... Bazı saf köylülerimizin, adeta muazzam ve kudretli bir değirmenin taşları arasına girmiş gibi bir gece içinde bütün parasını, bütün servetini burada boğduğunu da unutmuyoruz. Hayır, fakat o manzara, yalnız memleketteki sefahat tutkusu, yahut sosyal kimliğin sarsılıp, sahnelenmekte olduğunu değil, aynı zamanda ekonomik gücün ve refahın da biraz mevcut bulunduğunu işaret ediyordu... Şimdiki vaziyette parasız sefahat, 30 kuruşluk ispirtoyu çektikten sonra, kırmızı fenerli evlerin kapılarına dayanan sınıfın tekeline geçmiştir...”¹⁷⁷

L- SİYASAL YAŞAM

1. Serbest Fırka Deneyimi

1923 sonrası dönem çok sancılı yılların yaşandığı bir zaman dilimi oldu. Padişahlık yıkılmış, yeni bir rejime geçilmişti. Adı Cumhuriyet olan bu rejimle birlikte eski dönemin izleri silinmeye çalışıyor, yeni düzen bir an evvel sağlanırlatılmak isteniyordu. Halifelik kaldırılmış, kılık- kıyafetten harf devrimine kadar birçok devrim gerçekleştirilmişti. Muhafazakâr halk, yeni düzenle birlikte etkinliklerini kaybeden veya çıkarları sekteye uğrayan kötü niyetli kişiler ile yabancı ajanların, padişahlık ve halifelik yandaşlarının provokasyonlarına son derece açık haldeydi. Din elden gidiyor düşüncesiyle halkın kandırılarak hükümete ve güvenlik güçlerine karşı harekete geçirilmesi çok kolaydı. Nitekim bu, çok değil, 1925 yılında bir kez denenmiş ve kısmen de başarılı olunmuştu. Şeyh Said İsyanı olarak isimlendirilen büyük ayaklanma doğuda kısa sürede yayılmış, ülkeyi meşgul etmiş ve güvenlik güçlerini zor durumda bırakmıştı. İsyân bastırılmasına rağmen Musul sorunu ile ilgilenilememiş ve 1926 yılında şehir İngiltere mandasındaki Irak’a bırakılmak durumunda kalınmıştı.

1929- 1930’lu yıllar ülkede ardı sıra gelen devrimlerin ve dünyada büyük bir bunalımın yaşandığı yıllara tekabül ediyordu. Halk zor durumdaydı. Tek partili yönetim derdine derman olamıyordu. Türkiye Cumhuriyeti dışarıdan bakıldığında

¹⁷⁷ *Yeni Asır*, 14 Mart 1931.

diktatör tarafından yönetilen bir ülke konumundaydı.¹⁷⁸ Mevcut durumu beğenmeyen Atatürk'ün, mecliste muhalif fikirlerin de temsil edilmesini, rejimin demokratik bir yapı kazanmasını istediği belirtiliyordu.¹⁷⁹ Atatürk, harp okulundan arkadaşı Paris Büyükelçisi Ali Fethi Bey'den bir parti kurmasını istedi. Fethi Bey, Gazi'nin hem yakın arkadaşı hem de hem Türk devrimine gönülden bağlıydı. Bu nedenle yeni fırka için aranan lider vasıflarına tam olarak uyuyordu.¹⁸⁰ Fethi Bey bu öneriyi kabul etmek zorunda kaldı. 12 Ağustos 1930'da Türkiye Cumhuriyeti'nin ikinci muhalefet partisi böylece kurulmuş oldu.

Programında; vergilerin millet efradının iktisadî teşebbüs kabiliyetini sarsmayacak ve halkın takati hududunu aşmayacak derecede hafifletileceğini, devlet gelirlerinin semereli surette sarf edileceğini, bayındırlık işlerinde masrafların yalnız bir nesle yüklenmekten kaçınılacağını, ekonomide liberal bir politika izleneceğini, yabancı sermayenin önünün açılacağını, ziraat bankasının çiftçi yararına yeniden yapılandırılacağını, halkın hükümet dairelerindeki işlerinin azami sürat ve sühuletle gördürüleceğini, rüşvet ve suiistimallerle bilamerhamet mücadele edileceğini, mahkemelerin hızla iş bitirmesi için sıkı ve devamlı denetleneceğini ve örgütlenmedeki noksanların bu amaca yönelik olarak tamamlanacağını¹⁸¹ ifade eden SCF kısa sürede halktan büyük ilgi gördü. Cumhuriyet Halk Fırkası, Serbest Fırka'ya halkın böyle bir ilgi duyacağını düşünmüyor olsa gerekti. Çünkü çok daha önce partinin muhalefet görevini yapabilmesi için gereken milletvekillerinin Cumhuriyet Halk Fırkası kontenjanından seçilmesi kararlaştırılmıştı.¹⁸²

Hükümete yönelik eleştirilerini ilk olarak ilan ettiği programda ortaya koyan Fethi Bey giderek eleştirilerinin dozunu arttırdı. Bir süre sonra Hükümetin genel politikasına yönelttiği tüm eleştirilere CHP kanadından da sert yanıtlar gelmeye başladı. Önceleri SCF'ye yönelik ılımlı yaklaşımını koruyan İsmet Paşa bu tavrını,

¹⁷⁸ Esat Öz, *Tek Parti Yönetimi ve Siyasal Katılım (1923-1950)*, Gündoğan yay., Ankara 1992, s.102.

¹⁷⁹ Çetin Yetkin, *SCF Olayı*, Karacan yay., Ankara 1982, s.66.

¹⁸⁰ Çetin Yetkin, *a.g.e.*, s. 45.

¹⁸¹ *Cumhuriyet*, 13 Ağustos 1930.

¹⁸² Ahmet Ağaoğlu, *Serbest Fırka Hatıraları*, İletişim yay., İstanbul 1994, s.141-148.

Sivas demiryolu hattının açılışı nedeniyle yaptığı konuşmada bozdu ve SCF'yi sert bir şekilde eleştirdi.¹⁸³

Yerel seçimler için 4 Eylül'de İzmir'e gelen Fethi Bey İzmir'de büyük bir coşku ile karşılandı. Türkiye'nin dış ticarete açılan en büyük ikinci limanı İzmir'di. Kent ihracat piyasasında önemli bir yere sahipti. Bu nedenle de ekonomik bunalımın en çok etkilediği merkezlerin başında geliyordu. Fethi Beyin İsmet Paşaya yanıt vermek için İzmir'i seçmesinin nedeni de buydu. Hükümetin bile beklemediği kadar büyük olan bu coşku, çok geçmeden pek çok olumsuzluğu da beraberinde getirdi. Bir yandan yerel makamların Fethi Beyin konuşmasını önlemek istemesi ve buna CHP il örgütünün katkısı, öte yandan SCF yanlısı Hizmet ve Yeni Asır gazeteleri ile CHP yanlısı Anadolu gazetesinin yayınları İzmir'de ortamı daha da gerginleştirdi. Serbest Fırkaya zıt yayınları ile halka tercüman olmadığı düşünülen Anadolu gazetesi bir grup tarafından basıldı. Gazetenin taşlanması ve polislin havaya ateşi ile olaylar büyüdü. Bu sırada on iki yaşında bir çocuk Kantar Karakolu polis muavinin kurşunu ile yaşamını yitirdi, birçok insan yaralandı. Ölen çocuk, halk tarafından bir bayrağa sarılarak İzmir Palas'ta kalan Fethi Bey'e götürüldü. İlk kurbanımız, gerekirse başkalarını da veririz diye Fethi Bey'e seslenen halk, kendisinden katilin yakalanmasını istedi. İsmet Paşa ve Fethi Bey durumu kınadıysa da olayların önüne geçilemedi. Son olarak CHP il binası saldırıya uğradı.¹⁸⁴

1930 seçimlerinden sonra bir süre daha çalışmalarına devam eden Serbest Fırka, artık partinin kontrolünden çıktığını düşünen Fethi Bey tarafından Atatürk'ün de onayı alınarak 17 Kasım 1930'da feshedildi.¹⁸⁵ Böylece çok partili siyasal yaşam bir süre daha ertelenmek zorunda kaldı. Atatürk sağlığında ülkede demokrasiye geçildiğini göremeden hayattan ayrıldı.

¹⁸³ *Son Posta*, 1 Eylül 1930.

¹⁸⁴ *Son Posta*, 7 Eylül 1930.

¹⁸⁵ İsmet İnönü, *Hatıralar*, Bilgi yay., C. II, Ankara, 1987, s. 230.

2. Menemen Olayı

Saltanatın kaldırılması ve Cumhuriyetin ilanı ile başlayan süreçte tekke ve zaviyelerin kapatılması, Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun çıkarılması ve laiklik ilkesinin uygulamaya konulmasıyla birlikte yeni kurulan Cumhuriyet birçok gerici çevreyi de karşısına almış oldu. Devrimlerden memnun olmayan bu çevreler bir an evvel halifeliğin ilanını ve eski rejime geri dönülmesini istemekteydiler.

Bunlardan biri de Nakşibendi tarikatı şeyhi Esat Hoca'nın müritlerinden Manisalı Derviş Mehmet'ti. Derviş Mehmet, arkadaşları Şamdan Mehmet, Emrullahoğlu Mehmet Emin, Nalıncı Ali oğlu Hasan, Nalıncı Küçük Hasan ve Çakıroğlu Ramazan ile birlikte Keçili Köyü'nden Çıracak Mustafa'nın kahvehanesinde toplanarak zikirler yapıyor, çevresinde şapka karşıtı düşünceleriyle tanınıyordu.. Çıracak Mustafa'nın kahvehanesi hükümet tarafından kapatılınca zikirlerine bir süre Tatlıcı Hüseyin ve Mutaf Süleyman'ın evlerinde devam ettiler. 6 Aralık 1930'da artık herkesi dine çağırmanın zamanının geldiğini söyleyerek harekete geçme kararı aldılar. Tatlıcı Hüseyin'in evinde yaptıkları toplantıda Menemen'de gerçekleştirecekleri olay hakkında görüşmeler yaparak hadisenin nasıl cereyan edeceği ve silahların nasıl temin edileceğini görüştüler.¹⁸⁶

Derviş Mehmet bir süre sonra mehdiliğini ilan ederek arkadaşlarıyla Menemen'e geldi. 23 Aralık 1930 günü Menemen'e giren mürteciler, Kese Köy Camiine girerek üzerinde "İnna fetehnaleke" yazılı bayrağı aldılar. Sonra "öğleye kadar hepimiz bu sancağın altında toplanacaksınız. Toplanmazsanız çok pişman olursunuz. Çünkü etraf 70 bin kişi ile sarılıdır. İzmir ve İstanbul'u aldık." diyerek belediye meydanına camiden aldıkları sancağı diktiler. Kendilerini merakla izleyenlere "şapkaları atalım" diye bağıyorlardı.¹⁸⁷ Bir süre sonra olaydan jandarmanın haberi oldu ve o sırada Alay Komutanlığında eğitime çıkmak üzere hazırlanan Yedek Subay Mustafa Kubilay'a bir müfrezeyle olay yerine gitmesi ve buradaki toplanmayı dağıtması emredildi. Ancak Jandarmanın Kumandanının eksik

¹⁸⁶ Serap Tabak, Serbest Cumhuriyet Fırkası ve İzmir Vilayeti, Ege Üni. Sosyal Bilimler Ens., Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 1990, s.149-150.

¹⁸⁷ *Yeni Asır*, 24 Kânunuevvel 1930.

bilgi vermesi sebebiyle ilk gönderilen birlik cephanesizdi. Kubilay, askerlerini sokak arasında bırakarak olayın yaşandığı bölgeye tek başına geldi. Böylece askeri ile bağlantısı kesilmiş oldu.¹⁸⁸ Sahte mehdi Derviş Mehmet'in yanına yaklaşp onu durdurmaya çalışan Kubilay, Mehdi Mehmet'in yakasından tutarak silahını teslim etmesini istedi. Böylece Kubilay ile Mehdi Mehmet arasında kavga başladı. Sahte Mehdi, genç zabiti silkeleyip yere attı. Elindeki silahı çevirerek Kubilay'ı vurdu. Bütün bunlar sürerken olayı izleyen kalabalık derviş Mehmet'i durdurmaya çalışmadı. Yaralanan Kubilay cami avlusuna doğru hamle yaparak kurutulmaya çalıştı¹⁸⁹. Halkın bir kısmı bu esnada alkış tutarak Allah Allah diye bağırırmaktaydı¹⁹⁰. Kubilay'ın cami avlusuna girmesinden bir süre sonra asilerden biri, Mehdi Mehmet'in yanına geldi ve Asteğmen Kubilay'ın camide olduğunu bildirdi. Bunun üzerine Mehdi Mehmet etrafındakilerden aldığı bir bıçakla camiye doğru yola koyuldu. Kubilay Yerde yaralı bir şekilde yatıyor, kurtulmak için var gücüyle çabalıyordu. Çok geçmeden Mehdi Mehmet Kubilay'ın başını kör bir bağ bıçağı ile kesti. Bu olay üzerine giderek deliren sahte Mehdi ve arkadaşları Kubilay'ın kesik başını Kamil adında birinden aldıkları bir parça ip ile sancağa geçirdiler. Kamil olayı daha sonra, *"O gün ben evvela evime gidip korkmamalarını söyledim. Sonradan ikinci defa bunların yanına gelip halkın arasına karıştığımda, biraz evvel ellerinde getirdikleri zabitin (subayın) kafasını sancak ağacının ucuna geçirdiler. Sancağı oradaki direğe bağlamak için ahaliden ip istediler. Ben, derhal koştum, dükkânımdaki küçük bir ipi alıp silahlılara verdim. Bu iple zabitin başı bulunan sancağı direğin yanına dikip bağladılar."* şeklinde anlatacaktır. Özellikle Kubilay'ı şehit ettikten sonra sahte Mehdi'nin kendisine olan güveni daha da arttı. Halkı kendine inandırıp emirlerine uymalarını sağlamak için "Bana kurşun işlemez" diye bağırarak arkadaşlarıyla bayrağın etrafında zikir yaparak dönmeye başladı¹⁹¹. Kubilay'ın şehit edildiği haberi Alay tarafından duyulunca olay yerine Yüzbaşı Ragıp komutasında üç makineli tüfek birliği yollandı. Çıkan çatışmada sahte Mehdi Mehmet, Şamdan Mehmet ve Sütçü Mehmet ölü, Mehmet Emin ise yaralı olarak ele geçirildi.

¹⁸⁸ *Milliyet*, 12 Ocak 1931.

¹⁸⁹ Kemal Üstün, *Menemen Olayı ve Kubilay*, Çağdaş yay., İstanbul, 1977, s. 23.

¹⁹⁰ *Vakit*, 16 Ocak 1931.

¹⁹¹ *Cumhuriyet*, 25 Kânunuevvel 1930.

Kısa sürede bastırılan Menemen Olayı, bütün yurttaki derin bir teessürle karşılandı. Cumhuriyet Gazetesi olayı “Zabıtaya ateş açtılar” başlığı ile duyurdu. Gericilerin başlatmış olduğu bu girişim sonrasında güvenlik güçleri 3 gün içerisinde büyük bir soruşturma başlattı. 25 Aralık günü Manisa’da 12, Menemen’de 25 kişi tutuklandı.

Menemen Olayının sanıkları tarafından verilen ifadelerden Menemen Olayının faillerinin Nakşibendî tarikatı ile kesinlikle bağlantılı olduğu anlaşıldı. Gericilerin temel hedefi Laik Cumhuriyeti yıkmak ve yerine dine dayalı bir devlet kurmaktı. Bu şekilde kaybetmiş oldukları eski çıkarlarına ve yaşamlarına yeniden kavuşmayı ummaktaydılar. Olaylara bu yönüyle bakıldığında İsmet Paşa’nın Mecliste söylediği şu sözlere katılmamak imkânsızdır: “Bu yüzlerce yıldan beri dini siyasete alet eden bütün olayların bir tekrarıdır. Bu zavallılar laikliğe karşı gelerek şeriatı istemektedirler. Gerçekte ise çıkarlarını kaybetmişlerdir onu tekrar ele geçirmek istemektedirler, zira din işleri dünya işlerinden ayrılmalı yıllar geçmiştir”¹⁹². Mahkeme sırasında birçok sanığın savcuyu dinsizlikle suçlamış olması da bize sanıkların cumhuriyete ve devlet görevlilerine karşı nasıl bir düşünce yapısı ile yaklaştıklarını göstermesi bakımından oldukça dikkat çekicidir.

¹⁹² Neşet Çağatay, *Türkiye’de Gericiler Eylemleri*, Ankara Üniversitesi Yayını, Ankara, 1972, s. 33.

SONUÇ

1929 Ekonomik Bunalımı sadece Amerika ile sınırlı kalmadı. Kısa sürede bütün dünyaya yayıldı. Bunalımdan etkilenmeyen tek ülke Sovyetler Birliği oldu. Bunalım başlangıçta bir borsa bunalımı ve buradan da finans kesimine sıçramış gibi görünse bile bununla sınırlı kalmayarak son derece hızlı bir şekilde bütün dünyada yayıldı. Fabrikalar kapandı ve işsizlik çığ gibi büyüdü. Alışveriş durdu. Özellikle geçimlerini gıda ihracatı ile sağlayan ülkeler çok büyük olumsuzluklar yaşadı.

1930'dan itibaren kendini iyi belli eden ekonomik bunalım nedeniyle fiyatların düşmesi halkın gelir düzeyini de düşürdü. Halkın çoğunluğunun köylü olması talebin azalmasına bu da ekonomik durgunluğun uzun süreli olmasına yol açtı. Artan vergiler bu durumu daha da pekiştirdi. "Denk bütçe ve sağlam para" politikası ile devlet zenginleşmeye çalışırken, satın alma gücü düşen halk giderek yoksullaştı. Bunalım başladıktan sonra fabrika ve imalathanelerden bazılarının işlememesi nedeniyle bir kısım işçiler işsiz kaldı. Yayımlaşan işsizlik, ücret ve çalışma süreleri üzerinde işçiler aleyhine olumsuz sonuçlara neden oldu.

Bu dönemde halkı israfla mücadelele, hesaplı, tutumlu yaşamaya ve tasarrufa alıştırmak, yerli malları tanıtmak, sevdirmek ve kullanırmak, yerli malların miktarını yükseltmeye, nitelik ve nicelik itibarıyla dışarıdan gelen eş değer mallar seviyesine çıkarmaya ve fiyatlarını ucuzlatmaya çalışmak, yerli malların sürümünü arttırmak birer hedef olarak belirlendi.

İktisat Vekâleti'nin öncülüğünde bir plan hazırlandı. Hazırlanan bu planda alınabilecek en büyük önlem "ülke içinde yetişen veya yetiştirilebilecek olan ürünlere karşı gümrükleri kapatmak" olarak ifade ediliyordu. İhtiyaç duyduğumuz maddeler ülke içinde yetiştirilmeli, dışarıdan almak zorunda olduğumuz mallara karşı da dışarıya mutlaka mal satılmalıydı. Planda dış ticaret dengesinin sektörler ya da ekonomi düzeyinde değil, her bir mal (ürün) düzeyinde teker teker geliştirilmesine çalışılması vurgulanmaktaydı.

Türk parasının kıymetini korumak amacıyla yapılan düzenlemelerin başında 30 Mayıs 1929 tarih ve 1477 sayılı Menkul Kıymetler ve Kambiyo Borsaları Kanunu gelmektedir. Bu kanunla spekülasyon yasaklanırken, kişi ve kurumların ihtiyaçları olmadıkça gerek dolaylı gerek dolaysız bir şekilde döviz alıp satamamalarını ve döviz ihtiyaçlarının bir liste şeklinde önceden tespitini öngörüyordu. Ayrıca bu kanun bankalarla bankerlerin yabancı paraları karşılık tutarak Türk Lirası üzerinden avans vermeleri ile yine bunların Türk parasıyla yapılan ödemeyi kendi hesaplarına, ihtiyaç listeleri haricinde yabancı paralarla değiştirmelerini yasaklıyordu.

Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti 22 Nisan 1930'da ortak bir sanayileşme programı üzerinde anlaşmak, sanayiye modernleştirmek üzere 1. Sanayi Kongresini topladı. Ülkenin mevcut sanayi kapasitesi hakkında ilgilileri bilinçlendirmek ve gerekli kredilerin nasıl temin edileceği konusunda uzmanların görüşlerini ortaya çıkarmak hedefleniyordu.

1930 yılında faaliyete geçen ve ülkenin ekonomik kalkınmasında önemli bir rol üstleneceği düşünülen T.C. Merkez Bankası, yıllardır devam eden ve bunalımla bir kat daha ağırlaşan para bunalımını gidermek konusunda, istikrarlı para sloganı ve bu uğurdaki çalışmaları ile kısa sürede halkın güvenini kazanmayı başardı. Merkez Bankası'nın kurulmasını müteakip, hükümet kararnamelele para yönetimini tekeline almaya çalıştı. Döviz kurunu kendisi saptayarak döviz kimin kullanacağını kendisi belirledi. Bütün döviz yönetimin elinde toplandı ve belge ile dağıtıldı. 1932 yılından itibaren ise bu görev Merkez Bankası'na verildi.

1929 Ekonomik bunalımının Türkiye'ye en önemli etkisi tarım üzerinde oldu. Hükümet tarım kesimini koruma amaçlı bir takım önlemler almak zorunda kaldı. Gümrükte kısıtlama ve koruma tedbirlerinin alınması, ithalatın azaltılması, ihracatın arttırılması, Türk Lirasının değerinin korunması, yerli malı kullanılması gibi önlemlerin yanı sıra ekonomik bunalım yıllarında Cumhuriyet sonrası uygulamaya konulan makineleşme ve tarımsal maliyetlerin düşürülmesi politikasına aynen devam edildi.

Ziraat Bankasının köylülere olan desteği takdirle karşılanırken, kooperatifçilik alanında da faaliyete başlaması şehirde heyecan uyandırıyor. 1929 yılından itibaren İzmir’de açılmaya başlayan zirai kredi kooperatifleri ile köylüler tefecilerin elinden kurtarılmaya çalışıldı. Kısa süre zarfında Ziraat Bankası idaresinde İzmir’in hemen her ilçesinde birçok kooperatif açıldı.

Osmanlı döneminde verilen imtiyazlarla Batı Anadolu’da faaliyet gösteren yabancı şirketleri tasfiye ederek ekonomiyi millileştirmek çok kolay olmadı. Osmanlı’dan kalan borçlar ve 1929 ekonomik krizinin etkileri bu sürecin biraz daha yavaş ilerlemesine neden oldu.

Türk-Rum nüfus mübadelesiyle İzmir’e gelen göçmenlerin iskanı sorunu Cumhuriyet sonrası dönemde şehrin en önemli sorunlarından biriydi. Kamulaştırma sürecinde yaşanan yolsuzluklar ve kaçak yapılaşma bir türlü önlenemiyordu.

İzmir Ticaret Odası tarafından 1931 yılında Nisan ayının geçinme parametreleri üzerine hazırlanmış bir diğer istatistikte, ortalama bir ailenin geçinmesi için 1914 Temmuz ayında aylık 914 kuruş gerektiği vurgulanırken, 1931 yılı Nisan ayında bunun için 125 lira 23 kuruş gerektiği ifade edilmekteydi

1929 Dünya Ekonomik Bunalımıyla nedeniyle Türk halkı maalesef bazı ağır vergilerle karşı karşıya kalmak zorunda bırakıldı. Hem merkezi yönetim hem yerel yönetimler gelir-gider dengesini kurabilmek adına faklı isimler altında vatandaşan önemli miktarlarda paralar talep ettiler.

Yunanistan’dan İzmir’e göç eden Türklerin dışında, İzmir’i terk ederken Yunanlıların şehri ateşe vermeleri neticesinde çıkan yangında evleri yananlar (harikzedeler) ve mübadele kapsamında olmayıp ülkeye iltica edenler İzmir’in önemli sorunları arasındaydı.

Ekonomik bunalımdan şehrin eğlence hayatının da nasibini aldığını, sosyal yaşamda olduğu gibi eğlencede de kalitenin düştüğü de bir gerçektir.

Halifelik kaldırılmış, kılık- kıyafetten harf devrimine kadar birçok devrim gerçekleştirilmişti. Muhafazakâr halk, yeni düzenle birlikte etkinliklerini kaybeden veya çıkarları sekteye uğrayan kötü niyetli kişiler ile yabancı ajanların, padişahlık ve halifelik yandaşlarının provokasyonlarına son derece açık haldeydi. Hayat pahalılığı bu konuda tetikleyici bir rol oynamaktaydı. Bu durum ilerleyen süreçte İzmir Olayları ve Menemen Olayı gibi olumsuzlukların yaşanmasına neden olacaktı.

KAYNAKÇA

I- SÜRELİ YAYINLAR

Anadolu

Ahenk

Cumhuriyet

Hizmet

Milliyet

Son Posta

Vakit

Yarın

Yeni Asır

II- İNCELEME YAPITLAR

A- KİTAPLAR ve MAKALELER

Ağaoğlu, Ahmet, *Serbest Fırka Hatıraları*, İletişim Yay., İstanbul 1994

Akşin, Sina, *Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi*, Cumhuriyet Yay., C.2, 1997.

Albertini, J. M. , *Ekonomik Sistemler (Uygulamada Kapitalizm ve Sosyalizm)*, (Çev.: Cafer Unay), Uludağ Üniversitesi Basımevi, Bursa 1990.

Armaoğlu, Fahir, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914–1990*, C.1, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., Ankara, 1993

Atay, Çınar, *Tarih İçinde İzmir*, Yaşar Kültür ve Eğitim Vakfı yay., İzmir, 1978.

Aydemir, Şevket Süreyya, *Tek Adam*, Cilt 3, 7. Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul 1981.

Çağatay, Neşet, *Türkiye'de Gerici Eylemler*, Ankara Üniversitesi Yayını, Ankara, 1972.

Darkot, Besim, "İzmir", İslam Ansiklopedisi, C.5, İstanbul, 1950

- Ekin, Nusret, *Endüstri İlişkileri*, 6. bası, Beta Yay., İstanbul, 1994.
- Göksu, Emel, 1929 Dünya Ekonomik Buhran Yıllarında İzmir ve Suç Coğrafyası, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayını, İzmir, 2003.
- Gülmez, Mesut, *Türkiye’de Çalışma İlişkileri(1936 öncesi)*, 2. Bası, Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1991.
- Hamitoğulları, Beşir, *Çağdaş İktisadi Sistemler (Strüktürel ve Doktrinal Bir Yaklaşım)*, AÜSBF Yay., No:380, Ankara, 1975.
- Heilbroner, Robert L., *İktisadi Sorun*, (Çev. Demir Demirgil), Çağlayan Yayınevi Yay., İstanbul, 1970.
- Hobsbawm, Eric, *Kısa 20. Yüzyıl 1914 -1991 (Aşırılıklar Çağı)*, Çev. : Yavuz Alogan, Sarmal Yayınevi, İstanbul, 1996.
- İnönü, İsmet, *Söylev ve Demeçler*, MEB Yayını, C. 1, İstanbul, 1946.
- İnönü, İsmet, *Hatıralar*, Bilgi yay., C. II, Ankara, 1987.
- Karakayalı, Hüseyin, *Türkiye’nin Ekonomik Yapısı ve Değişimi*, Emir Ofset, İzmir, 1998
- Kasaba, Reşat, *Osmanlı İmparatorluğu ve Dünya Ekonomisi*, XIX. Yüzyıl, Belge Yay., İstanbul, 1993.
- Komisyon, *Ekonomi Ansiklopedisi*, C. 1, Paymaş Yayınları, İstanbul, 1983.
- Köhnen, Gerhard, *Dünya Ekonomi Tarihi (Başlangıcından Bugüne)*, (Çev.: Dr.Tunay Akoğlu), Varlık Yay., İstanbul, 1965.
- Kurmuş, Orhan, *Emperyalizmin Türkiye’ye Girişi*, Bilim Yay., İstanbul, 1977.
- Kuruç, Bilsay, *Mustafa Kemal Döneminde Ekonomi*, Bilgi Yay., Ankara, 1987.
- Kuyucuklu, Nazif, *İktisadi Olaylar Tarihi*, Sermet Matbaası, Kırklareli, 1982.
- Néré, Jacques, *1929 Krizi*, (Çev.: Vamık Toprak), Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayınları, Ankara,1980
- Öney, Erden, *Uluslar arası Para Sistemi*, AÜSBF Yay., No:48, Ankara, 1980.
- Öz, Esat, *Tek Parti Yönetimi ve Siyasal Katılım (1923-1950)*, Gündoğan Yay., Ankara 1992.

Özcan, Enver, *Ekonomik Bunalımlar*, Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayınları, Ankara, 1981.

Samuelson, A. Paul, *İktisat*, (Çev.: Y. Demirgil), Mentesh Kitabevi, İstanbul, 1966.

Stewart, Michael, *Keynes Devrimi*, (Çev. A. Baltacıgil), Minnetoğlu Yay., İstanbul, 1980.

Şaylan, Gencay, *Değişim, Küreselleşme ve Devletin Yeni İşlevi*, İmge Kitabevi Yay., No: 109, Ankara, 1995.

Tekeli, İlhan - İlkin, Selim, *1929 Dünya Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları*, 2. Baskı, ODTÜ Yay., Ankara, 1983.

Talas, Cahit, *Türkiye'nin Açıklamalı Sosyal Politika Tarihi*, Bilgi Yay., Ankara, 1992.

Üstün, Kemal, *Menemen Olayı ve Kubilay*, Çağdaş Yay., İstanbul, 1977.

Yetkin, Çetin, *SCF Olayı*, Karacan Yay., Ankara 1982.

B- YAYINLANMAMIŞ TEZLER

Baran, Tülay Alim, *İzmir'in İmar ve İskanı (1923–1938)*, DEÜ, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi.

Çimen, Ali, *1929 Dünya Ekonomik Bunalımının Dünyaya, Türkiye'ye ve İzmir'deki Üzüm Fiyatlarına Etkisi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, İzmir, 2007.

Durak, Selçuk, *1929 Dünya Ekonomik Buhranı'nın Mersin Limanı Üzerine Etkileri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mersin, 2006.

Tabak, Serap, *Serbest Cumhuriyet Fırkası ve İzmir Vilayeti*, Ege Üni. Sosyal Bilimler Ens., Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 1990.

EK 1: AĞIR GÜMRÜK TARİFELERİ

Amerika ve incirlerimiz
İncirlerimize
AĞIR GÜMRÜK KONMASI TESAVVURLARI
Son günlerde birde hali mes'alesi çıktı

Amerikaya giren incirlerimize ağır bir gümrük resminin konması tasavvurlarından bahsle alakadar makamların nazarı dikkatlarını celbetmiş idik. Haber aldığımızı göre İktisat vekâleti mes'eleyle ehemmiyetle takip eylemiş ve Amerikadaki mümessillerimiz Amerika hükûmetiyle temasa geçmişlerdir.

Bununla beraber Amerikada hali hazırda memleketin dahil ve mühim bir mes'alesini gümrük tarifesi teşkil eylemektedir. Zam işi yalnız incire munhasır olmayup alelumum ithalât eşyası için mevzuu bahs olmaktadır. Hatta aldığımız son haberlere göre Amerikada hali Amilleri hariçten gelen halılardan hali hazırda alınan fiat üzerinden yüzde altmıştan maada birde yüzde yirmi beş ve bir ayak murabbai halıdan yine ayrıca 25 sent alınmasını istiyorlar. Bu taktirde halılarımız da müthiş bir surette darbelenecektir.

Anla şılıyorki Amerikada son intihabatla beraber başhyan iktisadi mücadele bizim için hayati bir şekil almaktadır.

Şikago Tribün gazetesinin 26 Şubat 1929 tarihli nüshasında tarife tezyidi hakkında intişar eden bir makalenin hülâsası şudur:

Vaşingtondan alınan haberlere göre yeni Cümhur Reisi mister Hoover kongramın (yani Parlamantonun) mamulat ve mesnuatı hariçiyenin kısmi azamının me'ni idhaline ma'tuf olan gümrük tarifesinin tezyidi teşebbüsüne mü maneet edecektir.

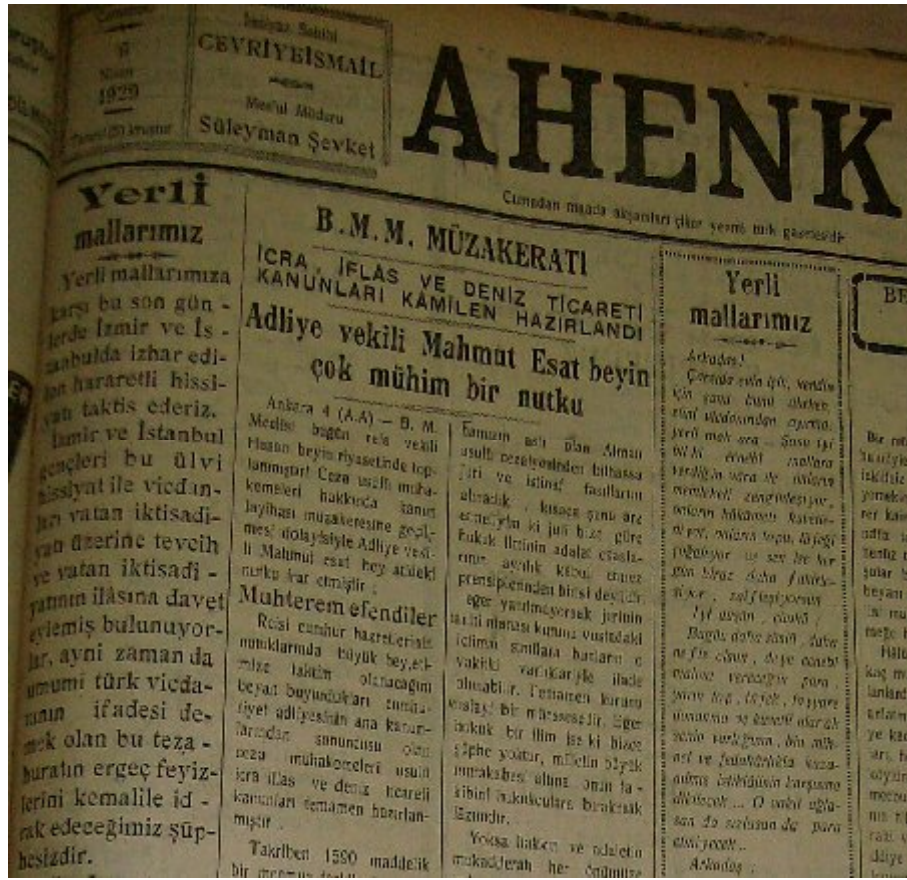
Mister Hoover çiftçilere münasip surette muavenet fikrini tasvîp etmekte ise -son bir kaç haftadan beri Parlamento encümenlerini mütamedî iza'ceden müstahsil ve fabrikatörler tarafından teklif edilen me'ni idhalâta ma'tuf tarife tezyidi siyasetine şiddetle muhalif bulunmaktadır.

Yeni reisi cümhur gümrük tarifesinde cezri tebeddülât arzu etmemektedir. Mumaileyhin fikrinde böyle bir tebeddül beynelmilel ticaretin muvazenasini ihlâl edeceği gibi Amerika ve memaliki saire ticaretinde mübhemiyete ve diğer memleket tarafından mukabil tetbirlerin tatbikine sebebiyet verecektir. Mumaileyhin fikrinde eylevm mevkiî tatbikte olan gümrük tarifesinin tanziminden beri ancak şeraifi esasıyesî tebeddül etmiş olan mevât üzerindeki tarife fenni tetkikattan sonra tebdil idilebilir. Mamafih kendisinin idarei hükûmeti esnasında Amerika refahının devam etmesi hususunda katıyen azinkârdır. Ve bu umumî refahı diyer hususî alakaların fevkinde tutmaktadır.

Diğer taraftan meb'ustar müntehiplerinin tarife tezyidi hakkındaki taleplerini nazarı lûbare almak mecburiyetindedirler. Binaen aleyh parlamonto önümüzdeki Nisanda

Kaynak: *Ahenk*, 27 Mart 1929

EK 2: YERLİ MALI KULLANIMI

Kaynak: *Ahenk*, 6 Nisan 1929

EK 3: BUHRANIN SEBEPLERİ

Kaynak: *Yeni Asır*, 3 Kanunuevvel 1930

EK 4: YAĞMUR ZARARLARI

Geceki yağmurlar

Üzüm mıntakamızda zararı büsbütün çoğalttı. Yağmur bazı yerlerde seller vücade getirmiştir

Dün gece İzmir şehri hariç olmak üzere Halkapınardan öteye, Karşıyaka çok şiddetli yağmurlar yağmıştır.

Manisa, Kasaba, Kemalpaşa havahisi ile Menemen ve Bergama taraflarına pek çok yağmur düşmüştür. Bergamadan aldığımız haberlere göre şiddetli yağmurlardan seller husule gelmiş yollar bozulmuş, mah ul zarar görmüştür.

Dün gece otomobille Bergamadan gelen bir zatın anlatığına göre yolenlar yağmurdan husule gelen sellerden zorla kurtulabilmişlerdir.

Bazen otomobil tamamen su içinden geçmek suretile tehlikeler geçirmiştir.

Kemalpaşa, Kasaba, Menemen ve Manisa havahisinde sergilerdeki üzümler çok zarar görmüştür.

Kurtulmuş olan ve sergiden

Safiyettin Bey Dün tahsilini tevsi için Amerikaya gitti

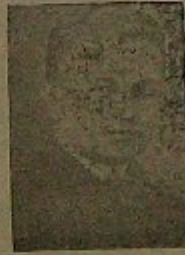
Kıymetli Diş Doktorlarından Safiyettin Bey dün Amerikaya müte vacchihen gelirimizden hareket etmiştir.

Safiyettin bey; meslekteki ihtisasını tezyit etmek ve asrın en son terakkiyatı ile mücehhez olmak için bu seyahati yapmaktadır.

Şikago fakültesine iki sene devam edecek, doktorasını yapacaktır.

Bilâhara memleketimize avdetle tekrar muayenobanesini açacaktır.

Genç doktorumuza muvafakiyetler dileriz.

kaldırılarak çuvallara yerleştirilen üzümelerde yağmur altında kalarak çamur haline gelmiştir. Zarar miktarı yirmi otuz bin çatal üzüm tahmin edilmektedir.

Gece İzmirin bir kısmı olan Karşıyakaya, Turan, Bornova, Bayraklıya şiddetli yağmurlar yağmasına rağmen İzmirin üzerinde hiç bulut yoktu, yıldızlar görünüyordu.

İzmir - Karşıyaka yolunda olduğu gibi Kemalpaşa yolunda da sel sularından bozukluklar husule gelmiş, yollar daki kumlar giderek taşlar meydana çıkmıştır.

Karşıyaka civarında (Naldiken) de denize dökülen ve soğuk kuyu semtinden gelen çay, yağmur sularile kabarmış, bahçeleri, tarlaları istilâ etmiş, epey zarar husule getirmiştir.

Bazı evlerin alt kullarına da su dolmuştur. Zararın en mühimini Bornovanın Hamitli köyünde olmuştur.

Kavaklı dereasının taşması yüzünden sular bir sel halinde herbaraftı istilâ etmiş, büyük tahribat yapmıştır.

Gece Hamitli köyünü sel basmış, zaten toprak olan evlere su dolmuş, 21 ev hasara uğramıştır.

Sular içinde kalan bir küçük çocuk boğulmuş, annesini de sel suları sürüklemiştir.

Kadıncagız sel sularının elinden hayatını kurtara bilmek için çırpınmış, durmuş, ağır yaralı vaziyette bir kögede kalmış, hayatını kurtarmıştır.

(Kavaklıdere) nin sel suları Bayraklı civarında denize dökülürken şimendifer yolu üzerinde köprü görünmüyordu.

Sel basan tarla ve bağlarda tahribat mühimdir.

EK 5: ÜZÜM İHRACATI

40.286 538 Kilo üzüm geldi
Bundan 27,736,659 kilosu satıldı

Üzüm Mahsulümüzün İhraç ve Satış Vaziyeti

Şebrimiz Ticaret odası üzüm-
melerimize dair 8 teşrinievvel
1929 tarihli bir rapor hazırla-
mıştır. Bu rapora göre mev-
sim iptidasından şimdiye ka-
dar İzmir borsasına 40,286.538
kilo üzüm gelmiş ve bundan
27,736,659 kilosu satılmıştır.

Geçen sene aynı tarihlerde
Borsaya 26,793,800 kilo gel-
miş ve bundan 19,830,937
kilosu satılmıştır.

Bu sene satış fiyatları : Son
hafta zarfında borsa da mu-
amele gören üzümlerin fiyat-
ları aşağıda gösterilmiştir.

Aliyülâla 60-80, Alâ 58-64
Birinci 50-59, İkinci 34-49,
Üçüncü 27-38,20, Karaböce
19-28,20, Yağmur yemiş 11-
22,20.

Geçen sene aynı müddet
zarfında Borsadaki satış fiyat-
ları şu merkezde idi:

Aliyülâla 45-55, alâ 40-44,
birinci 32-39, ikinci 26-31, üçün-
cü 22-26, kara böce 16-23,

Ecnebi memleketler fiyatları:

Beher 100 kilosu sıf Ham-
burg olmak üzere son hafta ve
geçen sene aynı tarihlerdeki
fiyatlar aşağıya derc olunmuştur

6 Kr. ra Karaburnu sultana

35f. 37f. 7 Extrissima Kr. Sul.
40f. 39. 8 Küp Kr. Sul. 43f.
41f. 9 Auslaeso küp Kr. Sul.
54f. 46f. 10 Feine Au-Jese küp
Kr. Sul. 65f. 55f. 11 Nec Plus
Ultra 77f. 65 florindir

Son hafta zarfındaki İhracat:

Son hafta zarfında İzmir li-
manından Ecnebi memleket-
lere vukubulan İhracat miktarı
berveği atidir.

Danzig vapurile 2632000 k.
Roterdam, Hamburga, Bulga-
riyan vapurile 519450 Lon-
dra'ya, Pantraeth vapurile
34600 k. Bristol'a, Lizbian
vapurile 345400 k. Siverpol'a
Bantiya vapurile 231210 k.
Liverpol, Glaskov'a, Priarug-
gia vapurile 269591 k. Mar-
silya'ya Priaruggia vapurile
12443 k. Buennos ayres'e, Ex-
chester vapurile 21892 k. Nev-
york'a, Eceo vapurile 162255
k. Triyeste'ye, Gasteyan vapu-
rile 212803 k. Triyeste'ye
Dubrivink vapurile 163751
k. Triyeste'ye, Editto vapu-
rile 7000 k. İskenderiye'ye
Raşit vapurile 20255 k. İs-
kenderiye'ye.

Mevsim iptidasından şim-
diye kadar İzmir limanından

Piyasadaki durgunluk

Vilâyet neşriyatımız üzerine icap eden tedbirleri ittihaz etti

Izmir piyasasında zaten kendisini hisseltirmekte olan durgunluk, bankaların senebaşı münasebetile ikrazatı kesmiş olmalarından dolayı biraz daha fazlalaşmıştır.

Geçenlerde de yazdığımız veçhle gerek vilâyet makamı ve gerek Defterdarlık bu mes'ele ile yakından ve ciddi surette alâkadar olmuştular. Defterdarlık dün vilâyete yazdığı bir tahriratta, bankaların senebaşı münasebetile ikrazatı kesmiş olmalarının piyasadaki durgunluğa teşdit edeceğini bildirmiş ve bu hususta icap eden tedbirlerin ittihazına emir verilmesini rica etmiştir.

Vali Kâzım Paşa esasen neşriyatımızı nazarı dikkate alarak bu mes'elayı tetkik etmekte olduğu için Defterdarlığın tahriratını da lâıyk olduğu ehemmiyetle karşılamış ve Defterdar vekili Sabri Bey'i makamına davet ederek

alınacak tedbirler halinde müzakeratta bulunmuştur.

Bir muharririmiz dün Vali Paşayı muakematlarında ziyaret ederek piyasadaki durgunluk ile bankaların senebaşı münasebetile ikrazatı kesmiş olmalarından doğan vaziyet etrafında ne gibi tedbirler ittihaz edildiğini sormuştur. Vali Paşa muharririmize şu beyanatta bulunmuştur.

— Senebaşı yaklaştığı için bankaların ikrazatı kesmiş olmalarından piyasada durgunluk hasıl olduğu hakkındaki neşriyatınızı nazarı dikkate aldım ve derhal icap eden tetkikata başladım. Defterdarlık ta gene bu mes'ele için vilâyet makamına müracaat ederek alınması lâzımgelen tedbirler hakkında malûmat istemiştir.

Yaptığım tetkikat şu merkezdedir:

Izmir'deki bazı cenebi bankalar senebaşı münasebetile ikrazatı kesmişlerdir. Bu her sene böyle olur. Milli Bankalarımız tüccarı sıkıntıda bırakmamak için senebaşıdır diye muamelelerini kesmemişlerdir.

Vilâyet makamı piyasada durgunluk tevhit eden daha bazı sebeplerin izalesi için de icap eden tedbirleri ittihaz etmiştir. Alâkadarların teminatına göre piyasadaki durgunluk daha fazla devam etmeyecek ve senebaşından itibaren tabii vaziyetini iktisap edecektir.

İngiliz lirası dün şehrimizde 1030 kuruştan muamele görmüştür. İstanbul piyasası ise bermutat şehrimizden beş altı kuruş daha ucuzdur.

er Balosu evam Ediliyor

müzdeki pazartesi günü birinci kordonda Naim bey otelinde içtima edecektir.

İçtima Vali Kâzım Paşa'nın refikaları banım efendi riyasetiyle olacaktır. Banka müdürleri ile İzmir tüccarlarından mürekkep olan tevzi komitesi de pazar günü Osmanlı Bankasında Vali Kâzım Paşa'nın riyasetinde toplanacaktır.

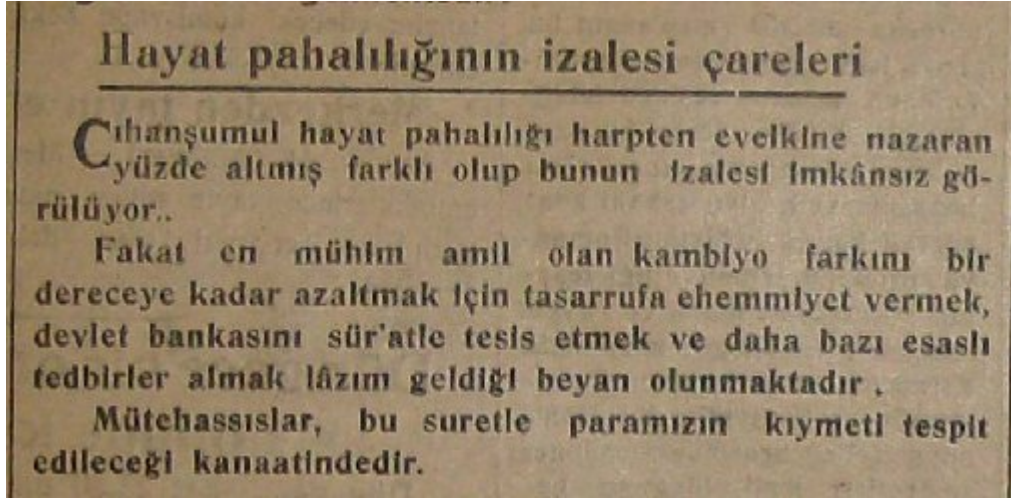
Balo gecesi baloda tevzi edilecek gazete çok zarif bir şekilde tab'ettirilecektir.

EK 7 : MENEMEN OLAYI

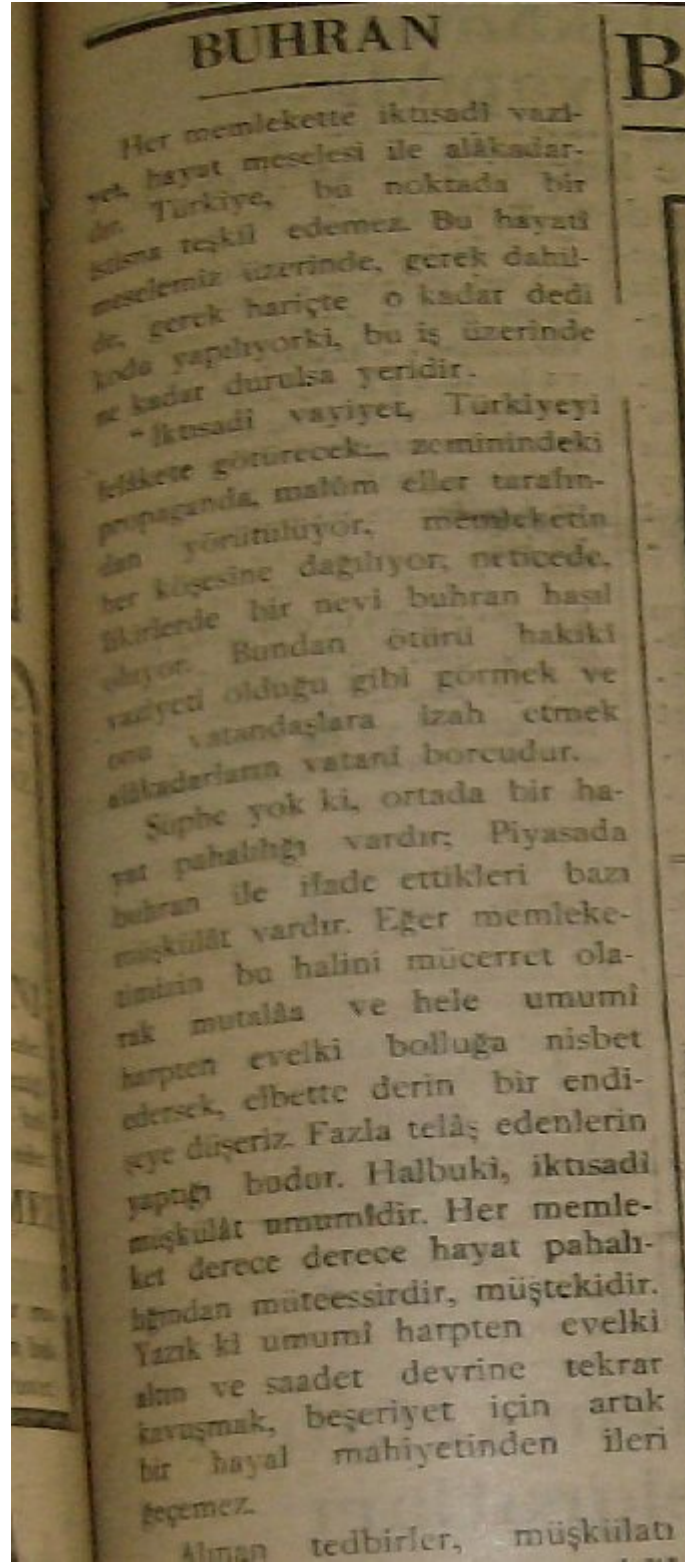
Kaynak: *Yeni Asır*, 25 Kanunuevvel, 1930

EK 8: HAYAT PAHALILIĞI

Kaynak: *Milliyet*, 17 Şubat 1929

EK 9: BUHRAN

Kaynak: *Milliyet*, 3 Mart 1929

EK 10: AÇLIK

Kaynak: *Yarın*, 28 Kanunuevvel 1930

**Menemende tevkif edil-
lenlerin adedi 137 dir**

**Mevkuflar muhakeme için İzmir'e
bugün sevkedileceklerdir**

Menemen, 28 (Sureti husu-
siyede mahalli hâdiseye giden
arkadaşımızdan) — Dahiliye
vekili Şükû Kaya Beyle Or-
du kumandanı Fahrettin Paşa
bugün şehit düşen Koblay
Beyin mezarını ziyaret ettiler
ve halkla uzun uzadıya temas
ettiler.

Bazı eshastan izahat al-
dılar. Bilhassa başın kesildiği
yer tetkik olunduktan sonra
doğru hükümet konağında
kaymakamlığa geldiler. Bura-
da Fahreddin paşa ve vekil
bey tarafından Jandarma böl-
lük Kumandanı isticvap edildi
Bu akşam vekil ile Ordu Ku-
mandanı Menemende kala-
caklar. Mağnisedan getirilenler
altmışa yaklaşmıştır.

Faillerin dördü kadındır.
Alaschirden getirtmiş şeyh
Abdülkerim ceza hâkimince
tevkif olundu.

Menemenin Bozalan kö-
yünden yetmiş kişi getirildi.
Bunlardan dördü hakkında
tevkif kararı verildi. Diğer-
leri nezaret altında bulun-
yorlar. Nezarete bulunan-
ların içinde faillerin akrabala-
rı da vardır.

Yetmiş kişi yataklık'a maz-
nundur. Failler Bozalan kö-
yünde yedi tekiz gün kalmış-
lardır.

Menemende beş kişi tevkif
edilmiştir.

Sebebi faillerin sokakta
dolaştıklarını gördükleri hal-
de ihbar etmemeleridir. Bu
beş kişiden birisi Menemen
hâdisesi esnasında el yırtan
arnavut Kâmidir.

Faillere ip vermiştir. Di-
ğerleri müezin ve seyyar
satıcı İsmaildir.

Menemende Saffet hocanın
evi taharri edilmiştir. Henüz
kendisi isticvablanmamıştır.

Yaralı Zeki ifade verme-
miştir. Saçmalarda devam
ediyor.

**İzmir meb'usları
menemende**

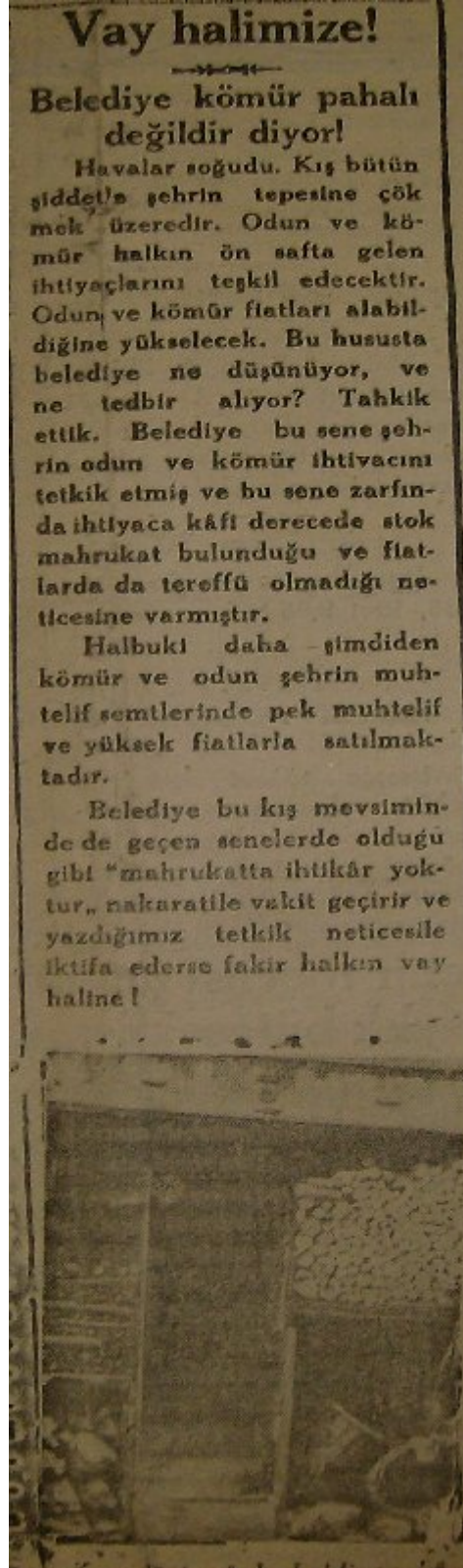
Menemen 28 — (Arkadaş-
ımızdan) İzmir meb'usları Celâl
Vâsif beyler geldiler.

**Menemene telgrafçı
gönderildi**

Menemen' 28 (Arkadaş-
ımızdan) Menemen telgrafha-
nesi İzmirden gelen iki muha-
bere memuru tarafından tak-
viye olundu.

**Mevkuflar İzmir'e
gidiyor**

Menemen, 28 (Arkadaş-
ımızdan) Müstaceldir — Bütün
mevkufların yarım (Bugün)
İzmir'e gönderilmeleri muhte-
meldir.

11 KANUNUEVVEL - FEFRE 1930

YARIN

Baskıhanesi: ARIF ORUÇ

SENCİZ

DAHİLİ KİMYA PAZARI İÇİN

Her sayfa 5 kuruş

Abonelikler

Yıllık 100 kuruş

Altı aylık 50 kuruş

Üç aylık 25 kuruş

Yeni abone olanlar için 5 kuruş indirim

Kanun ve hayat nerededir?

Ey mühterem kanun savularımız! Herşeyden önce köylüye düşününüz!

Her şeyin gerisinde de en çok kanun vardır. Kanun adıyla ve kanunla kaimdir. Kanunla her şeyin başı ve sonu vardır. Kanunla her şeyin hakkı ve borcu vardır. Kanunla her şeyin hakkı ve borcu vardır. Kanunla her şeyin hakkı ve borcu vardır.

Izmit davasının laşka yere naklini biz değil, kanun istiyor

Arif Oruç Bey'in geçen seneki mahkemeden bir fotoğrafı

Dün bir gün... Arif Oruç Bey'in izmit davasının laşka yere naklini biz değil, kanun istiyor.

İsmet Paşa istirahata mı çekiliyor? Sıhhiye vekili de istifamı ediyor?

Ankara 10 (Yana) - İsmet Paşa'nın istirahatına ilişkin haberler... Sıhhiye vekili de istifamı ediyor.

Fethi B. hayatı siyasiyeden niçin çekiliyor?

Talini görüp bir silovasi

Fethi B. hayatı siyasiyeden çekiliyor mu?

Çok müteessir olan Fethi B. bundan sonra ne gibi işlerle uğraşacak?

Fethi Bey'in hayatı siyasiyeden çekiliyor mu? Çok müteessir olan Fethi B. bundan sonra ne gibi işlerle uğraşacak?

Gazi Hz. mühim bir koleksiyon hazırlıyor!

İstanbulun derleri nihayettedir...

Maliye vekâletinden emir gelmiştir

Gayimüddinlere müjde

Kaynak: *Yarın*, 11 Kanunuevvel 1930

EK 14: İKTİSAT PROGRAMI

Günün parolası: İktisat programı

Umumi Görüş: Programsız ve plânsız iktisat, dümensiz ve pusulasız vapura benzer!

1930 senesi yeni Türkiye'nin tarihinde Hilâfetin ilgası, Cumhuriyetin ilânı, harf inkılabı gibi mühim bir dönüm noktasını başlangıcı olacak.

Türkiye artık programsız ve plânsız bir iktisat hayatından programlı ve plânlı bir iktisat hayatına geçiyor.

Artık hastalığı teşhis ettik; tedavi usulünü de biliyoruz. Demek ki kurtulacağız. Bu itibarla iddia edebiliriz ki, hiç bir zaman şimdiki kadar kuvvetli olmadık.

Cünkü «Biliyoruz» demek «Kuvvetliyiz» demektir.

Ne yaptığını ve ne yapacağını bilmeyen, nereye gittiğini ve nereye gideceğini kestiremeyen milletlerin hayatında «Tesadüf» büyük bir rol oynar. İnkâr etmek istemeyiz ki, pek yakın bir ruziye kadar «tesadüf» memleketimizin iktisadi hayatında büyük bir rol oynamıştır.

Mesela: Zirai istihsalimiz tamamen tesadüfün oyuncağı olmuştur. Allah rahmeti verirse elemişimizi dahilden tedarik edebiliriz; vermezse haricî bugdayına el açarız.

Yağmur yağmazsa sergilerde kuruyan üzümümüzü islanmakdan koruyabiliriz; yağarsa tabiatın bu «oyunu» karşısında döğünüp dururuz!

Fındıklarımız «mintacalillâh» lanetlenmezse seviniriz; kurtlanımız hükümetten «amortoryum» ilânını isteriz!

İtiraf edelim ki Hazreti Adem zamanındaki insanlar da bundan başka bir şey yapamazlardı!

Bir milletin ve bir devletin medeniyet seviyesi tabiatın üzerindeki hakimiyet derecesine ölçülür. Tabiatın kuvvetleri ve tabiat hadiseleri karşısında eli kolu bağlı kalan milletler geri milletlerdir. Tabiat kuvvetleri ve tabiat hadiseleriyle boy ölçüşebilen, onları kendi irade ve gayelerine göre idare etmesini bilen milletler ileri milletlerdir. İst. bir milletin ve bir devrin tabiat üzerindeki hakimiyet derecesine «teknik» diyoruz.

O halde zirai sahada iktisat programımızın başlıca hedefi teknik seviyemizin yükselmesini temin etmek olacaktır.

Bundan ne kastettiğimizi diğer yazılarımızda anlatacağız.

Sıralı aşadaki vaziyetimiz de programsızlığın, geliş güzelliğinin bütün cilvelerini aksettiriyor. Bir çok fabrikalar kurulmuş, işletilmemiş ve kapaamıştır. Fakat nasıl ki bir nebat ancak musayyen bir toprak ve hava seraiti içinde yaşayabilirse «fabrika» da böyle musayyen bir takım şartlar altında inkişaf edebilir. Bunları teşhis etmeden açılacak her fabrika «tesadüf» ya yasar, ya ölür.

Halbuki bugünün insan her şeyden «tesadüf» unsuruna kaldırımağa, her şeyde yüzde yüz «hakîyet» i hâkim kılmağa çalışıyor.

Evvelden bütün şartlar ve bütün ihtimaller inceden ineye, derinden derine hesaplamadan «fabrika açma» tehlikeli bir kumar oyunu olur. Halbuki sınıî tesisat işi bugün artık başlıbaşına bir ilim, bir iktisat işi olmuştur. Bir fabrikanın yaşama kabiliyeti ne melik olup olmadığı kâğıt üzerinde «hesap» olunabilir. Fakat bu hesabi yapmanın bilmek lazımdır: «Bu hesap bakkal Badoş'un hesabı değildir!»

O halde sınıî sahada iktisat programımızın başlıca hedefi sınıî tesisatta «hesabi» hâkim kılınmak olacaktır.

Ticaret sahasına baktarsak orada da tesadüfün alıkızan baş kesenliğine şahit oluyoruz.

Müşteri ayağına kadar gelmezse, malımızı beğenmezse, fiyatlar düşerse derhal sikâyete başlıyoruz: «Buhran var, buhran var!»

Memleketin alam kabiliyetini hesaplamadan günlük tarifecinin farkından istifade kasa ile cenubi fabrikalarına sipariş ettiğimiz mallar depolarda yığılıp kalınca bonoların vadeleri gelip te kasada para bulunmayınca, Türk parası dünyaya hşlayınca, ilân tehlikesi kapımıza vurunca gene ağzımız açılıyor: «Buhran var, buhran var!»

Halbuki «ticaret» te artık sadece bir spekülasyon, bir datavere işi olmaktan çoktan çıkmıştır. Satım ve alım işleri de artık bir ilim, bir hesap işi olmuştur. O halde ticaret sahasında da iktisat programımızın başlıca hedefi «modern ticaret usullerinin» Türkiye de hâkim kılınmak olacaktır.

İktisat Vehâletinin bir Türk iktisat programının esaslarını hazırlamakla meşgul olduğuna gazetelerde her gün okuyoruz.

Türk parasının hakiki kurtuluşu bu programın bir neticesi olacaktır.

Bu işe başlamak olmak büyük bir adımdır. Acı tecrübeler, hizi bu adımı atmaya sevkettiği için o işi bitireceğimize de emniyet edebiliriz. Türkiye de artık programlı ve plânlı bir iktisat hayatına girecektir. **Cünkü başlıklar işi bitirecekler artık bu işe de başlamışlardır.**

Dr. Vedat Nâzım

Kaynak: Cumhuriyet, 12 Kanunusani 1930

EK 15: YILLARA GÖRE ÜZÜM VE İNCİR İHRACATI

Üzüm ve inciri		
İzmirin 25 senelik ihracatı		
Son tertip edilen bir istatistiğe göre İzmir iktisadî mintakasında 1904-1928 yirmi beş sene zarfında 1 milyon 39 bin 88 ton üzüm ve 538 bin 852 ton incir istihsal edildiği tesbit edilmiştir.		
Bu istihsalâtın sene itibarile miktarları ton hesabı ile herveçhi atidir:		
Sene	Üzüm	İncir
1904	36,000	17,680
1905	54,700	23,034
1906	27,600	24,376
1907	43,200	25,300
1908	57,000	23,100
1909	54,600	22,000
1910	44,500	28,292
1911	32,200	20,680
1912	54,600	22,660
1913	62,500	20,900
1914	51,800	17,600
1915	46,000	15,400
1916	34,600	19,800
1917	28,800	15,400
1918	25,900	17,600
1919	30,500	16,500
1920	18,400	20,900
1921	33,900	21,340
1922	37,400	6,160
1923	36,608	20,480
1924	49,280	29,450
1925	30,000	22,500
1926	35,500	27,200
1927	48,000	28,500
1928	35,500	32,000
Yekûn	1,390,088	538,852
Bu müdet zarfında en çok üzüm mahsulü (62,500 ton) 1913 senesinde, en çok incir mahsulü de (32,000 ton) 1928 senesinde idrak edilmiştir. En az üzüm mahsulü (18,400 ton) 1920 senesinde, en az incir mahsulü de (6,160 ton) 1922 senesindedir.		

Kaynak: *Cumhuriyet*, 25 Kanunusani 1930

Kaynak: *Cumhuriyet*, 10 Mart 1930

EKLER